ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ

E-BULLETIN
REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia

София 2025

„Е-бюлетин“ е периодично научно електронно издание на Регионален исторически музей – София

“E-Bulletin” is a periodical scientific electronic edition of Regional History Museum – Sofia

Съставител

д-р Александър Станев (РИМ–София)

Редакционна колегия

доц. д-р Венета Ханджийска-Янкулова (РИМ – София)
доц. д-р Илиана Борисова-Кацарова (СУ „Св. Климент Охридски”)
д-р Марио Филипов (РИМ – София)
д-р Силвия Иванова (РИМ – София)
Елена Николова (РИМ – София)
Валентин Витанов (РИМ – София)

Техническо оформление

Светлана Чолакова

Editor

Alexander Stanev, PhD (RHM–Sofia)

Editorial Board

Veneta Handzhiyska-Yankulova, Assoc. Prof., PhD (RHM – Sofia)
Iliana Borisova-Katsarova, Assoc. Prof., PhD (SU “St. Kliment Ohridski”)
Mario Filipov, PhD (RHM – Sofia)
Silvia Ivanova, PhD (RHM – Sofia)
Elena Nikolova (RHM – Sofia)
Valentin Vitanov (RHM – Sofia)

Layout

Svetlana Cholakova

Издателство на Регионален исторически музей – София
Publishing of Regional History Museum – Sofia

ISSN 2603-4247

Изисквания към авторите за подготовка на публикация / Requirements for authors when preparing a publication: https://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/requirements

Регионален исторически музей – София
Regional History Museum – Sofia

ЕЛЕКТРОНЕН БЮЛЕТИН
E-BULLETIN

http://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/ http://e-bulletin.sofiahistorymuseum.bg/bg/

Бр. 07/2025 ISSN 2603-4247 Vol. 07/2025

СЪДЪРЖАНИЕ
CONTENT

АРХЕОЛОГИЯ /ARCHAEOLOGY

„ЖИВОТЪТ“ НА ЕДНА ПРОВИНЦИЯ – СЛУЧАЯТ DACIA MEDITERRANEA
Анани Антонов

“THE LIFE” OF A ROMAN PROVINCE – THE DACIA MEDITERRANEA CASE
Anani Antonov
.....*7–15*

ГРЕБЕНИ ОТ ЕПОХАТА НА КЪСНАТА АНТИЧНОСТ, ОТКРИТИ ПРИ ПРОУЧВАНИЯТА НА АМФИТЕАТЪРА В СЕРДИКА
Гергана Узунова

COMBS FROM THE LATE ANTIQUITY, DISCOVERED DURING THE RESEARCHES OF THE AMPHITHEATER OF SERDICA
Gergana Uzunova
.....*17–42*

СПАСИТЕЛНО ТЕРЕННО ИЗДИРВАНЕ В РАЙОНА НА С. ДОБРОСЛАВЦИ, СТОЛИЧНА ОБЩИНА: РЕЗУЛТАТИ И НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ МАТЕРИАЛ
Методи Златков, Цветина Гетовска, Александър Станев

RESCUE FIELD SURVEY IN THE AREA OF THE VILLAGE OF DOBROSLAVTSI, SOFIA MUNICIPALITY: RESULTS AND OBSERVATIONS ON THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL
Metodi Zlatkov, Tsvetina Getovska, Alexander Stanev
.....*43–69*

ИСТОРИЯ / HISTORY

БОРИС ГОНЧЕВ – ЕДИН ЗАБРАВЕН САМОКОВСКИ ФОТОГРАФ
Силвио Томов

BORIS GONCHEV – A FORGOTTEN PHOTOGRAPHER FROM SAMOKOV
Silvio Tomov
.....*73–85*

АРХИТЕКТУРА И ГРАДОУСТРОЙСТВО / ARCHITECTURE AND URBAN DEVELOPMENT

ПАРК „БОРИСОВА ГРАДИНА“ – ЧАСТ ОТ КУЛТУРНО ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА СОФИЯ
Милена Васева

BORISOVA GARDEN PARK – PART OF THE CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE OF SOFIA
Milena Vaseva
.....*89–100*

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО / CULTURAL HERITAGE

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОПАЗВАНЕ НА НЕДВИЖИМИТЕ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ В БЪЛГАРИЯ
Калин Тодоров, Сотир Иванов

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR THE PRESERVATION OF IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE IN BULGARIA
Kalin Todorov, Sotir Ivanov
.....*103–112*

ВИДЕОРУБРИКАТА „СГРАДИТЕ РАЗКАЗВАТ“. ИСТОРИИ ЗА ГРАДСКАТА ПАМЕТ
Йордана Николова

THE VIDEO SERIES “THE BUILDINGS TELL THEIR STORIES”: STORIES OF URBAN MEMORY
Yordana Nikolova
.....*113–126*

СЪОБЩЕНИЯ / REPORTS

ДИГИТАЛНА БИБЛИОТЕКА КЪМ БИБЛИОТЕКАТА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ
Бианка Василева

A DIGITAL LIBRARY WITHIN THE REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA
Bianca Vassileva
.....*129–132*

АРХЕОЛОГИЯ
ARCHAEOLOGY

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

„ЖИВОТЪТ“ НА ЕДНА ПРОВИНЦИЯ – СЛУЧАЯТ DACIA MEDITERRANEA

Анани Антонов

Въведение в проблематиката

Провинция Вътрешна Дакия е част от административната уредба на римската империя през Късната античност. Тя е една от петте провинции, които съставляват диоцез Дакия. Основен град – столица на тази област е *Serdica*. Съществуването на *Dacia Mediterranea* не излиза от хронологическите граници на късноантичната епоха. Настоящата статия няма за цел да се задълбочава в хронологическите проблеми на Късната античност и разграничаването ѝ спрямо класическата антична древност и средновековието. Това е дискусия, надхвърляща далеч целите и задачите на работата. Все пак ще маркирам какви според мен са нейните хронологически граници.

Началото на епохата е свързано с дълбоките промени в административния, обществения и религиозния живот на империята, както и в нейното военно дело, настъпили в хода на т. нар. Диоклецианово-Константинови реформи. Така че за долна хронологическа граница следва да се приеме времето на император Диоклециан, въпреки че въпросните промени са плод на продължителен процес, който не може да се фиксира с точност във времето. Краят (що се отнася до Източната римска империя) настъпва през VII в. По ред причини се стига до отмяна на Диоклецианово-Константиновата обществена и административна уредба. Изтокът в огромна степен се еманципира и по отношение на административния си език, като там се поставят основите на нова обществена, военна и икономическа структура, която ще задава рамката на живота на Византия в следващите четири столетия (т. нар. темна организация). За да бъде стеснена горната граница, изборът следва да падне върху дългото управление на император Ираклий, макар че окончателното преструктуриране на източноримската империя ще отнеме на практика цялата втора половина на VII в.

„Рожденатa дата“

Въпросът е дали има основания хронологическата рамка на работата да бъде допълнително прецизирана, или казано с други думи дали провинция

Вътрешна Дакия съществува през цялата късноантична епоха или животът ѝ като административна структура е по-кратък. Именно върху този аспект ще бъде съсредоточен фокусът на настоящото изследване.

Добре известен е следният пасаж на Евтропий, маркиращ края на римското присъствие на Долен Дунав:

„Аврелиан […] изоставил провинция Дакия, която Траян бил създал отвъд Дунава, понеже изгубил надежда, че можел да я задържи, след като целият Илирик и Мизия били опустошени. Като отвел римляните от градовете и полята на Дакия, той ги настанил в средата на Мизия и нарекъл тая област Дакия“ (*ЛИБИ* 1958: 85–86).

Така на картата на римската империя се появява нова административна единица – Аврелианова или Нова Дакия. След това тя е разделена на две части: северна – Крайбрежна Дакия (*Dacia Ripensis*) и южна – Вътрешна (Средиземна) Дакия (*Dacia Mediterranea*). Кога става това разделение, или казано с други думи: кога се „ражда“ провинция Вътрешна Дакия? При решаването на този въпрос трябва да имаме предвид следното съображение: „двете Дакии“ (крайбрежната и вътрешната) са на практика, скачени съдове, неотделими един от друг. Появата на едната провинция сама по себе си е доказателство за съществуването и на другата, доколкото ясно е, че „единната Дакия“ на юг от Дунав вече не съществува.

Херман Ветерс (Vetters 1950: 6), опирайки се на Богдан Филов (Filow 1912) и обнародван от него надпис от 80-те години на III в. върху малка бронзова табличка, намерена край манастира „Седемте престола“ (*Caro et Carino/ Aug(ustis) Gaianus preses (sic) finem/ posuit (i)nter du[as/ D]acias dila[psum*), приема, че разделението на Аврелиановата единна Дакия следва да се датира още при управлението на самия Аврелиан. За Ветерс няма нищо по-логично от това разделение, което е обусловено от климатичните и физикогеографски особености на всяка от двете части на „Дакия южно от Дунав“.

Парадоксално, но още тогава Ветерс изказва известни съмнения относно автентичността на паметника от с. Бов (Gerov 1989: 90/188). В по-ново време, въпросното свидетелство на Филов, е поставено под съмнение и от други, като се изказаха мнения, че табличката (и съответно надписът върху нея) е възможно да е фалшификат (Barnes 1982: 217, notes 32).

Като изключим този паметник, свидетелствата за ранната съдба на отсамдунавска Дакия са, меко казано, оскъдни и противоречиви, като се говори ту за една, ту за две Дакии. В животоописанието на Аврелиан в *Historia Augusta* има пасаж (39:7), който почти дословно съвпада с вече приведения разказ на Евтропий относно основаването на Дакия на юг от Дунав, като на всичко отгоре на друго място има лек нюанс, който внушава, че едва ли не Аврелианова Дакия е все още единна към момента на написването на текста:

„[…] и я нарекъл своя Дакия, която сега разделя двете Мизии“ (*ЛИБИ* 1958: 73).

Като се има предвид, че днес *Historia Augusta* консенсусно се датира в самия край на IV в., ако разполагахме само с този паметник, следваше да се приеме, че Аврелианова Дакия остава монолитна провинция повече от век от изоставянето на Траяновата Дакия на север от Дунав – нещо, което, както ще стане ясно малко по-долу, не отговаря на истината. Прочее, *Historia Augusta* учи, че авторите от Късната античност, говорейки за Дакия, понякога разглеждат тази област (и съответно нейните съставни части) не непременно в строго административния смисъл на думата; казано другояче, това че нещо се е случило или се намира в „Дакия“ (единствено число), не означава непременно, че административното

ѝ деление на две части не е факт. Косвено свидетелство за това е сведението на същия паметник, че:

„[…]божественият Аврелиан бил роден … както някои твърдят, в Крайбрежна Дакия“ (*ЛИБИ* 1958: 69).

Съдейки по всичко, на автора на *Historia Augusta* е добре известно, че разделението на Аврелиановата Дакия на две административни части вече е факт. При това понятието „Крайбрежна Дакия“ вече е добило гражданственост и е обичайно за пишещия и неговата публика, той да я посочва като родно място на императора, при все, че „Дакия“ към момента на рождението му е на другия бряг на Дунав и появата ѝ на юг от реката е събитие, маркиращо заника на неговия живот.

В своето изследване А. Уотсън предполага основаването първоначално на *Dacia Ripensis*, на юг от р. Дунав с център Сердика. Появата на *Dacia Mediterranea*, според него, трябва да се позиционира във времето на управление на имп. Проб (276 – 282) или имп. Кар (282 – 283) (Watson 1999: 157). Авторът отбелязва, че напускането на Траянова Дакия едва ли е евакуационно, а по-скоро е добре планиран и сравнително продължителен процес. Поставен е въпросът около пълното обезлюдяване на територията от римски граждани или по-скоро изтеглянето на елита на провинцията и военните подразделения на юг от р. Дунав (Watson 1999: 156–157)

Лактанций (ок. 250 – ок. 325) в труда си *De mortibus persecutorum*, обхващащ събития до 314 г., разказва, че майката на император Галерий по произход е от „отвъддунавската област“ (т. е. най-вероятно Дакия Траяна), но:

„поради нашествията на карпите била преминала реката и избягала в Нова Дакия“ (*ЛИБИ* 1958: 49).

Като се има предвид, че Галерий е роден отсам Дунав, това ще да се е случило преди неговото раждане, което обичайно се поставя около средата на III в. При всички положения майка му напуска отвъддунавска Дакия и се преселва в „отсамдунавска Дакия“ преди изоставянето на първата и основаването на втората. Следователно Лактанций не визира „Нова Дакия“ като административна единица по времето на преселването на Галериевата майка, а говори за нея като за нещо, съществуващо в неговото собствено време. Именно по тази причина той може технически (и това най-често се прави от проучвателите) да бъде включен в групата на свидетелите в полза на неразделността на Дакия поне до първата четвърт на IV в.

За Дакия в единствено число (*Dacia restituta*) се говори в един от т. нар. латински панегирици, датиран в 297 г. и адресиран до Констанций I (*ЛИБИ* 1958: 104; Isaac 1988: 132). За една Дакия при Аврелиан говорят и по-късни автори от Късната античност и дори Ранното средновековие като Йоан Малала (Dindorf 1831: 301) и Георги Синкел (Dindorf 1829: 721–722), но те са твърде отдалечени във времето и със сигурност използват по-ранни текстове при съставянето на своите хроники, така че не следва да се използват като първостепенен извор.

Две Дакии още по времето на Аврелиан са засвидетелствани при Руфий Фест, съставил през 70-те години на IV в., при управлението на император Валент, бревиарий по римска история, изложението на който завършва със събития от 369 г.:

„[…] и Аврелиан, като преселил оттам римляните, създал в пределите на Мизия и Дардания двете Дакии“(*ЛИБИ* 1958: 418).

Един от най-ранните паметници, даващи сведения за новото административно деление на империята в резултат на диоклецианово-константино-

вите реформи, е т. нар. Веронски списък (*Laterculus Veronensis*). Това е ръкопис от VII в., съхраняван в архива на катедралата на Верона. Първото модерно издание на ръкописа е от 1742 г., а през втората половина на XIX в. той претърпява няколко нови издания. Българският вариант на текста е по Ото Зеек, който го включва в своето издание на *Notitia Dignitatum*. Момзен първоначално датира документа в 297 г. (Mommsen 1863: 517), но впоследствие датата се изтегля към началото на IV в. като в научните среди се стига до консенсус, че е съставен в или веднага след 314 г., когато Константин и Лициний си поделят империята (Barnes 1982: 205).

В по-ранните издания на ръкописа неизменно се говори за *Dacia*, т. е. за една единствена провинция, което неизбежно води до извода, че по времето на съставянето на този изглежда официален имперски документ не съществува разделение на „две Дакии“, което автоматично отхвърля всички сведения за създаването на две провинции с името Дакия още при Аврелиан. В последното му критично издание Тимъти Барнс уверява, че по-ранните му издатели не са безгрешни и понякога дори самоволно и неоснователно коригират текста, поради което той не се съобразява по никакъв начин с тях и работи единствено с фотокопия, предоставени му от *Biblioteca Capitolare* във Верона. В неговото издание иде реч за *Daciae*, т. е. за Дакия в множествено число. По тази причина (донякъде куриозно) той се присъединява към онези, които датират разделението на двете Дакии още при Аврелиан, независимо, че е един от тези, които хвърлят съмнение върху основния аргумент на предшествениците си – бронзовата табличка от „Седемте престола“.

Нещата стават още по-сложни, като се вземе предвид списъка с присъствалите на Сердикийския събор (343/4 г.) епископи, достигнал до нас благодарение на Атанасий Александрийски[1]. В този извор, който е със стойността на първокласен източник, доколкото е съвременен на ситуацията, която описва, а не говори за отминали (и може би вече позабравени) реалии, ясно и категорично са засвидетелствани две Дакии, като са посочени имена на епископи във всяка от тях, както и градовете, на които те са предстоятели (Feder 1916: 134–139)[2]:

(16) Protogenes a Dacia de Serdica
(28) Vitalis a Dacia Ripensi de Aquis
(32) Gaudentius a Dacia de Naiso
(36) Caluus a Dacia Ripensi de Castramartis
(54) Valens a Dacia Ripensi de Isco

Благодарение на епископския списък от Сердика може убедено да се твърди, че към 343 г. „двете Дакии“ са несъмнена реалност и монолитната „Аврелианова Дакия“ вече не съществува. От друга страна, не може да не направи впечатление, че едната от тях е наречена *Dacia Ripensis*, докато другата, която по-късно ще бъде известна като *Dacia Mediterranea* с главни центрове Сердика и Найсус, е означена просто като Dacia. От това може да се направи предпазливият извод, че първоначалната Дакия е разделена чрез обособяването на северната й част като самостоятелна провинция като *Ripensis*, докато южната, в която – както изглежда – са първоначалните центрове на „единната“ Дакия, за известно време запазва означението (просто) Дакия и едва по-късно се появява добавката *Mediterranea*.

[1] Athanasius Apol. c. Ar. 50, Athanasius Hist. Arian. 15

[2] Виж също Schaff, Wace 1892: 348.

Въпреки неизвестностите, сердикийският епископски списък показва, че наличието в ранния период на термин *Dacia* в единствено число не означава непременно, че (все още) няма две провинции, което допълнително усложнява проблема за административния облик на Дакия в първите няколко десетилетия след Аврелиан.

Като се има предвид това, свидетелството в датирания десетилетие преди Сердикийския събор *Itinerarium Burdigalense*, че след Хореум Марги се пресича границата на „Мизия и Дакия" (*finis Mysiae et Daciae*) (*ЛИБИ* 1958: 40), а не се говори изрично за *Dacia Mediterranea*, далеч не означава, че все още има единна провинция Дакия (както и единна Мизия, естествено).

Независимо че името *Dacia Mediterranea* – доколкото е известно към момента – не се появява изрично в изворите преди управлението на Валент и Валентиниан (Jones 1971: 48), изглежда появата на провинцията като самостоятелна административна област датира от доста по-ранно време. На този етап е трудно да се отсъди дали това става още при Аврелиан или по-късно (но не по-късно от 343 г.), тъй като и двата нагледа сигурни „ранни" източника за подялбата на отсамдунавска Дакия още в аврелианово време – табличката от „Седемте престола" и Веронският списък – не могат да бъдат безрезервно приети.

Съществуването на „двете Дакии" – вътрешната и крайбрежната – е безспорно и лесно проследимо в редица извори в период от около две столетия между 60-те години на IV и средата на VI в.

За „крайбрежна Дакия" – този път като родно място на император Галерий – говори *Epitome de Cesaribus* (*ЛИБИ* 1958: 98). Дали това съчинение е писано от Аврелий Виктор в 60-те или 70-те години на IV в., както предполагат някои, или е дело на анонимен (езически?) историограф, писал по приблизително същото време, както допускат други, не е толкова съществено в случая.

Два едикта, включени в Теодосиевия кодекс, засвидетелстват съществуването на двете провинции през последната третина на IV в. В едикт от 386 г. се говори за Вътрешна Дакия (*ЛИБИ* 1958: 262), а две десетилетия по-рано е издадено разпореждане на Валентиниан и Валент до дука на Крайбрежна Дакия Тавтомед (*ЛИБИ* 1958: 280). Към последната четвърт на IV в. се датира писателската дейност на Амвросий, епископ на Милано, като в труда си *De officiis ministrorum* и той споменава за съществуването на провинция Крайбрежна Дакия (*ЛИБИ* 1958: 114).

Двете провинции Вътрешна (*ЛИБИ* 1958: 133) и Крайбрежна (*ЛИБИ* 1958: 148) Дакия се споменават от Амиан Марцелин, който пише труда си след 378 г. (последната година, за която дава сведения в него) и преди 391 г. (годината на унищожаване на Серапейона в Александрия – събитие, за което Марцелин не знае, доколкото все още нарича Серапейона „слава на империята"). Показателно е, че Амиан използва термина Дакия и в единствено число (*ЛИБИ* 1958: 132, 151), но от контекста става ясно, че по-скоро визира диоцеза, а не (една или друга) провинция.

За двете поименно упоменати провинции иде реч и в *Notitia Dignitatum* (*ЛИБИ* 1958: 227, 229), съставянето на която обичайно се датира в самия край на IV или самото начало на V в.

Без да се споменават изрично, двете провинции като че са поетично характеризирани от Паулин Ноланси, който в самото начало на V в. запечатва в благоговейно стихотворение впечатленията си от срещата си с Никита Ремесиански, епископ на един от градовете на Вътрешна Дакия. Става дума за следния пасаж,

който като че отразява двете характерни черти на двете части на някогашната Аврелианова Дакия, а именно „средиземността“ и „крайбрежността“:

„[При тебе] се стичат и гети, и всички даки – и тия, които живеят във вътрешността на земята (terrae medio), и ония, които носят плъстени шапки и обитават богатото с много добитък крайбрежие (ripae) [на Дунава]“ (*ЛИБИ* 1958:258–259).

Марцелин Комес говори за провинция Крайбрежна Дакия в средата и втората половина на V в. във връзка с нападенията на хуните на Атила (*ЛИБИ* 1958: 310). Малко преди това църковната история на Филосторгий говори за границата между Тракия и Дакия, вероятно визирайки диоцезите (ГИБИ 1954: 31).

Вече споменатото сведение за произхода на Аврелиан от Крайбрежна Дакия се среща и у писалия през VI в. Йорданес (*ЛИБИ* 1958: 328), който несъмнено ползва по-ранните източници от IV в. При него се споменава обаче, че император Галерий е роден *„в Дакия, недалеч от Сердика“* (*ЛИБИ* 1958: 328). Сведението е любопитно доколкото като че ли отново поставя (макар и със задна дата) на картата „монолитната“ Аврелианова Дакия с център Сердика (или бъдещата *Dacia Mediterranea*, известна още като „просто Дакия“), но пък влиза в конфликт с данните на Аврелий Виктор за това, че Галерий произхожда от Крайбрежна Дакия, център на която така или иначе не е Сердика. Във връзка с войните с Атила в средата на V в. Йорданес говори изрично за „двете Дакии“ (*ЛИБИ* 1958: 331), макар да не ги споменава поименно.

Последни споменавания на провинцията

Двете провинции Крайбрежна и Вътрешна Дакия с прилежащите им градове са посочени в *Synecdemus* на Хиерокъл, датиран обичайно в първите години на управлението на Юстиниан I, но преди 535 г. (ГИБИ 1958: 93–94). Причината за датата на Хиероклевия труд е проста: той не познава новооснованата Юстиниана Прима, която, както се знае от XI новела на Юстиниан, е факт към 535 г. В тази новела императорът споменава Вътрешна Дакия като една от провинциите, отредени да бъдат под юрисдикцията на новия му град (ГИБИ 1958: 47). Куриозно или не, тази Юстинианова новела е един от последните източници, в които се говори за Вътрешна Дакия и за Дакия като административно тяло изобщо.

В съчинението си „За строежите“ Прокопий Кесарийски познава Крайбрежна Дакия (ГИБИ 1958: 164), но не и Вътрешна Дакия. Повече от любопитно е обстоятелството, че неговият списък с новопостроени и/или поправени от Юстиниан градове и крепости в балканските провинции на империята в по-голямата си част следва формулата „(име на провинция) – новоизградени крепости – поправени крепости“, но липсва името на провинция *Dacia Mediterranea*, а дейностите в нейната рамка са под формата на „разбивка“ на отделни градски територии и по-малки региони (ГИБИ 1958: 161–162). Прочее, такъв обособен списък липсва и за Крайбрежна Дакия, като тамошните градове и кастели са включени в своеобразен „лимесен“ списък, който не се съобразява с граници на провинции (ГИБИ 1958: 164–170).

В своите „Готски войни“ Прокопий не споменава нито Вътрешна, нито Крайбрежна Дакия. Използваният от него – при това само на няколко места – термин Дакия (разбирана като единно цяло) несъмнено не визира нито едната, нито другата провинция, а също така и тяхната „майка“ – Аврелиановата Дакия, а се отнася по-скоро до земите на едноименния диоцез или изобщо

демонстрира превръщането на Дакия в понятие по-скоро географско, отколкото административно (Veh 1966: 123, 655, 661, 745). Ако изобщо има някакви сигурни пунктове, благодарение на които може да се постави в пространството тази „Прокопиева Дакия", това са Сингидунум и Сирмиум – два града, които никога не са принадлежали на която и да е провинция Дакия.

Изворите след Прокопий не познават вече нито Вътрешна, нито Крайбрежна Дакия. Тези понятия не се срещнат при нито един по-късен автор, още по-малко в смисъла на функциониращи административни единици. Няма ги при Агатий Миринейски (Veh 1966: 1107–1213), при Менандър Протектор (Blockley 1985), при Йоан Антиохийски, при Теофилакт Симоката (Schreiner 1985), както и в Пасхалната хроника (Whitby, Whitby 1989). Единствено Малала, за когото вече стана дума, говори за Дакия, визирайки обаче събития, отдалечени на близо три века назад във времето. Последният извор, който произхожда от отиващата си късноантична епоха и в който може да се срещне терминът Дакия („Чудесата на Св. Димитър Солунски") говори за нея в единствено число, като е много трудно да се съди дали в този откъс има отглас от все още съхранено провинциално управление:

„[…] и приемаше всички бежанци от дунавските земи, от Панония, Дакия и Дардания, и от другите провинции и градове, и те се укрепяваха тук" (ГИБИ 1960: 134).

Каква е причината за изчезването на термините Вътрешна и Крайбрежна Дакия, а и изобщо на Дакия (в аврелиановия смисъл) след средата на VI в., е трудно да се каже. Едно от възможните обяснения би могло да се търси в дезинтеграцията на имперската система на управление в резултат на варварските нападения във втората половина на VI и началото на VII в. и загубата от страна на империята на ефективен контрол върху тези земи. По подобен начин, отразявайки де факто променена политическа обстановка в VII в., от изворите изчезват на практика завинаги понятията (Долна) Мизия и (Малка) Скития в административния смисъл на думата.

Има ли обаче категорични сведения, които да подкрепят загубата на ефективен административен контрол от тези земи от страна на империята непосредствено след средата на VI в., приживе на император Юстиниан? Отговорът е: по-скоро, не. Вече бе отбелязано, че единадесетата новела на Юстиниан буквално маркира края на употребата на термина „Вътрешна Дакия". Може ли да се допусне, че издигането на Юстиниана Прима и „обличането ѝ" с огромна светска и църковна власт води до (неизвестни засега) промени в административната тъкан на империята в този регион, довели до промяна на заварената провинциална уредба? Подобна възможност съществува. Това обаче са въпроси, на които е трудно да се отговори категорично в момента. Няма нито едно категорично сведение, че провинция Вътрешна Дакия прекратява съществуването си преди края на античността, а изследванията се сблъскват само с мълчание относно нея в писмените извори, което може да се дължи на различни фактори.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

ГИБИ 1958: (eds.) Дуйчев, И., Г. Цанкова-Петкова, В. Тъпкова-Заимова, Л. Йончев, П. Тивчев. Гръцки извори за българската история 2 (Извори за българската история 3). София, 1958.

ЛИБИ 1958: (eds.) Дуйчев, И., М. Войнов, Б. Примов, В. Велков. Латински извори за българската история 1 (Извори за българската история 2). София, 1958.

Barnes 1982: Barnes, T. D. The New Empire of Diocletian and Constantine. Cambridge, 1982

Blockley 1985: Blockley, R. C. The History of Menander the Guardsman. Trowbridge, 1985.

Dindorf 1829: Dindorf, W. Georgius Syncellus et Nicephorus CP. Bonn, 1829.

Dindorf 1831: Dindorf, W. Ioannes Malalas. Bonn, 1831.

Feder 1916: Feder, A. L. Sancti Hilarii Pictaviensis Opera. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum 35. Leipzig, 1916.

Filow 1912: Filow B. Die Teilung des Aurelianischen Dakiens. – Klio 12, 1912.

Gerov 1989: Gerov, B. Inscriptiones latinae in Bulgaria repertae. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1989.

Mommsen 1863: Mommsen, T. Verzeichniss der römischen Provinzen, aufgesetzt um 297. In: Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1862). Berlin, 1863.

Schaff, Wace 1892: Schaff, Ph., H. Wace (eds.). Nicene and Post-Nicene Fathers, Series II, Vol. 4. Buffalo, NY, Christian Literature Publishing Co., 1892.

Veh 1966: Veh, O. Prokop. Gotenkriege. München, 1966.

Vetters 1950: Vetters, H. Dacia Ripensis. Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung 11/1. Wien, 1950.

Watson 1999: Watson, A. Aurelian and the Third Century. London and New York, Routledge, 1999.

Whitby, Whitby 1989: Whitby, M., M. Whitby. Chronicon Paschale 284–628 AD. Liverpool, 1989.

S U M M A R Y

**"THE LIFE" OF A ROMAN PROVINCE –
THE DACIA MEDITERRANEA CASE**

Anani Antonov

This article provides a detailed analysis of the written sources from Late Antiquity and seeks to refine the chronological framework for the existence of the Roman province of Dacia Mediterranea. As will be shown, this is a challenging task due to the laconic nature of the ancient authors, the necessity of working remotely with epigraphic monuments, and the reliance on transcriptions of the original evidence. Despite these limitations, the study offers new insight into the "life" of a Roman province.

Ключови думи: *Късна античност, Вътрешна Дакия, история, исторически извори.*
Keywords: *Late Antiquity, Dacia Mediterranea, history, written sources.*

A B T O P

Д-р Анани Антонов
Национален археологически институт
с музей Българска академия на науките.
anani_antonov@abv.bg

Anani Antonov, PhD
National Archaeological Institute with
Museum Bulgarian Academy of Sciences
anani_antonov@abv.bg

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

ГРЕБЕНИ ОТ ЕПОХАТА НА КЪСНАТА АНТИЧНОСТ, ОТКРИТИ ПРИ ПРОУЧВАНИЯТА НА АМФИТЕАТЪРА В СЕРДИКА

Гергана Узунова

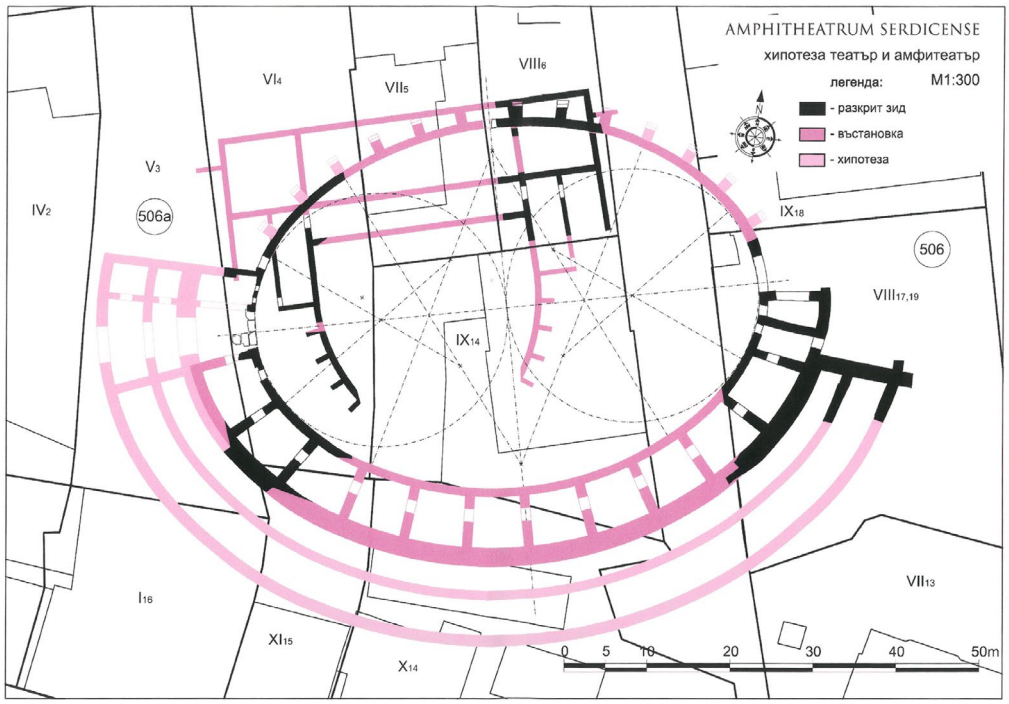
Изработването на изделия от рог и кост е широко практикувано в епохата на Късната античност. Археологическите свидетелства за тяхното използване нарастват ежегодно, давайки основание да причислим косторезното дело към отраслите, имащи важно място в ежедневието на древното население по нашите земи.

Много често находките от тези материали остават незадоволително публикувани поради ред причини. В повечето случаи те не са толкова атрактивни, колкото са например изделията от благороден и неблагороден метал. От друга страна, не са толкова многобройни, колкото са керамичните фрагменти на даден обект. И не на последно място, тяхната формална промяна във времето не е толкова съществена, което възпрепятства стесняването на хронологическото разпространение на отделните типове, подтипове, варианти и т.н. Следователно, за да може да се разсъждава за датировката им, от изключителна важност се явява документирането на контекста, от който произхождат обсъжданите предмети и откритият с тях съпътстващ инвентар (ако има такъв), което впрочем би следвало да е основно правило, спазвано по време на археологически проучвания въобще.

Настоящата публикация има за цел да приведе в научно обращение двустранните трипластинни гребени, открити при проучванията на амфитеатъра на Сердика. Направен е опит да се внесат повече детайли около контекста на намирането им (когато това е възможно), да се разгледат аргументите относно съществуването на косторезна работилница, да се коментират техническите характеристики на находките, да се направи съпоставка на обсъжданите предмети с други такива, открити в района на Сердика, а също и в по-широк ареал, обхващащ Долен и Среден Дунав.

* * *

За съществуването на амфитеатър в Сердика се предполага още от 1920 г., когато при изкопни работи на ул. „Св. Неделя“, е намерена фрагментирана мраморна плоча с релефни изображения на животни и хора (Велков 1921 – 1922: 21). По отношение на нейната интерпретация и датировка, становищата на

Обр. 1. *Общ план на проучените сектори за периода 2004-2010 г. (Графично заснемане: МИС НА 1253, г)*

изследователите се различават. Според И. Велков релефът представлява „цирков афиш“ (Велков 1921 – 1922: 23), датиран в периода IV – средата на V в. (Велков 1921 – 1922: 29–30). Позицията на Л. Вагалински е, че паметникът представлява „рекламен афиш“, на който са представени зрелищни игри в амфитеатър, провеждани в чест на богинята Кибела и управляващия император към времето на изработване на релефа. Според стиловия анализ и историческите сведения за периода, той отнася плочата във времето между 325 и 343 г. сл. Хр., мнение, споделяно и от М. Тачева и А. Балканска (Вагалински 1997: 238–240).

Останките на амфитеатъра са открити и идентифицирани като такива почти столетие след намирането на плочата, през 2004 г., във връзка с предвиждащо се ново строителство в центъра на гр. София. Провеждат се спасителни археологически проучвания, продължили с известни прекъсвания до 2010 г. включително и довели до частично разкриване на съоръжението, съответно в неговата източна[1], западна[2] и северна[3] зона (Обр. 1).

[1] През 2004 г. спасителни археологически проучвания се провеждат в УПИ VIII-19 и X-17 от кв. 506, зона „А-север“ – Център, София, ул. „Будапеща“ № 2-4 (Величков 2005: 211).

[2] През 2005 и 2006 г. спасителни археологически проучвания се провеждат във връзка с предвиждащо се ново строителство на административна сграда на “НЕК” ЕАД с две нива подземни гаражи в УПИ VI-4 от кв. 506а, зона „А-север“ – Център, по плана на гр. София, бул. „Княз Ал. Дондуков“ № 12 (Величков 2006: 187; 2007: 254).

[3] През 2009 и 2010 г. спасителни археологически проучвания се провеждат в УПИ VIII-6 от кв. 506а по плана на ЦГЧ на гр. София, във връзка с инвестиционно намерение на фирма „ЕКО КОНСУЛТИНГ“ ООД за строителство на хотел на ул. „Будапеща“ № 3, попадащ във втора защитена зона на ИАР „Сердика – Средец“ (Величков 2010: 353; 2011: 310).

В процеса на работа са регистрирани структури и напластявания от няколко епохи: Османска (1382 – 1878), Средновековна (края на X – първата половина на XII в.), Късноантична (IV – VI в.) и Римска (II – III в.) (Величков 2009: 52–53). Резултат от интензивното обитаване на мястото са множеството нарушения, които по-късните периоди са оставили в наследство на по-ранните. В това число са и съвременни съоръжения, свързани със строителството на Британското посолство, Гьоте-институт и укрепването на терените, определени за строителство през 2005 – 2006 г. (МИС НА 1195 а, *л*. 19–20).

Гребените, които имах възможност да обработя[4] и са включени в каталога на настоящата публикация, произхождат от западния сектор на обекта, проучван през 2005 и 2006 г. Те са дванадесет на брой (Табло 1–2), подредени според контекста на откриването си, като всички са от типа на двустранните трипластинни гребени (тип B)[5]. Поради ниската степен на запазеност, едва пет екземпляра могат да бъдат типологически определени. Съответно три от тях (кат. № 2, 5 и 11) са с равно отрязани страници (подтип B. I); два (кат. № 4 и 12) са с профилирани страници (подтип B. II); седем (кат. № 1, 3, 6, 7, 8, 9 и 10) са с неопределим подтип (Varia).

Разглежданите тук находки не са били обект на специализирано изследване до момента. Публикувана информация за тяхното намиране, откриваме в докладите от годишните археологически отчети (Величков 2006: 187–191; 2007: 254–256) и една публикация, включваща данните за Римската и Късноантичната епохи (Величков 2009: 51–62). В края на последната са приложени няколко снимки и един общ графичен план (в доста умален мащаб) само на останките от театъра и амфитеатъра (Величков 2009: 62, фиг. 2). Със снимков материал са придружени и предварителните съобщения[6] за обекта. Липсата на графична документация (планове и профили) за структурите от Ранновизантийската епоха, не е само в публикациите, но и в архива на РИМ – София. Това прави невъзможна проверката на изложените от проучвателите данни, както и аргументирането на различен поглед към разкритата на терен ситуация. Планът на западния сектор (Обр. 2), приложен тук, също не представя по-късните останки, но положителното при работата с него бе, че е наложен върху план-квадратната мрежа.

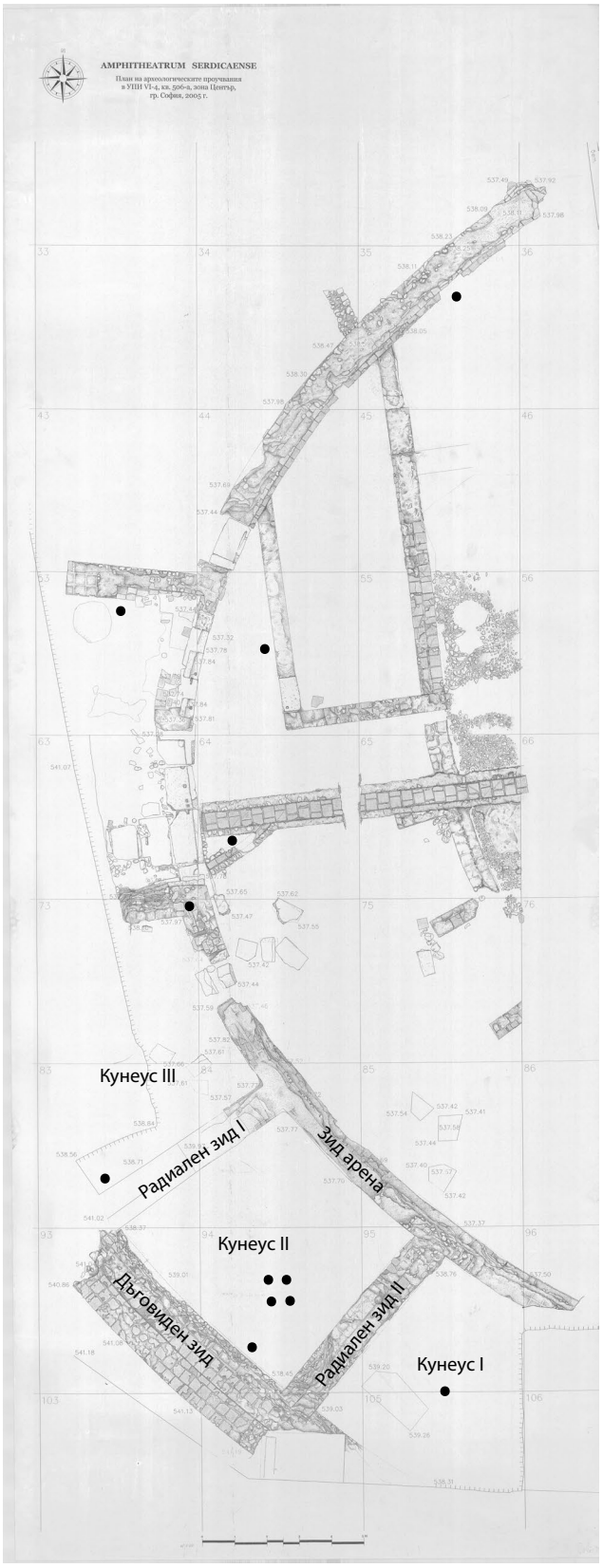
За хронологията и етапите в живота на комплекса е известно, че първоначално е изграден римски театър. Началото във функционирането му е отнесено от проучвателите към края на II – началото на III в.[7], а краят му е поставен в средата на третото столетие. Авторът уточнява, че по-късно някои от зидовете на

[4] Тук е мястото да благодаря на *Л*. Дафова (РИМ – София, за помощта и съдействието по време на работния процес и на гл. ас. д-р Елена Пенчева (СУ "Св. Климент Охридски, Катедра Археология), за научната редакция.

[5] По типология, изработена от автора (Узунова 2021, 223, табл. 1).

[6] С изключение на последния археологически сезон, за който е приложен един графичен план, но отнасящ се за източния сектор, проучван през 2009 и 2010 г.

[7] Датировката се основава на най-ранната открита монета в рамките на театъра, принадлежаща на император Каракала (211 – 213) (Величков 2009: 53) и данните от едно помещение, намиращо се източно от постскениона, в което е регистрирана частично запазена подова настилка от тухли и керемиди – ниво, от което произхождат множество бронзови монети от края на II – началото на III в. и ранна лакова керамика (Величков 2011: 311).

Обр. 2. *План на западния сектор на амфитеатъра (Графично заснемане: МИС НА 1253, г)*

театъра са били демонтирани във връзка с изравняване на терена за издигането на амфитеатъра (Величков 2009: 53).

Строежът и експлоатацията на последния като обществено пространство са датирани въз основа на открития в него нумизматичен материал, между края на III и края на IV в. Съответно най-ранните монети са от времето на император Максимиан (296 – 305), а най-късните са отсечени между 383 – 392/395 г., години, принадлежащи на монетосеченето на императорите Теодосий I (378 – 395), Валентиниан II (375 – 392), Аркадий (395 – 408) и Хонорий (395 – 423). Проучвателите обвързват края на функционирането на амфитеатъра с издаването на религиозния едикт на Теодосий I от 394 г. (Величков 2006: 189; 2009: 60). Според мен това, че монетите са отсечени в периода 383 – 392/395 г. не означава непременно, че амфитеатърът е затворен именно тогава и не опровергава възможността поне част от тях да са били в обращение и през първата четвърт на V в. Трябва ли издаването на едикта да се тълкува като „мигновено" затваряне на езическите обществени сгради, в това число и на амфитеатрите, е въпрос, който предизвиква изследователски интерес.

Периодите в съществуването на сградата са разработени според данните от т. нар. I и II даговиден зид, но тъй като целта на настоящата статия няма отношение към строителните ѝ фази, фокусът е насочен към финала на нейното функциониране като амфитеатър и превръщането на част от пространството му, през Ранновизантийската епоха, в помещения с битов характер, откъдето произхождат и интересуващите ни трипластинни гребени.

В зоната на I-ви и II-ри кунеус[8], намиращи се в най-южната част на западния сектор (Обр. 2), археологическите останки от това време са относително запазени. Те лежат под масивен пласт строителни деструкции с приблизителна дебелина около метър[9], образувани от рухването на сводовете на амфитеатъра. Последните са открити под формата на големи фрагменти от тухлени зидове, споени с хоросан (Величков 2009: 55).

Не така стоят нещата в централната и северна част на проучваната площ, където постройките и вкопаванията от Средновековието и Османската епоха са имали основна роля в унищожаването на разглежданите тук останки. В тези участъци трипластинните гребени се документират просто в пластове пръст без контекст, видно и от представения каталог на находките. Това се отнася за екземплярите с кат. № 7 – 12.

От обнародваните кратки пасажи за Ранновизантийския период (Величков 2006: 189–190; Величков 2007: 256; Величков 2009: 58 – 59) разбираме, че проучените недвижими и движими археологически останки в I и II кунеус се отнасят към две жилища с подови нива от обмазана глина или с покритие от фрагменти римски тухли. Въз основа на намерените рязани рога от благороден елен (Обр. 3: фиг. 2), обработени пластини (Обр. 3: фиг. 3, 4), гребени и апликации за рефлексни лъкове от същия материал, проучвателите предполагат, че през VI в. е функционирала работилница за костени изделия (Величков 2009: 59). От тази информация читателят остава с впечатлението, че двустранните гребени са били произвеждани на място. Затова ще направя преглед на археологическите

[8] Възприета е номерация на кунеусите, според полевия дневник от 2006 г. (МИС НА 1258 а).

[9] Информация за това придобиваме от описанията на османските ями, които са вкопавани в тези деструкции. Пример за подобна е яма № 3 (МИС НА 1195 а, л. 9 – 10).

фиг. 1 б

фиг. 1 а

фиг. 2

фиг. 3

фиг. 4

Обр. 3. *Част от предметите и пластините от рог и кост, открити в кунеус II:* ***фиг. 1 а, б.*** *Пластини за рефлексен лък (средна и крайна);* ***фиг. 2.*** *Рязани рога от благороден елен;* ***фиг. 3–4.*** *Обработени пластини (Снимки: Г. Узунова)*

свидетелства за локализирането и датировката на предположеното косторезно ателие.

Детайли за ситуацията получаваме от полевите дневници и инвентарни книги от проведените проучвания (Обр. 2). В I кунеус, приблизително в средата на кв. 95 е разкрит зид[10] с посока северозапад (СЗ) – югоизток (ЮИ). Той е долепен до ЮИ лице на радиален зид II и се разполага перпендикулярно на последния. Засечен е на кота -3,30м (▼538,70)[11], а е фундиран до -3,66м (▼538,34) (МИС НА 1195 а, *л*. 39, 62–63). На юг от прегражда щия зид е ограничено помещение, в което са регистрирани две подови нива (Величков 2006: 189). Първото (отгоре надолу) е важно от гледна точка на хронологията и ще бъде представено накратко. Представлява отухлена подова замазка, проследена в пространството на кв. 95, 104 и 105, между коти -3,60м (▼538,40) и -3,70 м (▼538,30) (МИС НА 1195 а, *л*. 55–56). Върху отухлената структура и под т. 105 от план-квадратната мрежа е регистрирана пещ. В пръстта под рухналия ѝ свод е засвидетелствана монета на император Фока (602 – 610), отсечена в 606 г. (МИС НА 1195 а, *л*. 67). От същото ниво произхождат една медна монета от втората половина на V в. и една монета на император Юстиниан I (527 – 565). Останалият археологически материал се състои от фрагментирана глинена лампа, желязна кирко-брадва, малко количество късноантична битова керамика и животински кости (МИС НА 1195 а, *л*. 56–60). Тъй като това подово ниво лежи непосредствено под пласта трошляк и разложен хоросан от рухналите сводове на амфитеатъра (МИС НА 1195 а, *л*. 21, 55), то се явява terminus post quem за тяхното срутване, което според най-късната монета, се е случило не по-рано от 606 г.

Данни за използване на двустранни гребени, кости и рога със следи от обработка, произхождат от проучването на пластовете под споменатото вече отухлено подово ниво I. Макар че в документацията и публикациите се коментира и подово ниво II, то за него не фигурира нито кота на засичане, нито описание. Известното към момента е, че проучването в помещението продължава до -4,00 м (▼538,00), където е достигнат слой разложен хоросан. От пласта, разполагащ се между отухленото подово ниво и разложения хоросан произхождат един гребен тип B[12] (кат. № 1), късноантична битова керамика с висока концентрация (МИС 1195 а, *л*. 69), единадесет пластини за рефлексни лъкове (цели или фрагменти), тринадесет обработени пластини и още животински кости и рога със следи от обработка (МИС НА 1195 в, *л*. 19, 45; МИС НА 1258 б, *л*. 5, 7), желязна халка, железен предмет с неясна функция, една монета от края на IV в., една монета на Валентиниан I (364 – 375), две монети на Анастасий I (491 – 519) (МИС НА 1195 а, *л*. 75; МИС НА 1258 а, *л*. 2–5).

[10] Граден е от малки и средни речни камъни на глинена спойка и със старателно оформени лица, с ширина 0,50–0,60 м. (МИС НА 1195 а, *л*. 39).

[11] Дълбочините в документацията на обекта са зададени в метри спрямо репер, приет за постоянна нула, с кота ▼ 542,00 (МИС НА 1195 а, *л*. 1). В скоби съм изчислила абсолютните стойности на тези измервания.

[12] Находките в полевите инвентарни книги от 2005 и 2006 г. не разполагат с координати на откриване. По тази причина, местонамирането на гребените е отбелязано върху общия план (Обр. 2) без този критерий. В случаите, когато има споменат ориентир в полевия дневник, то той е взет под внимание. В случаите, когато такива ориентири отсъстват, гребените са поставени „служебно“ в центъра на квадрата, в който са регистрирани.

Изхождайки от наличната информация за тези по-ранни пластове или над т. нар. II подово ниво в помещението, може да се заключи, че тяхното формиране и експлоатация започва в границите на петото столетие и приключва в началото или първата четвърт на VI в.

Останките на жилището във II кунеус също са разкрити под дебел пласт деструкции, образувани от рухването на стените и сводовата конструкция на амфитеатъра (МИС НА 1195 а, *л*. 10, 12, 17, 22, 27). Регистриран е зид, разполагащ се по линията на т. 84 и т. 95 от план-квадратната мрежа (Обр. 2), опирайки в арката на радиален зид I. От него на място са запазени един ред речни, средно големи камъни, споени с глина и преупотребени тухли (МИС НА 1195 а, *л*. 59). Редът камъни и най-долният ред тухли лежат върху пласт жълто-кафява до жълто-зелена глина, на кота -3,62/ -3,65 м (▼538,38/▼538,35), засвидетелствана навсякъде в участъка южно от зида (МИС НА 1195 а, *л*. 38–39). Данните от проучванията сочат, че арката на радиален зид II също е била преградена (МИС НА 1195 а, *л*. 73). В рамките на така оформеното помещение проучвателите проследяват девет подови нива (Величков 2009: 59).

Подемният археологически материал от подови нива I, II, III, IV и V е оскъден, представен от единични фрагменти късноантична битова керамика и малко животински кости, като стратиграфски те се разполагат над пласта жълто-зелена глина (МИС НА 1195 а, *л*. 58–66).

В този кунеус гребени тип В (кат. № 2 – 6) са документирани от пласта жълто-зелена глина, ниво с кота -3,70/ -3,75 (▼538,30/338,25), отново до т. нар. „хоросанов пласт", достигнат на кота -4,04/ -4,08 м (▼537,96/▼537,92) [13] (МИС НА 1258 а, *л*. 22). В този стратиграфски интервал се разполагат подови нива VI – IX, но с конкретни описания и нива на засичане, в дневника фигурира само това с номер VII (МИС НА 1195 а, *л*. 76). Според полевата документация, съпътстващият инвентар от тези слоеве е представен от късноантична битова керамика със средна до голяма концентрация, безформени железни инструменти, бронзова теглилка (МИС НА 1195 а, *л*. 67–71), желязна брадва, желязно огниво (МИС НА 1195 а, *л*.18), пет двустранни гребена (кат. № 2–6), десет пластини и фрагменти от животински рога и кости със следи от обработка, дванадесет пластини за рефлексни лъкове (цели или фрагменти) (МИС НА 1195, в, *л*. 18–19, 45; МИС НА 1258 б, *л*. 6–7, 15), бронзов предмет с неясна функция, бронзова катарама, една сребърна апликация и една бронзова апликация с форма на две долепени птичи глави, желязна пластина (острие от меч?) и сребърна (?) катарама, както и една монета на Александър III Велики, медальон на Антиной, една монета от IV в., една монета на Лициний, една монета на Константин II (337 – 340), три монети на император Анастасий (491 – 519) (МИС НА 1195 а, *л*. 67–76; МИС НА 1258 а, *л*. 18–23).

Интерес представлява и регистрирането на колективна монетна находка от миними[14], открита в участъка около арката на радиален зид II и непосредствено върху хоросановото ниво (МИС НА 1258 а, *л*. 18–19). От отчета на нумизматичния материал, разбираме, че тя се отнася към времето на първата половина – средата на V в. (МИС НА 1258 е, *л*. 1). Въпреки дребния номинал на монетите, смятам че е редно находката да се вземе под внимание, тъй като тя се явява terminus ante quem за хоросановия пласт под нея. Същевременно с това допълва наблю-

[13] Същият пласт хоросан и на почти същото ниво, е засечен и в кунеус I.

[14] Монетите са общо 6 на брой (АЕ 4) (МИС НА 1258 е, *л*. 1).

денията, направени за кунеус I и е основание да предположим, че двустранните гребени се разпространяват в площта на амфитеатъра от средата на V в. докъм началото или първата четвърт на VI в. Тази датировка се отнася за по-долните и вероятно по-ранни пластове и в двата кунеуса, намиращи се между хоросановото ниво и нивото, върху което лежат субструкциите на двата т. нар. преграждащи зида. Това са и наслояванията, които биха могли да се свържат с функционирането на евентуална работилница за предмети от кост и рог.

По-горните и вероятно по-късни подови нива, лежат непосредствено под деструкциите на амфитеатъра, чието рухване следва да се постави не по-рано от самото начало на VII в. (според нумизматичния материал от кунеус I).

Поради липсата на графична документация е трудно да се определи как преграждащите зидове се съотнасят един спрямо друг и като планова схема, и като стратиграфска позиция[15]. Остава открит и въпросът за тяхното отношение към регистрираните подови нива – дали ги прерязват или възсядат. От разрешаването на този казус зависи и определянето на границите на помещенията и дали те са изглеждали еднакво през цялото време на обитаване. За съжаление, без наличие на чертежи, всички хипотези остават дискусионни.

* * *

Анализът на техническите характеристики на гребените показва, че седем от находките са достигнали до нас под формата на малки, единични фрагменти. От една страна, това възпрепятства определянето на предпочитания вид гребени – профилирани или такива с равно отрязани страници. Ако погледнем статистиката за обектите от днешна България, то първите са два пъти по-слабо представени отколкото вторите (Узунова 2021: 212). Разликата в процентното съотношение би могла да се дължи както в по-сложното изпълнение на образците с профилирани страници и вероятното оскъпяването на готовите изделия, така също и в уменията на самите майстори.

От друга страна, наличието на фрагментирани, а не цели гребени, дава възможност за известни наблюдения, свързани с използвания материал, процесите и методите, прилагани в изработката на предметите.

Във всички случаи определящ фактор за практикуване на занаята е снабдяването с материал, след което се пристъпва към определени дейности в обработката му до достигане на крайния продукт. Тъй като проблемът е добре разработен в специализираната литература (Владкова 2006: 257–261; Petković 1995: 12–20) няма да навлизам в обширни описания, а само ще се спра на тези от тях, имащи пряко отношение и към находките от Сердика.

Така нареченият първи етап е свързан с рязането, разцепването, отделянето на меките тъкани и изваряване на рогата. Вторичната обработка представлява отделяне на сегменти и пластини, тяхното шлифоване и полиране. Следва съединяването на полуфабрикатите, посредством нитове, и оформяне на готовото изделие чрез нанасяне на украса и изрязване на зъбците (Узунова 2021: 200–201).

[15] Въпреки че в дневниците са зададени ориентири относно разполагането на преградните зидове в пространството, то в най-добрия случай бихме могли да си представим къде се позиционират те спрямо радиалните зидове и приблизително на какво разстояние от двойния дъговиден зид и зида на арената.

От обекта при амфитеатъра е открито известно количество еленови рога – цели, части от тях и пластини със следи от обработка, които могат да се причислят към първичния и вторичния етап (Обр. 3).

Нови изследвания като например това на Erik Hrnčiarik за изделия от кост и рог, открити в укреплението Ĭza, Словакия, позволяват реконструиране на процеса по разделяне на рога и оползотворяване на суровината. Наблюденията му показват, че за изработката на пластини за гребени са използвани най-широките и плътни части и по-конкретно сегменти от основната ос на рога, а не от разклоненията му (Hrnčiarik 2017: 82, fig. 11).

Що се отнася до суровината, от която са изработени двустранните гребени от Сердика, то в полевите инвентарни книги на разглеждания тук обект, някои от тях са описани като такива от кост, други като такива от рог. За да придобием представа за използвания материал, да научим повече за начина на изработка и използвани ли са или не в ежедневието, изделията бяха разгледани под микроскоп[16] – възможност, предоставена от РИМ – София.

Благодарение на трасологичното изследване се установи, че всички дванадесет екземпляра са изработени от рог на благороден елен, което не е изненада и напълно се вписва в тенденциите за епохата на Късната античност. Свидетелства за използването на еленов рог са известни и от обекти в Долна Мизия – Градището при Габрово (Койчева 2000: 244), Нове, Градището при с. Дичин и Никополис ад Иструм (Владкова 2006: 268). Предположения са изказани и за Ковачевско кале (Узунова 2021: 199), Вътрешна Дакия – Сердика (Борисова-Кацарова 2024: 49), както и за територията на Горна Мизия и Панония (Petkovic 1995: 13).

Друго важно наблюдение е, че почти всички гребени със запазени зъбци (кат. № 2, 4, 5, 8–10, 12) имат следи от интензивна употреба. При екземплярите със счупени такива (кат. № 7 и 11) и фрагментите от придържащи пластини (кат. № 1 и 3) не бе възможно да се определи степента на използване. Според мен, това наблюдение подкрепя тезата на проучвателите, че напластяванията в кунеусите могат да се окачествят като жилищни.

От гледна точка на сглобяването на самите изделия, гребените следват установените вече техники. Т. нар. средна част всъщност се състои от няколко сегмента, скрепени посредством двете странични пластини и нитове. Въз основа на микроскопското изследване се установи, че отворите за нитове са пробити чрез тънък метален свредел. При шест от изделията са запазени само железни нитове (кат. № 2–5, 8, 12). При един екземпляр има комбинация от един железен и три медни (кат. № 10), обстоятелство което би могло да означава, че по предмета е извършена преправка, поради счупване или проблем със занитването.

Интерес представлява и кат. № 1, фрагмент от крайна пластина, върху която е засвидетелстван по-широк отвор за нит, както и два доста по-малки отвора. В този случай може да се разсъждава в две направления: малките отвори да са пробити след излизането от употреба на гребена, а пластината да е преизползвана за окачване например на врата, или малките отвори да са вследствие от грешка при позициониране на отворите за нитове. Първата възможност ми се струва по-вероятна, защото пластината е украсена, което предполага използването ѝ в състава на гребен. Въпреки това може да се повдигне въпросът за произ-

[16] Благодаря на С. Николова (докторант в НАИМ – БАН), която ми даде насоки при работата с кост и рог и на Б. Матева, която извърши трасологичното изследване на находките.

водствения брак, на който все по-често се обръща внимание (Kovač 2017: 60–61; Březinová, Hrnčiarik 2021: 122–128). Той е характерна черта за всички занаяти и е важна следа за тяхното археологическо идентифициране.

В тази връзка ще разгледам и кат. № 6, фрагмент с установени следи от недовършено заглаждане с абразив и без следи от използване. Изработен е от не особено подходящата гъбеста сърцевина на рога, което е предпоставка за счупването му в процеса на работа или пък скоро след влизането му в употреба. За разлика от него, при кат. № 2, 7–9 е засвидетелствано заглаждане с фин и/или груб абразив и добре полирана повърхност, а при находките с кат. № 1, 4, 10 и 12, интензивната употреба е заличила всякакви следи от предходна обработка.

Към днешна дата еталон за полуготови двустранни гребени от нашите земи са находките от Ковачевско кале и Нове, при които изделията са сглобени, украсени и с очевидно недовършено изрязване на зъбците (Узунова 2021: 231, табл. VII/40–42). От обекта при амфитеатъра не са известни подобни екземпляри.

При каталожни номера 2, 4–7, 9 и 12 е добре изразено и мястото за поставяне на придържащите пластини. Представлява правоъгълно пространство в средата и по дължина на средната пластина, което е с малко по-голяма дебелина от мястото, определено за зъбците. Понякога е добре видимо само от едната страна, понякога и от двете. Тези ограничителни линии са оформени с помощта на тънко острие, а удебелението вероятно има чисто практична цел – да осигури по-голяма здравина там, където ще бъдат пробити отворите за нитове.

След сглобяването на изделието се пристъпва към финалния етап на изготвянето му – украса и изрязване на зъбците. При всички засвидетелствани екземпляри със запазени зъбци личи, че те са по-ситни от едната страна и по-едри от другата.

Резултатите от осъщественото изследване дадоха и сведения за използвания метод при изрязването. По-тънките и гъсто разположени зъбци са били очертани предварително с нажежена тънка тел, и допълнително разделени с инструмент, вероятно метална жица, опъната на приспособление, подобно на трион. По същата технология са изработени и по-широките зъбци, но чрез студено рязане и съответно с по-дебела жица.

При шест от находките (кат. № 1–4, 8, 12) е засвидетелствана украса върху придържащите пластини, като само при две от тях декорацията е изцяло или почти напълно запазена, при останалите е съхранена частично. Анализът показва, че тя също е нанесена посредством нажежено острие.

Орнаментите могат да се окачествят като линеарни, в различни комбинации от единични хоризонтални, двойни хоризонтални или двойни пресичащи се линии под формата на „X“, мотив „звездичка“ (двойни пресичащи се линии като „X“ и единична вертикална, преминаваща през тяхната среда), снопове от вертикални или снопове от косо разположени едни спрямо други линии, и/или къси насечки по дължината на придържащите пластини.

От Сердика и непосредствената ѝ околност броят на откриваните двустранни гребени постепенно нараства (Борисова–Кацарова 2024: 64/26; 73, обр. 2/26 Динчев 2024/1: 159, 188), но тези които са със запазена форма на страниците и/или украса, и могат да послужат за сравнение, всъщност се различават от разглежданите тук екземпляри. Болшинството от находки са декорирани предимно с кръгове – концентрични или тип „птиче око“, свързани посредством диагонални линии или разположени в ромбовидни полета от линии. Това се отнася за обра-

зците, открити при пл. „Батенберг“ (Узунова 2021: 230, табл. VI/31), при вилата в кв. Обеля (Узунова 2021: 230, табл. VIII/47), при късноантичния мавзолей в кв. Лозенец (Станев 2025: 38, Обр. 4).

Най-близо в декоративно отношение до образците от амфитеатъра е гребен, открит в четирикамерна гробница – мавзолей от Източния некропол на града (Узунова 2021: 230, табл. VI/37). Украсата върху придържащите пластини е линеарна, наподобяваща тази на кат. № 8, но формата и цялостният му вид, включващ различен тип профилиране и използване на четири, вместо на две крайни пластини, го поставят в друга категория от разглежданите тук находки.

Вероятно с линеарни орнаменти е разполагал и екземплярът, произхождащ от гроб 23 от некропола при кв. Бенковски (Динчев 2024/2: 104, Tabl. 36). Той е регистриран в лошо състояние, непозволяващо по-прецизни наблюдения. Хронологично некрополът е отнесен във времето между края на IV и първата половина на V в. (Динчев 2024/1: 203), дата която става валидна и за гребена от споменатия гроб.

За по-специфичните гребени подтип B. II (кат. № 4 и 12), са приведени паралели и според формата на страниците и според украсата, означени в каталога съответно с букви „a“ и „b“. За останалите гребени подтип B. I и Varia са приведени паралели единствено спрямо декорацията.

Според формалните характеристики, аналозите на гребени подтип B. II, произхождат от обекти на ограничена територия, изцяло в провинция Вътрешна Дакия, към която спада и самата Сердика. Екземплярите от крепостта Перник и кв. Арбанас край Радомир не позволяват прецизиране на времето, в което са използвани, тъй като са публикувани извън контекст, а датировката се основава единствено на паралели. В първия случай, находките са отнесени към последната третина на IV в. по аналогии със Средна Европа (Любенова 1981: 163), а във втория са отнесени най-общо към времето на Късната античност, с вероятна дата последна третина на IV – първа половина на V в. (Любенова 2007: 261). В бъдеще и при евентуално увеличаване броя на находките със сходно профилиране, би могло да се размишлява и по въпроса за развитие на регионална специфика.

От друга страна използваните орнаментални похвати са засвидетелствани в по-широк ареал. Типът украса върху кат. № 4, снопове от косо разположени успоредни линии, е представен сред паметници в провинциално-римска среда, произхождащи от Долна Мизия, Горна Мизия и Панония. Сведения за хронологическото разпространение на мотива от Долна Мизия ни предоставят материалите от Нове – Сектор IV, откъдето произхожда фрагмент от недовършен гребен (Vladkova 2005: 91; III/24), датиран към IV – първа половина на V в. Гребенът от Singidunum (Горна Мизия) е отнесен към края на IV – първата половина на V в. (Petković 1995: 57), а тези от Sirmium (Панония) към втората половина на V – VI в. (Popović 2017: 77-79). Последните са част от гробния инвентар в два от некрополите на късноантичния град.

Подобна декорация е засвидетелствана и сред паметници на север от р. Дунав,по течението на р. Тиса, чието разпространение се свързва с депонирането на гребе-ни в гробни комплекси от втората половина на V до края на VI в. (Bona, Nagy 2002: 149).

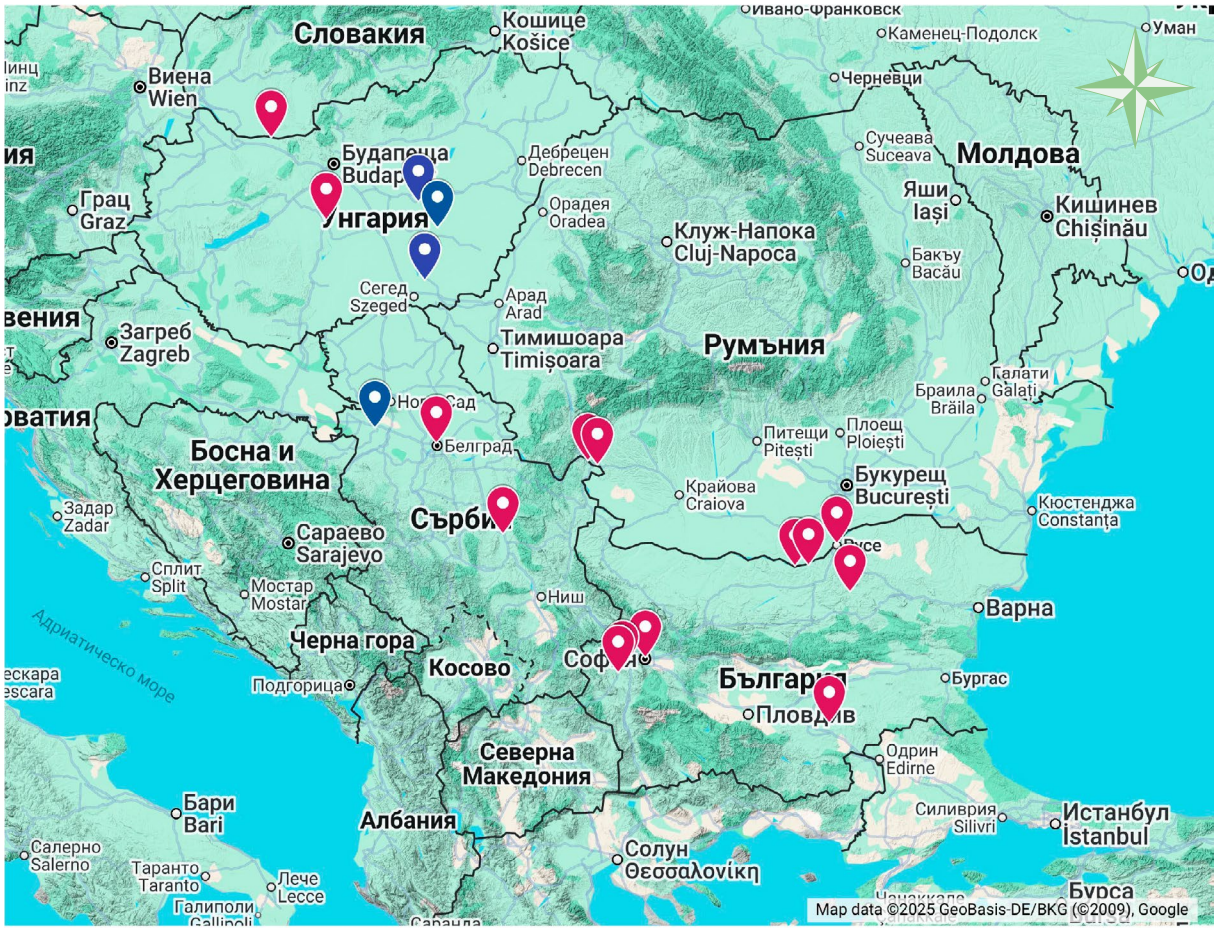
Според данните, известни към момента, може да се заключи, че мотивът е познат и се прилага още от IV в., но не губи популярност и след средата на петото столетие, когато гребени с подобна украса се документират като част от погребалните практики в провинция Панония и северно от Лимеса.

Украсата върху кат. № 1 и 12, двойни пресичащи се линии под формата „X“, ограничени в поле от снопове вертикални линии, е регистрирана също в обширни територии, обхващащи провинциите Тракия, Долна и Горна Мизия, Панония, а извън Империята – отново по течението на р. Тиса. Според датировките на гребените от отделните обекти изглежда, че мотивът е използван през цялата Късна античност. За времето от края на IV до средата на V в. той е представен в Horreum Margi (Petković 1995: 61, № 62), Pontes (Petković 1995: 63, № 84), Dunapentele (Bíró 1994: 127), Ковачевско кале (Узунова 2017: 362–363) и Нове (Vladkova 2005: 57). Към периода втора половина на V – VI в. се отнасят находките от Diana (Petković 1995: 59, № 37) и Békésszentandrás – Sirató (Bona, Nagy 2002: 149), а тази от Константция е с дата IV – VI в., (Аладжов 1995: 189).

Понастоящем, декорация от типа „звездичка“ се среща спорадично в Долна Мизия, а повече находки са известни от земите на Панония. Съществува различие между екземплярите от двата региона, състоящо се в това, че у нас мотивът е нанасян в двата края на придържащата пластина, докато при тези от Brigetio разположението му е в нейната среда. Датировката на приведените паралели е в рамките на IV – V в. (Bíró 1994: 127; Узунова 2017: 367).

Въпреки че фрагментът с кат. № 8 също има запазена украса, можем само да предполагаме как се е развивала в по-голямата и несъхранена част. Затова за този екземпляр не са приложени аналози.

От приведените паралели трудно могат да се изведат генерални заключения, особено предвид факта, че за част от тях не са публикувани основания за датировка. Изглежда, че от края на IV до средата на V в. разпространението на двустранни гребени се осъществява основно в провинциално-римска среда, а от втората половина на V и VI в. това влияние преминава и извън пределите на Империята. Регистрирането на гребени тип B на север от Дунав е свидетелство, че територииите от двете страни на реката се явяват контактна зона за населението, което ги обитава през периода. Видно и от представената карта (Карта 1), концентрацията от находки се наблюдава в граничните провинции. Изключение са екземплярите от Вътрешна Дакия и гребенът от Константция, част от територии във вътрешността на Империята. Забелязва се също, че разпространението се осъществява по протежение на големите реки, важни транспортни и търговски артерии – Дунав, Сава, Морава, Струма и Марица, а на север от Лимеса – по река Тиса. Работилници за производство на двустранни гребени се документират на юг от Дунав, отново в граничните провинции, което е основание да се предполага влияние, осъществявано от Империята към Barbaricum. Все още е трудно да се отговори на въпроса дали има конкретна област, в която производството на гребени тип B се „заражда“ и развива по-рано отколкото в останалите или за относително кратък период от време в граничните зони се формират ателиета за тяхната изработка. За съжаление, данните са сравнително малко и нерядко аргументите за тяхното съществуване се свеждат до регистрирането на по-голям брой предмети със сходен тип украса. Именно на този принцип е идентифицирана работилницата в Brigetio. Макар че за нея се предполага една от най-ранните дати, важно е да се има предвид, че болшинството от находки е с неизвестно местонамиране, а за разрешаване на проблема с хронологическото им разпространение там е използван само типологическият метод (Bíró 1987: 154–155; Bíró 1994: 127).

Сердика
Перник
Радомир
Ковачевско кале
Нове
Ятрус

Сексагинта Приста
Константция
Diana
Pontes
Horreum Margi
Singidunum

Brigetio
Sirmum
Szolnok – Szanda
Békészentandrás-Sirató
Hódmezővásárhely-Kishomok
Dunapentele

Легенда:
Селище
Некропол

Карта 1. *Паралели сред паметници по Долен и Среден Дунав (Изготвил: Г. Узунова)*

С повече сведения относно локация и съпътстващи материали от типа на кости и рога със следи от обработка, недовършени изделия и отпадъчен материал, разполагаме за територията на Долен Дунав. От земите на Горна Мизия ателие за двустранни гребени е засвидетелствано във Felix Romuliana, датирано в първата половина на V в. От Долна Мизия такива са известни от крепостта Ковачевско кале, с предполагаема дата края на IV – първата половина на V в. (Узунова 2017: 363), както и на две места в Нове. Първото от тях е в сектор IV, вече споменато и отнесено към IV – V (Vladkova 2005: 57). Второто, в сектор XI, е датирано след средата на петото столетие (Сарновски 2010: 309).

* * *

Разпространението на двустранните трипластинни гребени в площта на амфитеатъра на Сердика, поражда повече въпроси отколкото отговори. Към момента е ясно, че останките от Ранновизантийския период са слабо запазени, поради по-късни нарушения, осъществени през Средновековието, Османската и Съвременната епохи. Въпреки това, структури от интересуващото ни време са документирани в южната зона на западния сектор, където в рамките на I и II кунеус са разкрити две помещения. Документираните гребени в централната и северната зона на обекта не могат да се свържат с конкретни съоръжения от този период.

Липсата на графична документация затруднява определянето на вида на помещенията – дали става дума за наземни или (полу)вкопани структури, продиктуван от неразрешения проблем за отношението на прегражданите зидове към подовите нива. И не на последно място, дали през целия Ранновизантийски етап жилищата са съществували с едни и същи граници.

На юг от тези зидове, в I и II кунеус, са регистрирани отоплителни съоръжения, битова керамика с висока концентрация, изделия, свързани с облеклото, хигиената и въоръжението на населението, което според мен, подкрепя тезата на проучвателите, че помещенията са с жилищен характер.

Пластовете, от коИто произхождат гребени тип В, се разполагат между нива с коти -3,70/ -3,75 (▼538,30/538,25) и -4,04/ -4,08 м (▼537,96/▼537,92), които от своя страна кореспондират с по-долните подови нива в помещенията, и за които предполагам, че са по-ранни. Според монетите, открити в тях и сведението, че проучването в сектора не достига ходовите нива на обществената сграда, смятам, че датировката им може да се постави между средата на V и началото или първата четвърт на VI в., мнение, което се различава от това на проучвателите за съществуването им в границите на VI в. В случая приведените паралели не могат да помогнат за стесняването на хронологическите рамки, понеже разпространението им е в широки такива от IV до края на VI в.

Що се отнася до разполагащите се по-високо подови нива, лягащи над тези с гребени и същевременно затворени от рухналите сводове на амфитеатъра, то те следва да се отнесат към следващ етап във функционирането на помещенията, който може да се помести в шестото столетие и който приключва най-рано в началото на VII в.

В същото време, локализирането на ателие за костообработка, в частност на гребени тип В, е колкото възможно, толкова и несигурно. В полза на такава идея насочват данните за наличието на дванадесет двустранни гребена със сходна

декорация, както и сведенията, придобити от екземпляра с недовършена обработка на повърхността и без следи от употреба, крайната пластина с допълнителни отвори, екземпляра с нитове от различен материал, известно количество пластини за рефлексни лъкове, напречно и надлъжно срязани рога, обработени пластини.

Като аргументи против съществуването на работилница може да се изтъкне сравнително малкото количество документирана суровина, както и отсъствието на отпадъчен материал, на гребени с недовършено изрязване на зъбците (по примера на Коваческо кале и Нове) или полуфабрикти на други видове предмети, изработвани от рог и кост. Към такава хипотеза насочват и резултатите от извършената трасология на находките, в която бяха включени и две от пластините за рефлексен лък (Обр. 3: фиг. 1 а и б). Според анализа на гребените се установи, че екземплярите със запазени зъбци са били използвани интензивно и по предназначение, отнасящо се за седем от дванадесет находки. За четири образеца не е възможно да се установи степента на използване. Анализът на пластините за рефлексен лък показа, че от външната си страна те са силно излъскани, а от вътрешната са оставени грапави умишлено, с цел по-доброто сцепление към дървената конструкция на оръжието. Не бе възможно да се определи дали излъскването е последица от полиране или от интензивна употреба. Свидетелство в тази насока предлагат няколко драскотини при ухото на крайната пластина, вероятно следи от тетивата на оръжието и които по-скоро го поставят в групата на предметите със следи от употреба.

От западния сектор на амфитеатъра на Сердика не са документирани вкопавания от Късноантичната епоха. По паралели с други работилници за костообработка, макар и не непременно за двустранни трипластинни гребени, е известно, че ямите са използвани за събиране на отпадъчен материал и бракувани предмети (Březinová, Hrnčiarik 2021: 124, 128). Разбира се, отчетена е възможността, така очертаните проблеми да са продиктувани от по-късното обитание на зоната, довели до загуба на информация.

Задълбочен анализ на керамичния материал и металните находки биха били изключително полезни и биха допринесли за разработването на периодизация на Ранновизантиския етап. За настоящата работа това надхвърля значително обхвата на зададената тема, но се надявам тя да бъде взета под внимание при бъдещи проучвания, свързани със сердикийския амфитеатър.

К А Т А Л О Г

Кат. № 1

Описание:

Varia. Фрагмент от крайна пластина, изработена от еленов рог. Личи отвор за оставяне на нит и още два по-малки отвора.

Украсата е врязана. Състои се от два снопа с по три вертикални, успоредни линии, между които се разполагат две двойни, пресичащи се линии под формата на „Х". По дължина на пластината са нанесени и къси насечки, според които гребенът е бил с по-едри зъбци от едната страна и по-ситни от другата.

Размери: 1,8 х 3,5 х 0,3 см

Контекст на откриване:

Кв. 95/105, кунеус I, дълб. -3,93 м (▼538,07) (МИС НА 1258, б, *л*. 6, № 322).

Подравняване на хоросаново ниво до дълбочина -4,00м (▼538,00) (МИС НА 1258, а, *л*. 3).

Паралели:

а: Константция (Аладжов 1995: 225, Обр. 30 а); Нове (Vladkova 2005: 91, табл. III/19); Ковачевско кале (Узунова 2017: 382, Кат. № 5); Diana (Petković 1995: Tabl. II/5); Horreum Margi (Petković 1995: Tabl. III/8); Pontes (Petković 1995: Tabl. VI/2); Békésszentandrás – Sirató (Bona, Nagy 2002: 277, Taf. 3/3 – 1); Dunapentele (Bíró 1994: 177, Pl. XXXIX/395)

Кат. № 2

Описание:

Подтип В. I. Фрагмент, изработен от еленов рог. Средната пластина се състои от три сегмента, скрепени посредством две странични пластини и железни нитове, от които три са запазени на място и личи отвор за четвърти. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни.

Украсата е врязана, изпълнена еднакво от двете страни на гребена. Състои се от три полета, отделени едно от друго чрез снопове вертикални успоредни линии (съответно отляво надясно – 8, 6, 7 и 9 на брой). По цялата дължина на пластините преминават и три хоризонтални успоредни линии, две от които ограничават сноповете от вертикални линии отгоре и отдолу, а третата преминава през тяхната среда. Двете крайни хоризонтални линии, също така, маркират и мястото за полагане на украса от къси вертикални насечки по дължината на пластините, отразяващи разстоянието между изрязаните зъбци. В две от споменатите полета е врязан и орнамент тип „звезда".

Размери: 5,0 х 9,7 х 1,0 см

Контекст на откриване:

Кв. 94, кунеус II, дълб. -3,84м (▼ 538,16) (МИС НА 1195, в, *л*. 16, № 111).

Гребенът произхожда от късноантичен пласт с деструкции на зид, преграждащ арката на радиален зид II (МИС НА1195, а, *л*. 73).

Паралели:

а: Ковачевско кале (Узунова 2017: 385, Кат. № 19); Brigetio (Bíró 1994: 175, Pl. XXXVII/387, 389; 176, Pl. XXXVIII/390)

Кат. № 3

Описание:

Varia. Фрагмент от крайна пластина, изработена от еленов рог. Запазен е един железен нит. Има сечение във форма на трапец със заоблени ъгли. Украсата е врязана. Състои се от къси насечки по дължината на пластината, като от едната страна те са

по-едри, а от другата по-ситни, повтарящи разстоянията между зъбците на несъхранения гребен.

Размери: 3,3 x 1,3 x 0,4 см

Контекст на откриване:

Кв. 94, кунеус II, дълб. -3,84м (▼ 538,16) (МИС НА 1195, в, *л*. 16, № 112).

Гребенът произхожда от късноантичен пласт с деструкции на зид, преграждащ арката на радиален зид II (МИС НА1195, а, *л*. 73).

Кат. № 4

Описание:

Подтип В. II. Цял гребен, изработен от еленов рог. Средната пластина е съставена от четири сегмента, скрепени към крайните пластини посредством четири железни нита. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни.

Украсата е врязана. Състои се от два снопа вертикални успоредни линии (по 5 на брой), разположени в крайните части на придържащите пластини, като съответно отляво и отдясно ограничават снопове от косо разположени успоредни линии (по 5 на брой), разполовени от две хоризонтални успоредни линии, преминаващи през средата на крайните пластини и същевременно по цялата им дължина. По дългите си страни пластините са декорирани и с къси насечки, маркиращи и разстоянията между зъбците.

Размери: 12,0 x 5,5 x 1,1 см

Контекст на откриване:

Кв. 94, кунеус II, дълб. -3,97/ -4,04 м (▼538,03/537,96) (МИС НА 1195, в, *л*. 47, № 282). Гребенът е открит пред дъговидния зид, източно от последната бетонна пилота, при демонтирането на VII подово ниво (МИС НА 1195, а, *л*. 76).

Паралели:

a: кв. Арбанас, Радомир (*Л*юбенова 2007: 274, Таб*л*. VII/1)

b: Ятрус (Gomolka 1967: 339, Taf. IX/61); Ятрус (Gomolka – Fuchs 1982: Taf. 59/499); Нове (Vladkova 2005: 91, Tabl. III/24); Singidunum (Petković 1995: Tabl. I, 2), Sirmium (Popović 2017: 82, Pl. 3/3; 88, Pl. 10/2–3); Szolnok – Szanda (Bona, Nagy 2002: 329, Taf. 55/1; 308, Taf. 34/44–1); Hódmezővásárhely – Kishomok (Bona, Nagy 2002: 291, Taf. 17/60–1); Békésszentandrás – Sirató (Bona, Nagy 2002: 277, Taf. 3/6–1)

Кат. № 5

Описание:

Подтип В. I. Фрагмент, изработен от еленов рог. Запазен е един сегмент от средната пластина и един железен нит. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни. Личат местата, определени за поставяне на крайните пластини. Липсва украса.

Размери: 5,0 x 3,0 x 0,3 см

Контекст на откриване:

Кв. 94, кунеус II, дълб. -3,85 м (▼538,15) (МИС НА 1258, б, *л*. 6, 323).

Находката е открита при почистване на обекта след зазимяването. Местонамирането ѝ е непосредствено над тухленото подово ниво от 2005 г., в ъгъла между I дъговиден и II радиален зид (МИС НА 1258, а, *л*. 2).

Кат. № 6

Описание:

Varia. Фрагмент от средната пластина, изработен от еленов рог. Запазен е част от отвор за нит. Частично съхранени са и зъбците на сегмента, които от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни. Украса липсва.

Размери: 2,8 x 1,8 x 0,3 см

Контекст на откриване:

Кв. 94, кунеус II, дълб. -3,90 м (▼538,10) (МИС НА 1258, б, *л*. 3, № 300).

Находката е открита при почистване на обекта след зазимяването. Местонамирането ѝ е непосредствено над тухленото подово ниво от 2005 г., в ъгъла между I дъговиден и II радиален зид (МИС НА 1258, а, *л*. 2).

Кат. № 7

Описане:

Varia. Два фрагмента от средна пластина на гребен, изработени от еленов рог. Двата фрагмента са били свързани посредством нит, вероятно железен, който не е запазен, но е оцветил повърхността около отвора за поставянето му. От едната страна зъбците са по-едри, а от другата по-ситни. Украса липсва.

Размери: 3,6 x 3,5 x 0,4 см

Контекст на откриване:

Кв. 83, дълб. -2,99 м (▼539,01) (МИС НА 1195, в, *л*. 7, № 44).

Гребенът е открит при проучване на напластявания между вътрешното лице на I дъговиден зид и СЗ лице на I радиален зид. На дълбочини -2,75 м (▼539,25) от запад и -3,00 м (▼539,00) от изток се изчерпва пласт деструкции и разложен хоросан и се навлиза в пласт черна рохка пръст с множество дребни въглени, дребни бучки хоросан и единични фрагменти от антични тухли (МИС НА1195, а, *л*. 14).

Кат. № 8

Описание:

Varia. Фрагмент, изработен от еленов рог. Запазен е сегмент от средната пластина и част от едната придържаща пластина, скрепени посредством железен нит. Личи мястото и на втори несъхранен нит. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни.

Украсата е врязана. Състои се от пет вертикални успоредни линии и две хоризонтални успоредни линии, преминаващи по цялата дължина на крайната пластина. Последните ограничават тесни хоризонтални полета, в които е нанесен орнамент от къси насечки, по-едри от едната и по-ситни от другата страна, съобразени с разстоянията между зъбците на гребена.

Размери: 4,2 x 3,4 x 0,7 см

Контекст на откриване:

Кв. 73, дълб. -4,01 м (▼537,99) (МИС НА 1195, в, *л*. 9, № 61).

Гребенът е открит в деструкциите на радиален зид III, непосредствено под т. 74 от план-квадратната мрежа, където е разчистен ъгълът между радиалния зид и зида на арената (МИС НА1195, а, *л*. 48).

Кат. № 9

Описание:

Varia. Фрагмент от средна пластина, изработен от еленов рог. Запазена е част от отвор за поставяне на нит. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни. Украса липсва.

Размери: 3,8 x 1,0 x 0,4 см

Контекст на откриване:

Кв. 64, дълб. -4,10 м (▼537,90) (МИС НА 1195, в, *л*. 15, № 109).

Конкретна информация относно откриването на находката липсва. Нейното местонамиране е в късноантичен пласт, проучен при разкриването на лицата на зид, ориентиран ЮЗ-СИ, изграден от средно големи речни и ломени камъни, и тухли на глинена спойка, фундиран до ниво -4,20 м (▼537,80) (МИС НА1195, а, *л*. 52).

Кат. № 10

Описание:

Varia. Фрагмент, изработен от еленов рог. Съхранени са част от средната и двете крайни пластини, един железен, три медни нита и отвор за още един. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни. Липсва украса.

Размери: 5,0 x 7,9 x 1,0 см

Контекст на откриване:

Кв. 54, дълб. -5,18 м (▼536,82) (МИС НА 1258, б, л. 3, № 299).

Конкретна информация относно намирането на находката липсва.

Паралели:

a/b: Сексагинта Приста (Узунова 2017: 229, Табл. V/21)

Кат. № 11

Описание:

Подтип B. I. Фрагмент, изработен от еленов рог. Запазен е сегмент от средната пластина с част от железен нит. Зъбците са отчупени, но личи, че от едната страна са били по-едри, а от другата по-ситни. Липсва украса.

Размери: 5,0 x 1,6 x 0,3 см

Контекст на откриване:

Кв. 53, дълб. -4,40 м (▼537,60) (МИС НА 1195, в, л. 15, № 110).

Гребенът е открит в северната половина на квадрата. Произхожда от късноантичен пласт със значителна концентрация на късноантична битова керамика (МИС НА1195, а, л. 55).

Кат. № 12

Описание:

Подтип B. II. Фрагмент, изработен от еленов рог. Запазени са един сегмент от средната пластина, част от придържаща пластина и един железен нит. Личи и отвор за втори нит. Зъбците от едната страна са по-едри, а от другата по-ситни.

Украсата е врязана. Състои се от два снопа от вертикални успоредни линии (по 5 на брой), оформящи помежду си поле, в което се разполагат две двойни, диагонално пресичащи се линии под формата на „X“. През всички тях преминават две хоризонтални успоредни линии, по цялата дължина на пластината. Личат и къси вертикални насечки, маркиращи разстоянията между зъбците.

Размери: 5,0 x 3,6 x 0,6 см

Контекст на откриване:

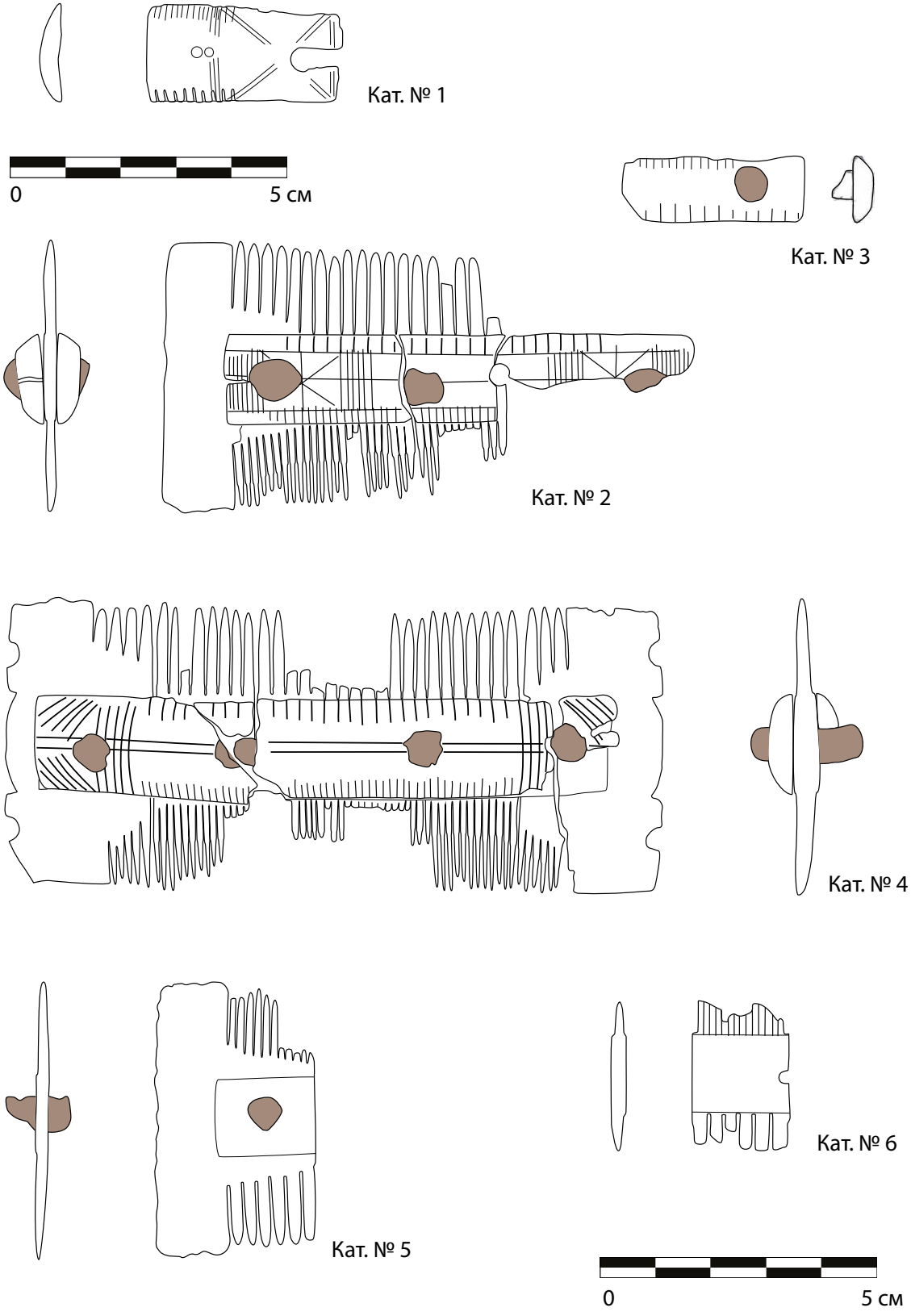
Кв. 35, от площта на арената, дълб. -4,75 м (▼ 537,25) (МИС НА 1258, б, л. 6, 324).

Гребенът е открит при почистване на обекта след зазимяването му, в хода на проучване на южното (вътрешно) лице на зида на арената, където е регистрирана преправка, осъществена от вертикално поставени фрагменти строителна керамика, на разстояние 2,50 – 3,50 м от т. 45 от план-квадратната мрежа. Достигнатото ниво е – 4,90 м (▼ 537,10) (МИС НА 1258, а, л. 1).

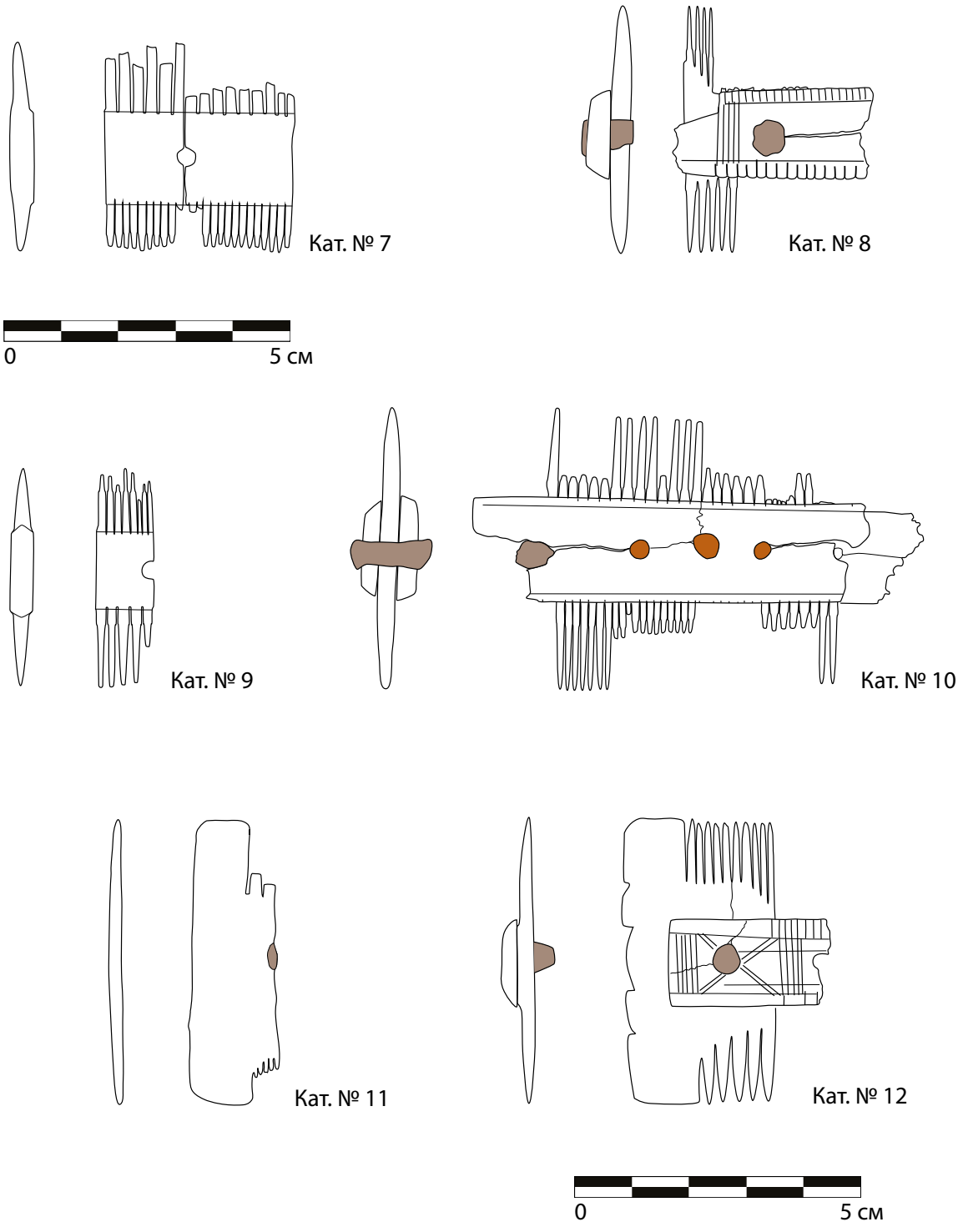
Паралели:

a: Перник (Любенова 1981: 163, Обр. 101/9 – 10, 12 – 13; Любенова 2007, Табл. VII/1)

b: Константция (Алджов 1995: 225, Обр. 30 а); Нове (Vladkova 2005: 91, Табл. III/19); Ковачевско кале (Узунова 2017: 382, Кат. № 5); Diana (Petković 1995: Tabl. II/5); Horreum Margi (Petković 1995: Tabl. III/8); Pontes (Petković 1995: Tabl. VI/2); Békésszentandrás – Sirató (Bona, Nagy 2002: 277, Taf. 3/3–1)

Табло 1.

Табло 2.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Аладжов 1995: Аладжов, А. Резултати от археологическите разкопки на Константция. – В: Марица – Изток. Археологически проучвания. Т. 3. Раднево, 1995, 181–226.

Борисова-Кацарова 2024: Борисова-Кацарова, И. Изделия от кост и рог от района на Западната порта на Сердика. – В: Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis. 2018 – 2019. Т. 8–9. София, 2024, 37–76.

Вагалински 1997: Вагалински, Л. Още веднъж за така наречения „цирков афиш" от Сердика. – В: Годишник на националния археологически музей. Т. X. София, 1997, 237–242.

Величков 2005: Величков, Ж. Amphiteatrum Serdicaense. Амфитеатърът на Сердика. – В: Археологически открития и разкопки през 2004 г. XLIV Национална археологическа конференция. София, 2005, 211–213.

Величков 2006: Величков, Ж. Amphiteatrum Serdicaense. Амфитеатърът на Сердика. – В: Археологически открития и разкопки през 2005 г. XLV Национална археологическа конференция. София, 2006, 187–191.

Величков 2007: Величков, Ж. Amphiteatrum Serdicaense. – В: Археологически открития и разкопки през 2006 г. София, 2007, 254–256.

Величков 2009: Величков, Ж. Театърът и амфитеатърът на Сердика. – В: София – 130 години столица на България. 31 март 2009 г. София, 2009, 51–62.

Величков 2010: Величков, Ж. Спасителни археологически проучвания на „Amphiteatrum Serdicaense". – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 353–355.

Величков 2011: Величков, Ж. Античният театър и амфитеатър на Сердика. – В: Археологически открития и разкопки през 2010 г. София, 2011, 310–313.

Велков 1922: Велков, И. Релеф с циркови игри от София. – В: Известия на българския археологически институт 1921 – 1922. Т. I София, 1922, 21–30.

Владкова 2006: Владкова, П. Обработка на кост и рог в съвременните български земи през Римската епоха и Късната античност. – В: Археология на българските земи. Т. II. София, 2006, 245–287.

Динчев 2024: Динчев, В. Некрополът край кв. Бенковски, София, и късноантичните некрополи в днешна България. Книга 1. София, 2024.

Койчева 2000: Койчева, К. Костени изделия от ранновизантийската епоха. – В: Известия на Националния исторически музей. Т. XI. София, 2000, 237–261.

Любенова 1981: Любенова, В. Селището от римската и ранновизантийската епоха. – В: Перник. Т. I. София, 1981, 107–203.

Любенова 2007: Любенова, В. Изделия от кост от разкопките на античния култов и производствен комплекс при махала Арбанас (гр. Радомир). – В: Известия на исторически музей Кюстендил. Т. XIII. Кюстендил, 2007, 253–283.

МИС НА (МИС НА = Музей за история на София, Научен архив) 1195 а: Музей за история на София Научен архив, 1195 а – Полеви дневник на спасителните археологически разкопки на Amphiteatrum Serdicaense.

МИС НА 1195 в: Музей за история на София Научен архив, 1195 в – Полева инвентарна книга на спасителните археологически разкопки на Amphiteatrum Serdicaense.

МИС НА 1253 г: Музей за история на София Научен архив, 1253 г – Amphiteatrum Serdicaense. Заснемане.

МИС НА 1258 а: Музей за история на София Научен архив, 1258 а – Amphiteatrum Serdicaense. Полеви дневник на спасителните археологически разкопки.

МИС НА 1258 б: Музей за история на София Научен архив, 1258 б – Amphiteatrum Serdicaense. Полева инвентарна книга на находките.

МИС НА 1258 е: Музей за история на София Научен архив, 1258 е – Amphiteatrum

Serdicaense III/2006. Краен отчет за монетния материал, открит на разкопките на обект „сердикийски амфитеатър“.

Сарновски 2010: Сарновски, Т. Българо-полски проучвания в римския военен лагер и ранновизантийски град Нове. Проучвания на щаба на легиона и лагерните укрепления. – В: Археологически открития и разкопки през 2009 г. София, 2010, 309–311.

Станев 2025: Станев, А. Нови проучвания при късноантичния мавзолей в кв. „Лозенец“, гр. София (късноантичен и средновековен период). В: Сердика – Средец – София, Т. 7, София, 2025, 26 – 49.

Узунова 2017: Узунова, Г. Гребени от кост и рог от Ковачевско кале. – В: Известия на регионален исторически музей Разград. Т. 2, Разград, 2017, 358–386.

Узунова 2021: Узунова, Г. Гребени от кост и рог от територията на България (IV – края на VI/началото на VII век). – В: Studia Archaeologica Universitatis Serdicensis, 2017. Т. 7. София, 2021, 193–238.

Bíró 1987: Bíró, M. Bone carvings from Brigetio in the collection of the Hungarian National Museum. In: Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, 39/3–4. Budapest, 1987, 153–234.

Bíró 1994: Bíró, M. The bone objects of the Roman collection. In memoriam Gizella Erdélyi. In: Series Archaeologica, II. Budapest, 1994.

Bona, Nagy 2002: Bona, I., M. Nagy. Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet. In: Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae, 1. Budapest, 2002.

Gomolka 1967: Gomolka, G. Katalog der Kleinfunde. In: Klio, 47, 1967, 291–356.

Gomolka-Fuchs 1982: Gomolka-Fuchs, G. Die Kleinfunde vom 4. bis 6. Jh. aus Iatrus–Krivina, II. Berlin, 1982, 149–205.

Hrnčiarik 2017: Hrnčiarik, E. Bone and antler artefacts from the Roman fort at Iža. In: Archaeologica Slovaca Monographiae, XXIII. Nitra–Trnava–Komárno, 2017.

Březinová, Hrnčiarik 2021: Březinová, G., E. Hrnčiarik. An antler workshop in a Germanic settlement in Nitra, Slovakia. In: Bones at a crossroads. Ed. by M. Wild, B. A. Thurber, S. Rhodes & C. G. St-Pierre. Leiden, 2021, 119–131.

Kovač 2017: Kovač, M. Tipologija i tehnologija izrade rimskih koštanih predmeta na području Donje Panonije na primjeru nalaza iz Murse I. Doktorski rad. Zagreb, 2017.

Petković 1995: Petković, S. Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije. Beograd, 1995.

Popović 2017: Popović, I. Les nécropoles des Ve et VIe siècles. In: Sirmium à l'époque des grandes migrations. Ed. by I. Popović, M. Kazanski, V. Ivanišević. Monographies, 53. Leuven–Paris–Bristol, 2017, 39–92.

Vladkova 2005: Vladkova, P. Предмети от кост и рог от Сектор IV в Нове. In: Novensia, 16, 2005, 51–104.

S U M M A R Y

COMBS FROM THE LATE ANTIQUITY, DISCOVERED DURING THE RESEARCHES OF THE AMPHITHEATER OF SERDICA

Gergana Uzunova

The goals of the present article are to introduce the combs found in the amphitheater of Serdica into scientific discourse, to reveal details about the context of their discovery, to narrow the chronological boundaries when dating the discussed finds, and to examine the arguments regarding the localization of an antler and bone processing workshop.

The twelve specimens discovered are of the type of double-sided three-plate combs. They originate from the western sector of the site, explored in 2005 and 2006. After the amphitheater ceased to function as a public space, at the end of the 4th or in the first quarter of the 5th century, domestic premises, interpreted by researchers as residential were registered in its cunei.

More reliable data on the context of the discovery are provided by the combs with catalog numbers 1–6, documented in cunei I and II. In these areas, additional partition walls of stones and reused bricks, on clay solder, and floor levels were discovered.

Unfortunately, the lack of graphic documentation (sections and plans) of these dwellings prevents the determination of the relationships between the later partition walls to the walls of the amphitheater, and with the floor levels. This problem makes it impossible to verify the data presented by the researchers or to propose a new interpretation of the discovered structures.

Based on the information from the field documentation of the conducted surveys, it was established that the upper stratigraphic and probably later floor levels are located directly beneath the collapsed vaults of the amphitheater. A coin of Emperor Phocas (602 – 610) in the furnace filler in cuneus I provides the basis for determining the terminus post quem for the destruction of the public building, which occurred no earlier than the beginning of the 7th century.

The lower stratigraphic and probably earlier floor levels are those in which the double-sided combs were recorded. A high concentration of household ceramics, a more diverse inventory, as well as other antler and bone objects, such as a certain amount of cut antlers, semi-finished products, and plates for reflex bows, were documented in these layers. Their presence has led researchers to assume that a bone carving workshop operated within the dwellings in the 6th century.

However, based on the discovered materials, including a collective coin found on a mortar level in cuneus II, I propose that the chronological boundaries of these layers should be placed between the mid-5th century and the first quarter of the 6th century.

The combs were examined using the methods of traceology. It was first established that all specimens are made of deer antler. It also shed light on some of the techniques used in cutting and applying decoration to the retaining plates. Important for the current study is the observation that all specimens with preserved teeth (seven out of twelve) display traces of intensive use, consistent with their intended purpose. One find has no traces of use, and for the remaining four, it was not possible to determine the degree of use due to the condition in which they reached us. In my opinion, this result confirms the researchers' thesis that the premises in the cunei were residential in nature, but it casts doubt on the existence of a bone carving workshop for producing double-sided combs. There is no reliable evidence of unfinished products, similar to the finds from Novae and Kovachevsko kale. Furthermore, no unfinished products of other types of horn and bone objects were identified.

Of course, this may be a problem dictated by the intensive habitation of the site in later eras, which led to the destruction of a large part of the remains from the Early Byzantine period.

A thorough analysis of the ceramic material and metal finds would be extremely useful and would contribute to the development of the periodization of the Early Byzantine stage. For the present work, this significantly exceeds the scope of the assigned topic, but I hope it will be taken into account in future studies related to the Serdica amphitheater.

Ключови думи: *двустранни гребени, рог, кост, амфитеатър, Сердика, Късна античност.*
Keywords: *double-sided combs, antler, bone, amphitheater, Serdica, Late Antiquity.*

А В Т О Р

Гергана Узунова, Докторант
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
gergana.uzunovaa@gmail.com

Gergana Uzunova, Phd student
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
gergana.uzunovaa@gmail.com

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

СПАСИТЕЛНО ТЕРЕННО ИЗДИРВАНЕ В РАЙОНА НА С. ДОБРОСЛАВЦИ, СТОЛИЧНА ОБЩИНА: РЕЗУЛТАТИ И НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ МАТЕРИАЛ

Методи Златков, Цветина Гетовска, Александър Станев

Проучването е проведено в рамките на шест работни дни (17 – 25 ноември 2025 г.) във връзка с инвестиционно намерение за изграждане на икономическа зона върху терена на бившото „Летище Доброславци“[1]. Възложената за проучване площ от 2,9 кв. км се намира в землищата на селата Доброславци и Мировяне и на гр. Нови Искър (Обр. 1). Целта е локализиране на археологически обекти в рамките на инвестиционната площ и определяне на мерки за тяхното опазване.

Първият етап на работата включва анализ на данни от ГИС АКБ и справка с наличната литература за региона (Петков 1936; Кръстанов 1974; Велев 1975; Anastassova 2008; Доброславци 2013). Вторият етап е самото провеждане на интензивни теренни археологически издирвания с използване на ГИС технологии за документиране и анализ с цел пълно покриване на територията (Кечева 2024: 167–185). Натрупаните данни са обработени в предварително създадената от специалисти в Национален археологически институт с музей при БАН (НАИМ – БАН) ArcGIS база данни. Методът на проучване е равномерно плътно покриване на територията, съобразено с терена.

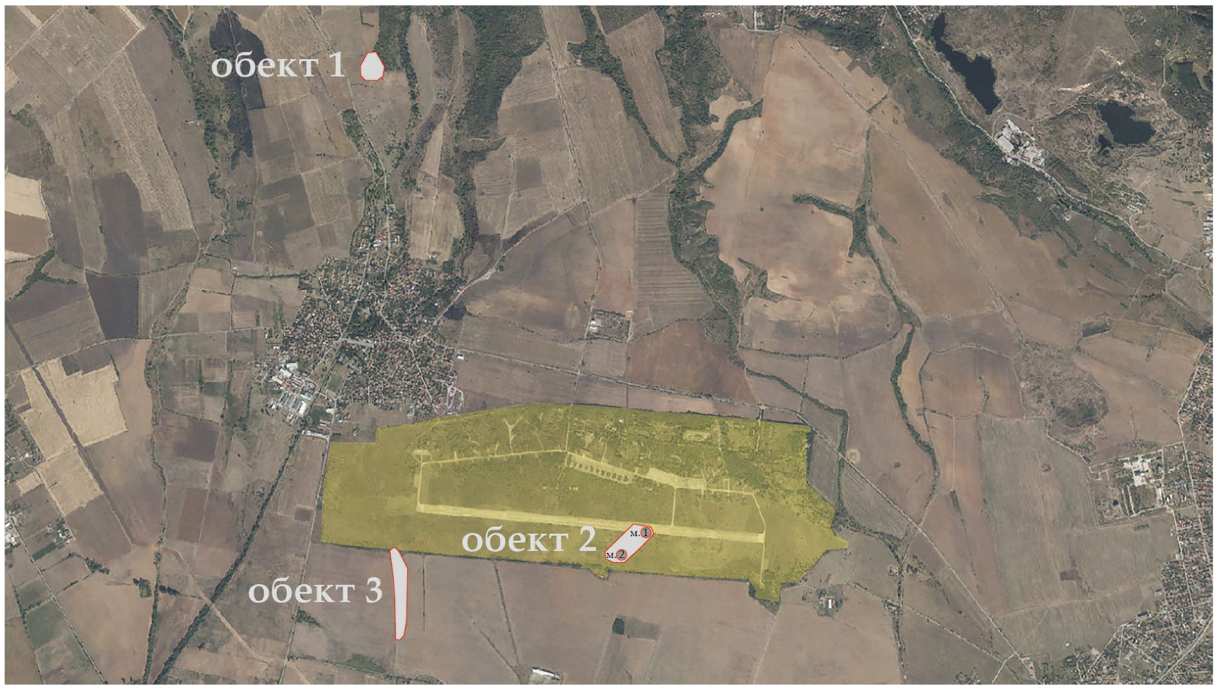
Полевата работа е съобразена със състоянието на повърхността на терена, която е разделена на три зони:

1. Урбанизирани територии (писти, хангари) – без възможност за обхождане;

2. Изоставени ливади, които са покрити с храсти и дървета, на места са непроходими – обхождани по зигзагообразни маршрути поради гъста растителност;

3. Проходими и наскоро окосени ливади – пълно обхождане с дистанция между проверяващите до 15 м.

[1] Ръководител на проучването е гл. ас. д-р Методи Златков, НАИМ – БАН, заместник-ръководител е Цветина Гетовска, докторант в СУ „Св. Климент Охридски“. В екипа за различен период от време участваха д-р Александър Станев, Люба Дафова, д-р Силвия Иванова и Валентин Витанов от РИМ – София, както и Антоанета Андонова и Димитрина Желева.

Обр. 1. *Обекти № 1–3, спрямо зададената за проучване площ върху сателитно изображение (Изработили: Ц. Гетовска, М. Златков, А. Станев)*

Поради ограничената видимост на летището са обходени и нивите около него с цел да се установи наличие на обекти, видими извън оградата и евентуално продължаващи в рамките на възложения терен.

Общата покрита площ (вътре и около летището) е 3,15 кв. км (253 полигона). Горите и изоставените урбанизирани територии заемат 2,31 кв. км (73,42% от общата площ), а останалите територии в рамките на летището представляват пасища. Теренът извън летището е зает в голямата си част от ниви със средна и висока видимост.

Допълнително е посетено и известното неолитно селище в м. Могилка, землището на с. Доброславци (ГИС АКБ № 10010161), за да се определят точните му граници с полигони и отброяване на керамични фрагменти през 10–15 м.

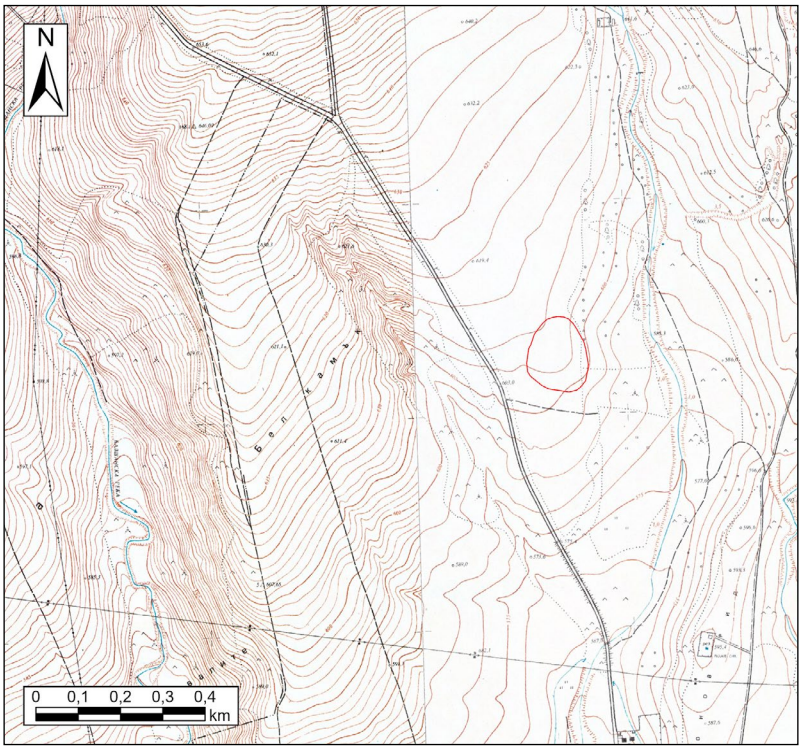
В резултат на проведеното проучване на терен и изследването на данните от литературата са регистрирани три обекта, от които два са изцяло или частично в зоната на инвестиционното намерение. Основните данни за тях са следните:

Обект № 1, „Доброславци, неолитно селище в м. Могилка“ (ГИС АКБ № 10010161)

● ***Местоположение.*** Намира се на около 1,5 км северно от центъра на с. Доброславци, на полегат склон източно от пътя за с. Балша. От изток е ограничен от малко, но стръмно дере на р. Доброславска. Административно попада в м. Могилка, землището на с. Доброславци (Обр. 2).

● ***История на проучването.*** Обектът е идентифициран и датиран като неолитно селище за пръв път от Н. Петков (Петков 1936: 404, 408).

Селището се споменава от местния краевед Й. Кръстанов (Кръстанов 1974: 20–21). Според него на обекта, освен неолитни сечива, има и строителна кера-

Обр. 2. *Обект № 1, нанесен върху карта в мащаб 1:5 000*

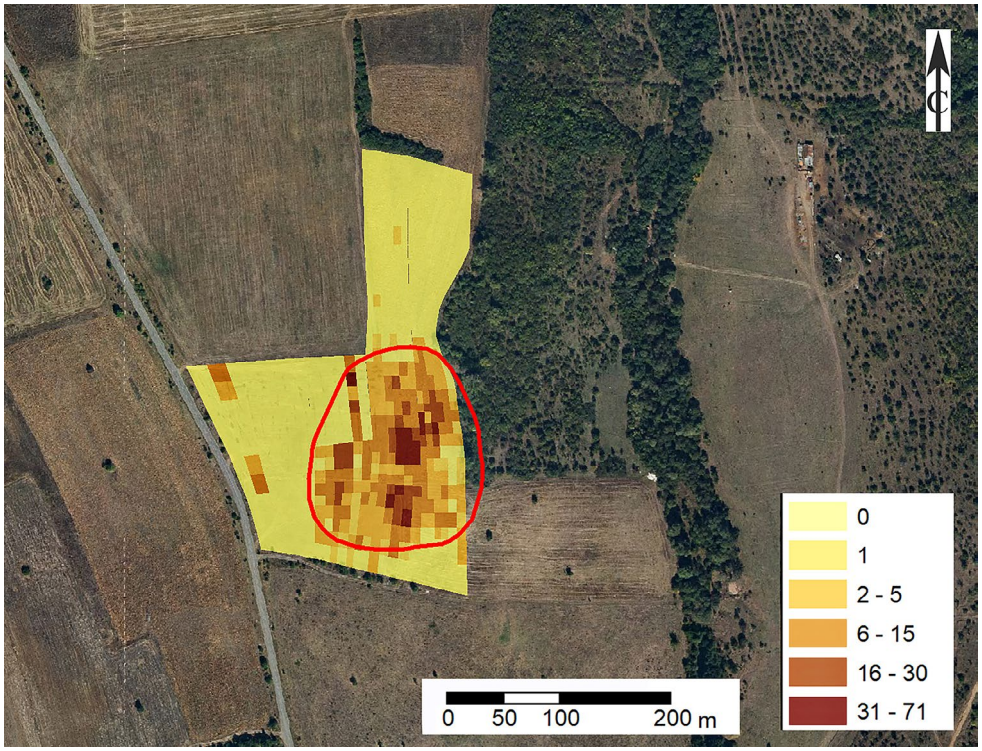
мика (тухли с дебелина 4 – 5 см) и хоросан, което не се потвърждава на терен. Той споменава, че според Васил Миков селището е от епохата на неолита[2].

Впоследствие, местният учител по литература Лука Гълъбов и счетоводителят на кооперативното стопанство Григор Костов събират от повърхността на могилата колекция от над 60 бр. огладени каменни сечива и хромелни камъни, днес съхранявани в музейната сбирка към читалище „Пробуда“ в с. Доброславци.

През 2007 г. Е. Анастасова, Т. Стефанова и П. Лещаков посещават обекта и се запознават с колекцията. Тя е обработена и публикувана през 2008 г. (Anastassova 2008). Е. Анастасова определя обекта като вероятна селищна могила с височина ок. 2 м и диаметър ок. 150 м и го датира в ранния неолит. Въз основа на големия брой открити каменни сечива и местния произход на суровината, от която са направени, се допуска, че в рамките на обекта е функционирал център за производство на огладени каменни инструменти през ранния неолит (Anastassova 2008: 51, 54). Обектът е регистриран в АИС АКБ през 2022 г. от гл. ас. д-р Ваня Петрова (НАИМ – БАН), а точните му граници са определени при теренното издирване през 2025 г.

● ***Съоръжения и находки.*** През 2005 г. са регистрирани две места с ясна концентрация на мазилки и камъни, които най-вероятно маркират наличието на сгради (Обр. 3). Такива струпвания са регистрирани и при по-ранните наблюдения на терена (Петков 1936: 408; Anastassova 2008: 51).

[2] Тъй като не е известна публикация на В. Миков, в която да се споменава праисторическото селище в землището на с. Доброславци, най-вероятно това сведение е предадено устно.

Обр. 3. *Количествена визуализация, показваща границите и ядрото на обект № 1, базирана на броя керамични фрагменти на площ 10–15 х 10–15 м (Изработили: П. Димов, М. Златков)*

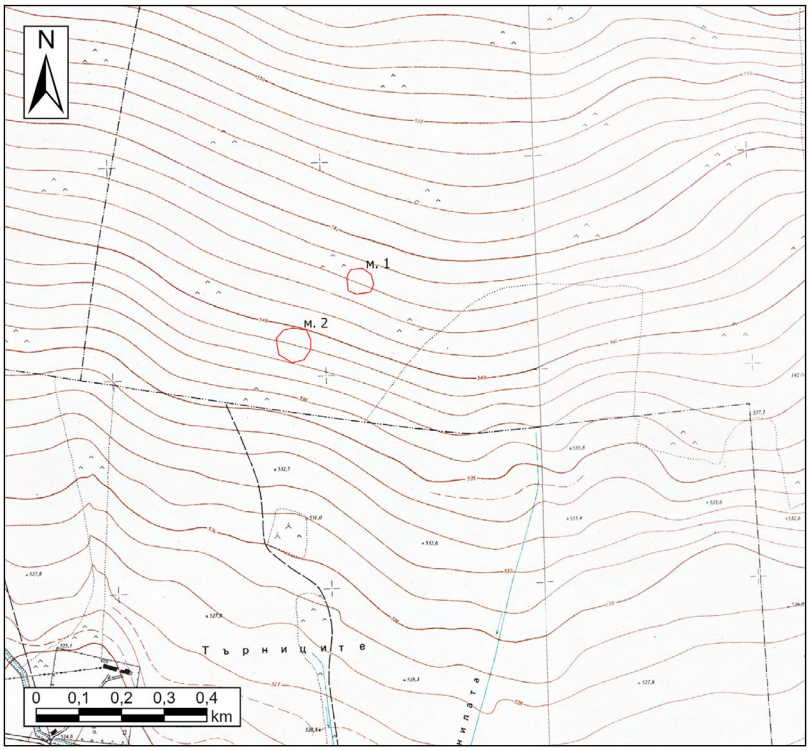
Обр. 4. *Обект № 1, състояние на терена по време на издирването*
Обр. 5. *Обект № 1, масовият материал, регистриран на терена*

Открити са и шест находки с полеви инв. №№ 1–6: части от две каменни сечива, две кремъчни пластини, фрагмент от култова масичка и един фрагмент от керамична цилиндрична глава на идол с хоризонтални врязвания, маркиращи очите.

● ***Площ.*** 22,4 дка.

● ***Вид и хронология.*** Селище от неолита, в което вероятно е имало производствен център за каменни сечива. Основната част от материалите са от ранния неолит, като теренните наблюдения предполагат обитаване и през късния неолит (Обр. 5).

● ***Състояние.*** Обектът попада в ниви със средна видимост (40–60%). Застрашен е от постоянна оран (Обр. 4).

Обр. 6. *Обект № 2, нанесен върху карта в мащаб 1:5 000*

Обект № 2, „Две могили на територията на „Летище Доброславци“ (off-site в ГИС АКБ № 40000384[3])

● ***Местоположение.*** Днес може да се установи единствено въз основа на руските 3- и 5-верстови карти (съответно 1:126 000 и 1:210 000) от последната четвърт на XIX век. Според 3-верстовата карта позицията на могилите е приблизително 50 м западно спрямо обозначението в 5-верстовата карта. Административно обектът попада в землището на с. Мировяне (Обр. 6).

● ***История на проучването.*** Могилите са споменати накратко от краеведа Лука Гълъбов, който е написал за тях следното: „Останки от културата на древните траки са били двете могили по пътя Доброславци – Кумарица, които са съществували до 1944 г. При кооперирането на земята са унищожени без да бъдат проучени“ (Доброславци 2013: 2). При посещението през 2025 г. е потвърдено пълното им заравняване. Възможно е все пак да са запазени вкопани съоръжения под и около могилите.

● ***Съоръжения и находки.*** Няма.

● ***Площ.*** Неизвестна, може да бъде определена само приблизително. Според 5-верстовата карта площта им е следната: на могила № 1 – 5,3 дка, а на могила № 2 – 3 дка. Поради разминаването между двете карти и техния дребен мащаб, който не позволява висока точност, беше прието охранителният периметър на могилите да обхване по-голяма площ. Тя трябва да включва не само локацията от 5-верстовата карта, но и местоположението им спрямо 3-верстовата карта.

[3] Могилите са регистрирани като off-site обект в ГИС АКБ, като уникален номер им е генериран вследствие на техническа грешка при въвеждането.

Обр. 7. *Обект № 2: 1, състояние на терена по време на издирването*

Обр. 8. *Обект № 2: 2, състояние на терена по време на издирването*

Вследствие на това общата им охранителна зона е 44 дка.

● ***Вид и хронология.*** Могилен некропол с неопределена хронология.

● ***Състояние.*** Обектът е унищожен в голямата си част след 1944 г. Могила 2 е засегната и при строежа на пистата на „Летище Доброславци“ (Обр. 7–8).

Обект № 3, „Доброславци – Мировяне, антично селище в м. Руля“ (според кадастралната карта) (ГИС АКБ № 40000383)

● ***Местоположение.*** Обектът се намира в равно поле с лек наклон от север на юг и административно попада в землищата на селата Доброславци и Мировяне. На топографската карта (1:5000) местността е означена като Попов долец, а в кадастралната карта като Руля (Обр. 9).

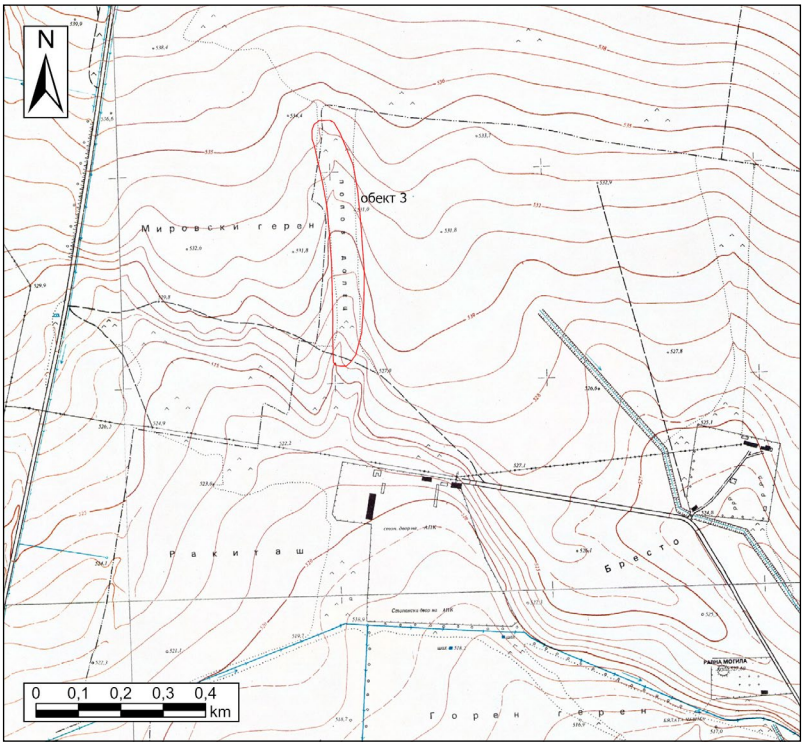
● ***История на проучването.*** Обектът е новорегистриран през 2025 г.

● ***Съоръжения и находки.*** Регистрирана е средна до висока концентрация на строителна и битова керамика (стотици фрагменти) (Обр. 10). Установени са и железни шлаки, концентрирани в южната половина на обекта (Обр. 11).

● ***Площ.*** 44,3 дка.

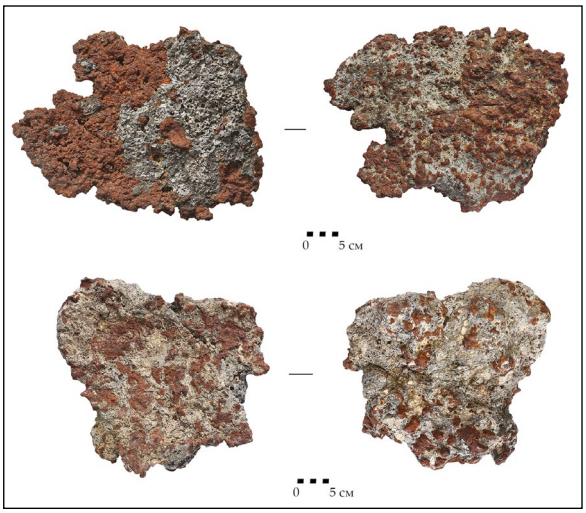
● ***Вид и хронология.*** Селище или вила от III – V век, функционирали синхронно със стопанския комплекс при с. Мировяне (ГИС АКБ 10001811), разположен на 0,7 км югозападно (Чолаков, Райчева 2020; 2022). В рамките на обекта в м. Руля най-вероятно има железопроизводство през III – V век, докато в съседния комплекс такива процеси са засвидетелствани само през Средновековието (Чолаков, Райчева 2020: 436).

● ***Състояние.*** Обектът попада в ниви с висока видимост (80–100%), които са разделени на две от обрасъл канал. Незначителна част от площта му влиза в рамките на летището (Обр. 12–13).

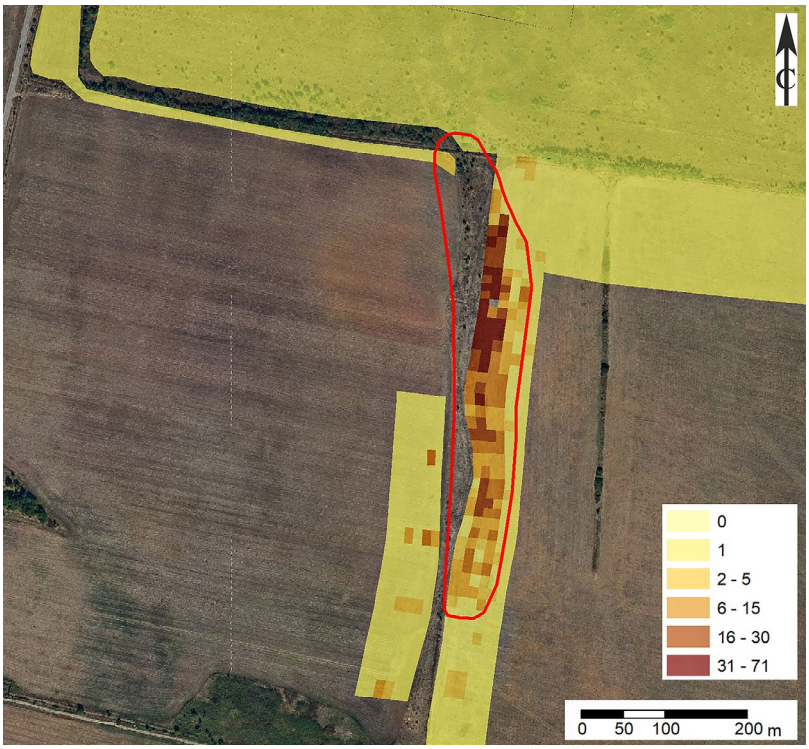

Обр. 9. *Обект № 3, нанесен върху карта в мащаб 1:5 000*

Обр. 10. *Обект № 3, масовият материал, регистриран на терена*
Обр. 11. *Обект № 3, железни шлаки, регистрирани на терена*

Обр. 12. *Количествена визуализация, показваща границите и ядрото на обект № 3, базирана на броя керамични фрагменти на площ 10–15 х 10–15 м (Изработили: П. Димов, М. Златков)*

Обр. 13. *Обект № 3, състояние на терена по време на издирването*

Наблюдения върху археологическия материал

Обект № 1, „Доброславци, неолитно селище в м. Могилка“

Въведение

В района на Софийската котловина са известни немалко неолитни селища, но преобладаващата част от тях са познати предимно от литературни сведения (Петков 1928). Археологическите разкопки обхващат сравнително ограничен брой обекти (Георгиев 1975), поради което систематично проучените селища от ранния неолит остават малко на брой. Сред тях като ключов обект се откроява селището при Слатина (Nikolov, Takorova 2021; Николов и др. 2026), което заема централно място в интерпретациите на периода.

В по-широк контекст Софийската котловина през ранния неолит се разглежда във връзка с процесите на неолитизация на Балканите, протичащи в долината на р. Струма (Чохаджиев 1990; Nikolov 2003; Nikolov 2007). Следователно търсенето на паралели между обекти от Софийската котловина и такива по долината на Струма следва естествено от общата рамка на разглежданите процеси. Наличният археологически материал позволява да се очертаят сходства с обекти като Българчево (Perets, Kulow 2011), Кременик (Вандова 2000), Ковачево (Lichardus-Itten et al. 2002), Гълъбник (Čochadžiev, Pavúk 1984) и др.

Археологически материал

От обекта произхожда разнообразен археологически материал, включващ керамика, кремъчни находки, каменни оръдия, хромелни камъни, както и фрагменти от култови масички и антропоморфни фигурки и парчета горяла глина (вероятно мазилки).

В настоящото изследване са включени и материалите от обхожданията на Неделчо Петков (фрагменти от съдове, антропоморфна пластика и горяла мазилка), съхранявани във фонда на РИМ – София (Табло 3).

Откритите по време на теренните издирвания фрагменти от керамични съдове са изработени на ръка и имат унищожена повърхност, което вероятно се дължи както на продължителния престой в почвата, така и на интензивната съвременна обработка на терена и разнасянето на материалите по повърхността. Това затруднява установяването на оригиналната обработка на повърхността на съдовете. В отделни случаи се забелязват следи от добро заглаждане или излъскване, нанасяне на барботина, както и по-грубо заглаждане, докато при останалите фрагменти подобни характеристики могат само да се предполагат. В състава на керамичното тесто се откриват неорганични примеси (пясък, дребни камъчета, шамот), както и следи от органични такива.

Преобладаващата част от керамиката се състои от нехарактерни фрагменти от стени. Сред разпознаваемите форми се открояват устия от отворени съдове – паници (Табло 1: 1), както и фрагменти от затворени форми – затворена купа/гърне (Табло 1: 2) и затворени гърнета или съдове за съхранение с цилиндрична шия (Табло 1: 3–4). Документиран е фрагмент от ниско кухо столче, част от паница или купа (Табло 1: 5) и фрагмент от прелом на купа или гърне с хоризонтално пробита дръжка (Табло 1: 6). Украсата е представена от ями по устието на пресеченоконични паници (Табло 1: 1), един фрагмент с фини, плитки,

успоредни вертикални канелюри (Табло 1: 8) и фрагменти с релефна украса под формата на ленти с прищипвания (Табло 1: 7, 9).

Два фрагмента от преломи и една стена с украса са открити сред съхранявания във фонда на музея материал. Единият от преломите вероятно принадлежи на биконична купа с подчертан ръб (Табло 3: 5), докато другият може да се отнесе към купа или гърне с вертикално пробита дръжка (Табло 3: 4). Орнаментираният фрагмент представя релефен, частично отчупен висок бутон със симетрично разположени овални или кръгли, широки и дълбоки набождания, вероятно оформени с нокът (Табло 3: 3). Технологичните характеристики на тази керамика не се различават от тези на материалите, събрани при теренните издирвания – откриват се неорганични примеси, повърхността е предимно унищожена, като в отделни случаи може да се различи грубо или частично заглаждане. Два от екземплярите се отличават с тъмен цвят на запазената повърхност.

Сред находките от теренните издирвания се открояват две кремъчни стъргалки и парчета от каменни сечива (Табло 2: 2–5).

Открити са фрагмент от глава на антропоморфна фигурка и краче от култова масичка. Главата има цилиндрична форма, като очите и носът са оформени чрез врязвания и прищипване (Табло 2: 1). Фрагментът от краче на култова масичка е украсен с редове от набождания (Табло 2: 6).

Сред находките от материала, събран от Н. Петков, също са открити фрагменти от антропоморфни фигури – глава с оформени чрез прищипване лице и нос (Табло 3: 1), както и фрагмент от долен крайник на седнала фигура (Табло 3: 2). Последният представя коляно с врязани линии, които могат да бъдат интерпретирани като изображение на връзки или нишки, пресичащи се в предната част под коляното.

Сравнителен анализ

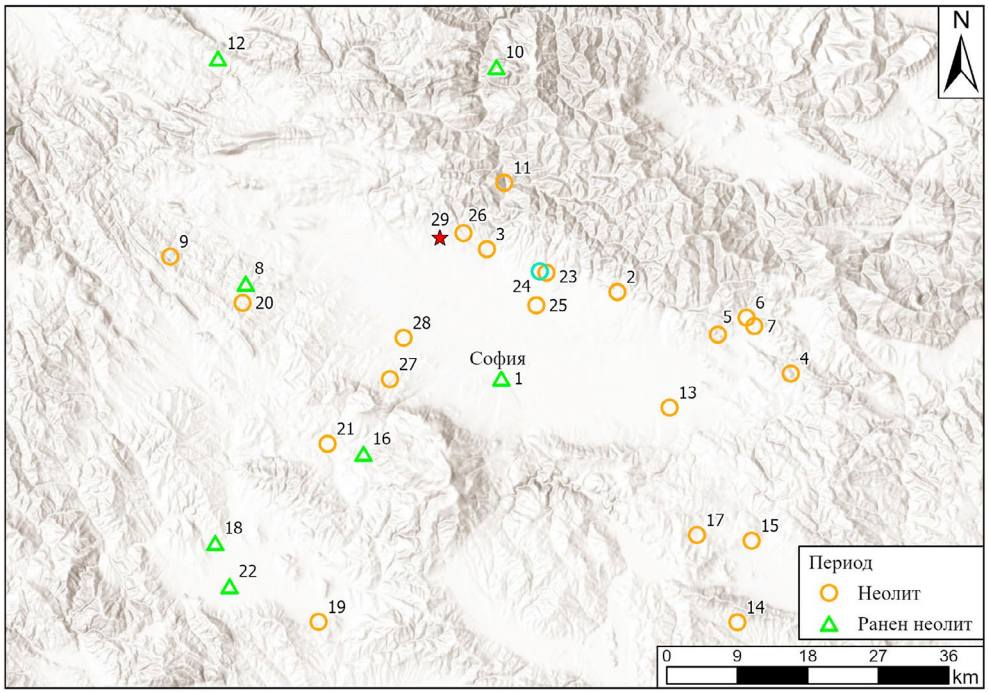
Каменните оръдия – вероятно част от тесла (Табло 2: 3) и тилна част на друг инструмент (Табло 2: 2) – наподобяват вече открити и обработени такива от обекта (Anastassova 2008: fig. 2: 1–3, 7).

Най-масовият материал от обекта е керамиката. Документирани са различни форми, разпространени в широк хронологически диапазон през целия неолит. Сред тях преобладават преди всичко пресеченоконичните паници (Табло 1: 1) (Perets, Kulow 2011: 220, fig. 4.2) и затворените съдове – купи и гърнета (Табло 1: 2).

Украсата от вертикални плитки канелюри (Табло 1: 8) също намира аналогии в раннонеолитен контекст, но и в късния неолит (Perets, Kulow 2011: 120, 123, Table 4.4).

Биконичните форми с подчертан прелом (Табло 3: 4–5) са засвидетелствани още в ранния неолит от обектите при Българчево (Perets, Kulow 2011: 175), Илинденци (Гребска-Кулов 2024: обр. 5), Кременик-Сапарева баня IV, хоризонт (Вандова 2000: обр. 3), като този тип преломи стават по-изявени през по-късните етапи на неолита (Perets, Kulow 2011: 175). Съдове с вертикално пробити дръжки в най-широката част на съда (Табло 3: 4) също са документирани в контексти от ранния неолит (Perets, Kulow 2011: 232, fig. 4.14: 7).

От елементите на украсата – релефни ленти с прищипване и релефни бутони (Табло 1: 7, 9) – почти всички се откриват в много широк хронологически

Обр. 14. *Обекти от неолита: 1 – 10002515 (№ на картон в ГИС АКБ) (ж.к. „Слатина“, София); 2 – няма картон (м. Урсолъ, Бухово); 3 – няма картон (м. Тайна-Могилки, кв. „Курило“); 4 – 1510057 (м. Брънчов кладенец, с. Байлово); 5 – 1510065 (до ж.п. линията, с. Негушево); 6 – 1510074 (м. Гаджовица, с. Осоица); 7 – 1510077 (м. Турски гробища, с. Саранци); 8 – 1530021 (м. Камък, с. Гургулят); 9 – 1530044 (м. Студенец/Селище/Богойно гувно, с. Пищане); 10 – 1550001 (м. Ливадица, Бов); 11 – 1550037 (м. Селището/Гробищата, с. Реброво); 12 - 4500002 (м. Яниче, с. Голеш); 13 – 6510039 (м. Чакмаклий, с. Лесново); 14 – 6520202 (м. Малките ширини, с. Очуша); 15 – 6530024 (м. Ямите, с. Веринско); 16 – 10002331 (ул. „Цар Симеон“ № 148, с. Мърчаево); 17 – 10009074 (м. Дермен дере, с. Борика); 18 – 1700007 (в двора на църквата „Св. Богородица“, с. Прибой); 19 – 1700033 (няма, с. Гълъбник); 20 – 1700279 (м. Селище, с. Гоз); 21 – 10000795 (кв. „Изток“, гр. Перник); 22 – 10002902 (м. Кленовски могили, с. Негованци); 23 – няма картон (над селото, с. Локорско); 24 – няма картон (по пътя за с. Войнеговци, Локорско); 25 – няма картон (м. Обреша, с. Чепинци); 26 – няма картон (няма, с. Кътина); 27 – 40000448 (кв. „Филиповци“, селище в м. Коило); 28 – 40000436 (район Овча купел, селище в м. Вишняк и Крушовец); 29 – 10010161 (Доброславци, м. Могилка)*

диапазон. По-специфични са релефните бутони с набождания (Табло 3: 3), които намират аналогии както в ранния неолит (Perets, Kulow 2011: 243, fig. 4.25: 7), така и в късния неолит (Perets, Kulow 2011: 281, fig. 4.63).

Аналогични ниски кухи столчета (Табло 1: 5) се откриват по-често в комплекси от края на ранния неолит (Lichardus-Itten et al. 2002: Pl. 13), както и от късния неолит (Perets, Kulow 2011: 282, fig. 4.64).

Фрагментите от антропоморфна пластика, и по-конкретно примерът с цилиндрична форма и черти на лицето, оформени чрез прищипване и насечки (Табло 2: 1), намират близки паралели в материалите от ранния неолит в Гълъбник (Тодорова, Вайов 1993: рис. 172: 4–5), Дренково, Площеко (Гребска-Кулов 2025: обр. 3), Българчево (Перничева 2008: обр. 2: 1) и Ковачево (Lichardus-Itten et al. 2002: Pl. 22: 7–8). Фрагментът може да се съпостави с примери от развитието на иконографията (описани от Х. Тодорова и И. Вайсов) към края на ранния неолит (Тодорова, Вайсов 1993: 208, рис. 192). В по-нови изследвания подобни фигури се отнасят към първата половина на ранния неолит (5900 – 5700 cal BC) (Такорова 2025).

Антропоморфната глава, оформена чрез прищипване (Табло 3: 1), представлява по-специфичен пример. Този тип фигурки се срещат вероятно и през късния неолит, като известни примери са от Курило-Кременица (Вайсов 1984: 43, табл. 2: 3, табл. 18).

Фрагментът от долен крайник (коляно) на антропоморфна фигурка – със свиване под 90-градусов ъгъл и вероятно принадлежащ на седяща фигура (Табло 3: 2) – има прилика с находки от Ковачево (Lichardus-Itten et al. 2002: Pl. 22: 7–8). Седящи фигури като цяло се срещат още от началото на ранния неолит (Такорова 2025: обр. 3), но не и с подобно оформяне на долната част на фигурата.

Фрагментът от украсено краче на култова масичка също намира близки аналогии (Табло 2: 6). Подобен декоративен орнамент – редове от организирани набождания, вероятно изпълнени с инструмент с триъгълен връх – се среща главно в раннонеолитни комплекси (Perets, Kulow 2011: 219). В конкретния случай организацията на украсата е по-специфична като мотив, представен чрез успоредни редове, но сходни се откриват и в Ковачево, Ковачевски подини (Гребска-Кулов 2025: обр. 4). Подобни примери са познати също от Българчево (Perets, Kulow 2011: 282, fig. 4.64), Ковачево (Lichardus-Itten et al. 2002: Pl. 13) и Гълъбник (Čochadžiev, Pavúk 1984: Abb. 14: 2).

Заключение

Сравнителният анализ на археологическия материал от обекта при с. Доброславци показва, че той най-общо може да се отнесе към неолита. Макар керамиката да е силно фрагментирана и слабо запазена, тя демонстрира форми и технологични характеристики, широко разпространени през неолита и частично срещани в по-късни периоди.

По-специфични за периода са находките от антропоморфна пластика и фрагментът от култова масичка. Масичката се вписва изцяло в раннонеолитната традиция, илюстрирайки характерни за периода декоративни особености. Антропоморфните фигурки, техните морфологични и иконографски характеристики, намират съответствия в публикувани материали от ранния неолит, но се срещат и аналогии с примери, отнесени към късния неолит.

Сравнителният анализ на находките от обекта при Доброславци с материал от Ковачево, Гълъбник, Българчево и Кременик показва културни връзки и контакти с долината на р. Струма. Материалът от обекта се вписва в известните данни, според които Софийската котловина може да се разглежда като част от раннонеолитните процеси по долината на р. Струма.

В района на Софийската котловина и околията има редица регистрирани обекти от периода на неолита (Обр. 14). Някои от тях са известни по данни от литература (Обр. 14: 2; 23; 24; 25; 26), а други – в резултат от теренни издирвания (Обр. 14: 27, 28), На нито един от тях обаче не са провеждани археологически разкопки, които да предоставят ясна стратиграфия и по-подробно разграничаване на археологическия материал.

В обобщение, макар някои примери да имат аналогии с ранния неолит, по-голямата част от керамиката, както и някои находки, се вписват в рамките на VI хил. пр. Хр. като цяло, показвайки най-вероятно продължителност в обитаването на обекта.

Обект № 3, „Доброславци – Мировяне, антично селище в м. Руля"

Битовата керамика от обекта е представена от дребни и единични по-едри фрагменти. Силно доминират фрагментите без покритие, с червен, бежов и кафяв цвят (единични са с черен цвят), изработени от недобре пречистена глина. По-слабо са представени фрагментите с червена боя или червен лак. Като форми се разграничават паници, купи, кани, гърнета и други съдове.

Паница с широк ръб и профилирано тяло (Табло 4: 2) се отнася към II – първата половина на III век (Nikolić-Đorđević 2000: 97, Tip III/5). Червенолакова купа (Табло 4: 5) има преки паралели от територията на Сингидунум, където е поставена във II век, и от късноантична работилница при с. Караново, Новозагорско, датирана между втората половина на III век и началото на IV век (Nikolić-Đorđević 2000: 22, Tip I/12; Борисов 1989: 298–299, Т. VII, 4). Също от Сингидунум може да бъде посочен сходен съд на втората купа с покритие от червен лак (Табло 4: 6), като при него хронологическите граници обхващат IV век (Nikolić-Đorđević 2000: 27, Tip I/23). Характерна форма от времето на III – IV век е гърне с издаден навън ръб (Табло 5: 4) (Nikolić-Đorđević 2000: 81, Tip II/39). В географски аспект най-близки паралели са регистрирани при вилата в с. Кралев дол, Пернишко (Найденова 1985: 37–38, табл. 37). Фрагмент от устие на амфоровиден съд без покритие (Табло 5: 7) също намира паралели от продукцията на керамичната работилница край с. Караново. Развитието на формата е проследено до втората половина на IV век (Борисов 1989: 304, Т. IX, 10).

Общият поглед върху битовата керамика показва конвенционални форми, характерни за периода II/III – IV/V век. Освен представените по-горе паралели, сходни съдове се регистрират при проучванията на антична Сердика и при системните теренни издирвания на незастроената територия на Столична община (Станев, Златков 2021: Т. 1: 1, 6; Т. 2: 4–5; Т. 5: 1, 7; Станев, Златков 2022: Т. 1: 8, 12–13; Т. 2: 2, 6–7, 10; Т. 5: 5–6; Т. 7: 2–3; Т. 9: 1, 5, 7, 9; Станев, Златков 2024: Т. 4: 5; Т. 5: 3; Т. 7: 6; Т. 8: 2, 4, 7; Т. 9: 8; Т. 14: 6–8; Т. 15: 1; Т. 17: 2).

От строителната керамика, представена от фрагменти от тухли и керемиди (*tegulae*) с антични характеристики, интерес представлява единичен фрагмент от водопроводна тръба (Табло 4: 1). При археологически проучвания през 1970 – 1971 г. в частен имот в кв. Бояна са разкрити останките от две сгради, през които преминават три водопровода. Един от водопроводите е изграден от идентични тръби, съединени с глинена обмазка (Станчева 1980: 156, обр. 10–11). Сградите и прилежащите им водопроводи са датирани във времето след VII век, с предположение за Първото българско царство. Съпътстващият керамичен материал на фрагмента от водопроводна тръба от Обект № 3 поставя под съмнение тази датировка и предполага ревизия към периода на Късната античност.

От обекта са регистрирани и единични фрагменти, които могат да се отнесат към по-късен период на обитаване. Те са изработени от недобре пречистена глина и имат следи от покритие – бяла боя и жълта глазура. Две устия на гърнета са с паралели от територията на османска София и могат да се поставят в хронологическите граници на XVII век (Табло 6: 3–4) (Guionova 2022: 123, plate 2/6–11).

Интерес предизвикват два големи къса от железни шлаки с ръждиво-кафяв цвят, със значителни размери (0,34 × 0,38 м и 0,33 × 0,35 м) и тегло съответно 10,3 и 12,7 кг (Обр. 11). Двата екземпляра са магнитни, леко извити към по-глад-

ката си страна. Първоначално са интерпретирани като крици, получени чрез директна редукция на желязна руда в металургична пещ. Засега не може да се изключи и вероятността тези късове да представляват отпадъчен продукт или от етапа на рудопреработката, или от последващите етапи на ковашка обработка. За по-сигурна интерпретация на материалите са необходими допълнителни наблюдения на терен и лабораторни изследвания[4]. Вероятно на обекта е имало желязообработка – преработка на желязна руда и крично желязо. Данните предполагат, че са разработвани залежи, намиращи се в близката околност, доколкото няма основание да се счита, че желязната руда е транспортирана на големи разстояния. Малки и вероятно леснодостъпни залежи, най-често лимонитни, са били използвани при по-малък обем на производство (Георгиев 1955: 66–73; Чолакова 2006: 178). Обикновено се говори за металообработка около Витоша (Думанов 2021: 56), но железодобивни находища има и в южната част на Искърския пролом (Думанов 2021: 48, карта 3, № 41).

Проучването в района на „Летище Доброславци“ има ограничен характер, но въпреки това се натрупаха нови данни за реконструирането на археологическия ландшафт в района и съответно за живота на хората в Софийското поле като цяло.

[4] Сърдечно благодарим на д-р Анастасия Чолакова (НАИМ – БАН) за нейната експертна консултация.

К А Т А Л О Г

Обект № 1, „Доброславци – неолитно селище в м. Могилка“
Табло 1
Керамика на ръка (неолит)

Форма: пресечеконична паница; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: частично унищожена, кафяв цвят, вертикално нанесена с пръсти барботина; *Вътрешна повърхност*: частично унищожена, загладена, кафяв цвят; *Лом*: триделен (кафяв/тъмносив/кафяв); *Тесто*: с примеси от пясък и дребни по размер камъчета; *Украса*: ями по устийния ръб; *Диам. на уст.*: 32 см; *Височина на фрагмента*: 5,9 см (Обр. 1).

Форма: затворена купа или гърне; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: грубо загладена, сиво-кафяв цвят; *Вътрешна повърхност*: загладена, сиво-кафяв цвят; *Лом*: едноделен, тъмнокафяв цвят; *Тесто*: с примеси от дребни камъчета и следи от органика; *Диам. на уст.*: 24 см; *Височина на фрагмента*: 5,1 см (Обр. 2).

Форма: затворено гърне или съд за съхранение с цилиндрична шия; *Част от съда*: устие, шия; *Външна повърхност*: добре загладена/излъскана, светлокафяв цвят; *Вътрешна повърхност*: добре загладена, светлокафяв цвят; *Лом*: триделен (светлокафяв/тъмносив/светлокафяв); *Тесто*: дребни камъчета; *Диам. на уст.*: 24 см; *Височина на фрагмента*: 5,4 см (Обр. 3).

Форма: затворено гърне или съд за съхранение с цилиндрична шия; *Част от съда*: устие, шия; *Външна повърхност*: частично унищожена, тъмносив цвят; *Вътрешна повърхност*: унищожена; *Лом*: едноделен (кафяв); *Тесто*: дребни камъчета, пясък и парчета шамот; *Диам. на уст.*: 11 см; *Височина на фрагмента*: 2,6 см (Обр. 4).

Форма: паница или купа; *Част от съда*: ниско кухо столче; *Външна повърхност*: унищожена; *Вътрешна повърхност (на столчето)*: загладена, вторично горяла?; *Лом*: неравномерен; *Тесто*: дребни и едри (> 0,5 см) камъчета, пясък; *Широчина на фрагмента*: 4,6 см; *Височина на фрагмента*: 3,3 см (Обр. 5).

Форма: купа или гърне; *Част от съда*: средна част/прелом с хоризонтално пробита дръжка; *Външна повърхност*: грубо загладена, светлокафяв цвят; *Вътрешна повърхност*: унищожена; *Лом*: едноделен, светлокафяв; *Тесто*: пясък, отделни едри по размер (> 0,5 см) камъчета; *Широчина на фрагмента*: 6,8 см; *Височина на фрагмента*: 6,7 см (Обр. 6).

Форма: гърне или съд за съхранение; *Част от съда*: средна част/прелом; *Външна повърхност*: частично унищожена, кафяв цвят; *Вътрешна повърхност*: загладена, кафяв цвят; *Лом*: триделен (кафяв/тъмносив/кафяв); *Тесто*: пясък, дребни и едри камъчета, парчета шамот; *Украса*: релефна лента с прищипвания; *Широчина на фрагмента*: 7,2 см; *Височина на фрагмента*: 6,4 см (Обр. 7).

Форма: купа; *Част от съда*: горна част?; *Външна повърхност*: частично унищожена, тъмен цвят; *Вътрешна повърхност*: унищожена; *Лом*: неравномерен; *Тесто*: с примеси от пясък; *Украса*: вертикални и успоредни канелюри; *Широчина на фрагмента*: 3,2 см; *Височина на фрагмента*: 3,1 см (Обр. 8).

Форма: гърне?; *Част от съда*: средна част; *Външна повърхност*: унищожена; *Вътрешна повърхност*: унищожена; *Лом*: триделен (кафяв/тъмносив/кафяв); *Тесто*: примеси от пясък и дребни камъчета; *Украса*: релефна лента с ями/прищипвания; *Широчина на фрагмента*: 4,4 см; *Височина на фрагмента*: 3,7 см (Обр. 9).

Табло 2
Находки (неолит)

Предмет: керамична глава на идол (?) (фрагмент); *Форма*: цилиндрична; оформени очи и нос чрез врязвания и прищипване; *Тесто*: с дребни камъчета; *Повърхност*: частично унищожена, кафяв цвят; *Височина*: 1,6 см; *Широчина*: 1,4 см; *Дебелина*: 1,7 см (Обр. 1).

Предмет: каменно сечиво; *Част от предмета (запазеност)*: фрагмент от тилна част;

Напречно сечение: правоъгълно със заоблени ъгли; *Цвят*: тъмнокафяв; *Дължина*: 4,4 см; *Широчина*: 5,5 см; *Дебелина*: 3,2 см (Обр. 2).

Предмет: каменна тесла (фрагмент); *Форма*: трапецовидна; *Част от предмета (запазеност)*: ½ по височина, частично запазена работна част; *Цвят на повърхността*: сиво-зелен; *Дължина*: 7,8 см; *Широчина*: 5,1 см; *Дебелина*: 2,2 см (Обр. 3).

Предмет: кремъчна стъргалка върху пластина; *Форма*: правоъгълна; *Част от предмета (запазеност)*: проксимален край; *Напречно сечение*: триъгълно; *Цвят*: кафяв; *Дължина*: 2,5 см; *Широчина*: 1,1 см; *Дебелина*: 0,5 см (Обр. 4).

Предмет: кремъчна стъргалка върху пластина; *Форма*: правоъгълна; *Част от предмета (запазеност)*: проксимален край; *Напречно сечение*: трапецовидно; *Цвят*: светлокафяв; *Височина*: 3,1 см; *Широчина*: 1,5 см; *Дебелина*: 0,5 см (Обр. 5).

Предмет: керамична култова масичка; *Част от предмета (запазеност)*: фрагмент от средна част на краче; *Тесто*: дребни неорганични примеси (камъчета); *Цвят на повърхността*: кафяв; *Украса*: редове от набождания, сключващи прав ъгъл; Широчина: 4,3 см; Височина: 2,8 см; *Дебелина*: 1,8 см (Обр. 6).

Табло 3

Находки (неолит) (фонд РИМ – София)

Предмет: керамична глава на антропоморфен идол, отчупено парче от носа и дясното ухо; *Форма*: неправилна; оформени лице и нос чрез прищипване; *Тесто*: с примеси от пясък; *Повърхност*: загладена, светлокафяв цвят; *Височина*: 5,1 см; *Широчина*: 3,6 см; *Дебелина*: 3,3 см (Обр. 1).

Предмет: фрагмент от долна част на седяща (?) керамична антропоморфна фигура (коляно); *Тесто*: с примеси от пясък; *Украса*: врязвания, част от които се пресичат; *Височина*: 3,4 см; *Широчина*: 2,1 см; *Дебелина*: 2,5 см (Обр. 2).

Керамика на ръка (неолит) (фонд РИМ – София)

Форма: гърне или съд за съхранение; *Част от съда*: средна част/ прелом; *Външна повърхност*: частично унищожена; *Вътрешна повърхност*: унищожена; *Лом*: неравномерен; *Тесто*: с примеси от пясък и камъчета; *Украса*: релефен бутон с ями; *Широчина на фрагмента*: 6,1 см; *Височина на фрагмента*: 4,8 см (Обр. 3).

Форма: купа или гърне; *Част от съда*: средна част/прелом с вертикално пробита дръжка; *Външна повърхност*: грубо загладена; *Вътрешна повърхност*: унищожена; *Лом*: триделен (кафяв/тъмносив/кафяв); *Тесто*: с примеси от пясък и дребни камъчета; *Широчина на фрагмента*: 6,8 см; *Височина на фрагмента*: 6,5 см (Обр. 4).

Форма: купа; *Част от съда*: средна част/прелом; *Външна повърхност*: частично унищожена; *Вътрешна повърхност*: частично унищожена; *Лом*: едноделен (кафяв); *Тесто*: с примеси от пясък и дребни камъчета; *Широчина на фрагмента*: 8,9 см; *Височина на фрагмента*: 6,7 см (Обр. 5).

Тип: мазилка; *Тесто*: пясък и следи от органика; *Широчина на фрагмента*: 6,7 см; *Височина на фрагмента*: 4,8 см; *Дебелина на фрагмента*: 2,9 см (Обр. 6).

Обект № 3, „Доброславци – Мировяне, антично селище в м. Руля (според кадастралната карта)“

Табло 4

Строителна керамика на колело (III – V век)

Форма: тръба с правоъгълно сечение; *Част от съда*: устие с втулка; *Външна повърхност*: червена; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък и дребни камъчета; *Широчина на втулката*: 6 см; *Широчина на стената*: 10,2 см; *Височина на фрагмента*: 11,6 см (Обр. 1).

Битова керамика на колело (III – V век)

Форма: паница; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от червен лак; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен-сив-червен; *Тесто*: с примеси от едър

пясък; *Диам. на уст.*: 31 см; *Височина на фрагмента*: 2,1 см (Обр. 2).

Форма: паница; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от червен лак; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен-сив-червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 29 см; *Височина на фрагмента*: 1,2 см (Обр. 3).

Форма: паница?; *Част от съда*: дъно; *Външна повърхност*: кафява, следи от кафява боя; *Вътрешна повърхност*: кафява, следи от кафява боя; *Лом*: червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на дъното*: 11 см; *Височина на фрагмента*: 1,4 см (Обр. 4).

Форма: купа; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от червен лак; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен; *Тесто*: без примеси; *Диам. на уст.*: 14 см; *Височина на фрагмента*: 3,1 см (Обр. 5).

Форма: купа; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък и дребни камъчета; *Диам. на уст.*: 10 см; *Височина на фрагмента*: 2,5 см (Обр. 6).

Табло 5

Форма: купа; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен-черен-червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 18 см; *Височина на фрагмента*: 3,3 см (Обр. 1).

Форма: купа; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от червена боя; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен-сив-червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 19 см; *Височина на фрагмента*: 3,1 см (Обр. 2).

Форма: кана?; *Част от съда*: дъно; *Външна повърхност*: кафява; *Вътрешна повърхност*: кафява; *Лом*: кафяв-сив-кафяв; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на дъното*: 14 см; *Височина на фрагмента*: 3 см (Обр. 3).

Форма: кана?; *Част от съда*: дъно; *Външна повърхност*: кафява; *Вътрешна повърхност*: кафява; *Лом*: кафяв-сив-кафяв; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на дъното*: 12 см; *Височина на фрагмента*: 5,2 см (Обр. 4).

Форма: гърне; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен-черен-червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 24 см; *Височина на фрагмента*: 3,3 см (Обр. 5).

Форма: гърне; *Част от съда*: стена; *Външна повърхност*: черна; *Вътрешна повърхност*: черна; *Лом*: черен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Височина на фрагмента*: 5,0 см (Обр. 6).

Форма: амфоровиден съд; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: бежова; *Вътрешна повърхност*: бежова; *Лом*: бежов-черен-бежов; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 10 см; *Височина на фрагмента*: 2,3 см (Обр. 7).

Табло 6

Форма: амфора; *Част от съда*: стена; *Външна повърхност*: червена, следи от бяла боя; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен; *Тесто*: без примеси; *Височина на фрагмента*: 3,5 см (Обр. 1).

Битова керамика на колело (XVII – XIX век)

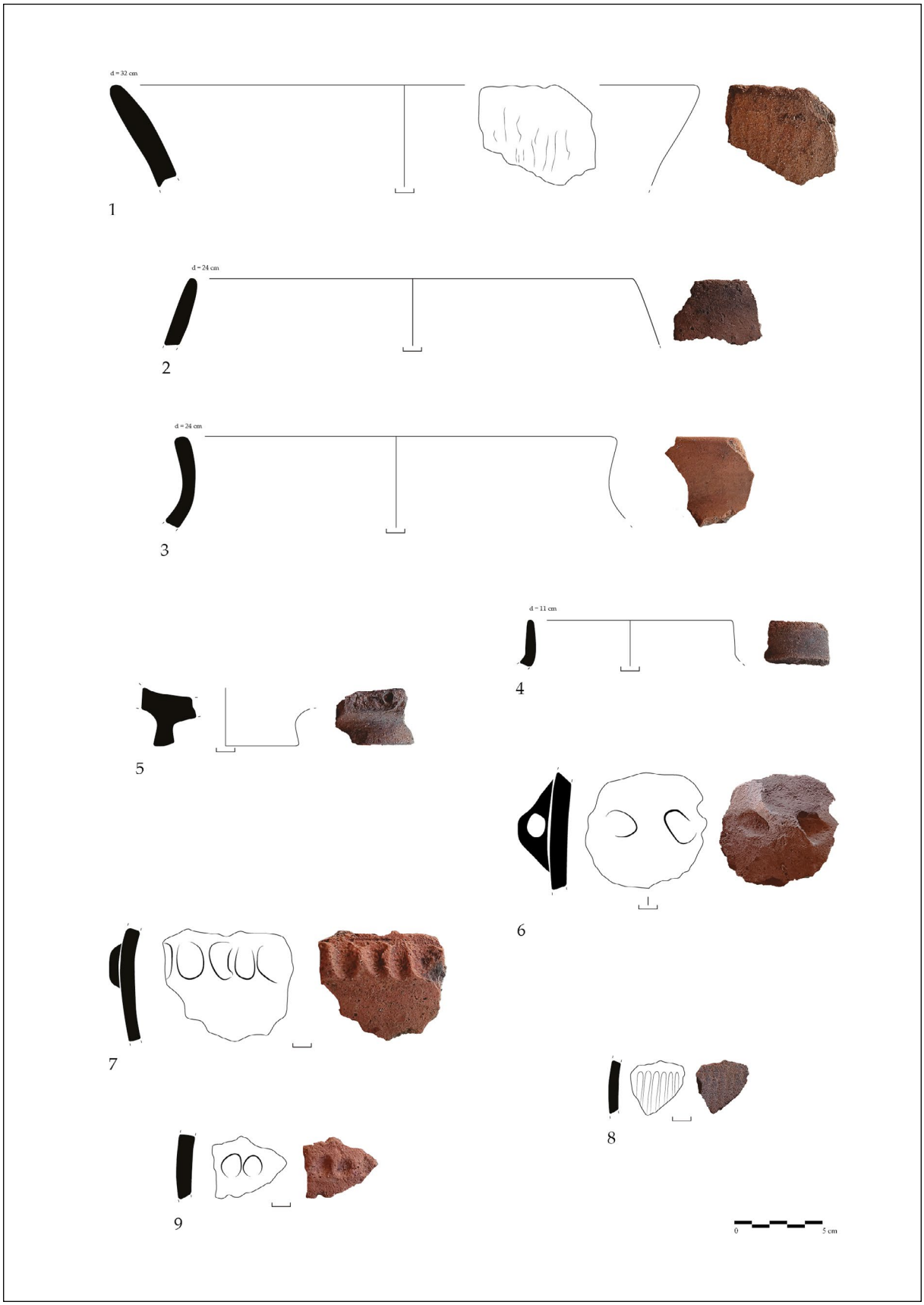
Форма: ибрик?; *Част от съда*: дъно; *Външна повърхност*: кафява; *Вътрешна повърхност*: кафява; *Лом*: кафяв-червен-кафяв; *Тесто*: с примеси от едър пясък и дребни камъчета; *Диам. на дъното*: 5 см; *Височина на фрагмента*: 1,5 см (Обр. 2).

Форма: гърне; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от бяла боя; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 18,5 см; *Височина на фрагмента*: 4,5 см (Обр. 3).

Форма: гърне; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от бяла боя; *Вътрешна повърхност*: червена; *Лом*: червен-сив-червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък; *Диам. на уст.*: 18,5 см; *Височина на фрагмента*: 4,5 см (Обр. 4).

Форма: гърне; *Част от съда*: устие; *Външна повърхност*: червена, следи от бяла боя

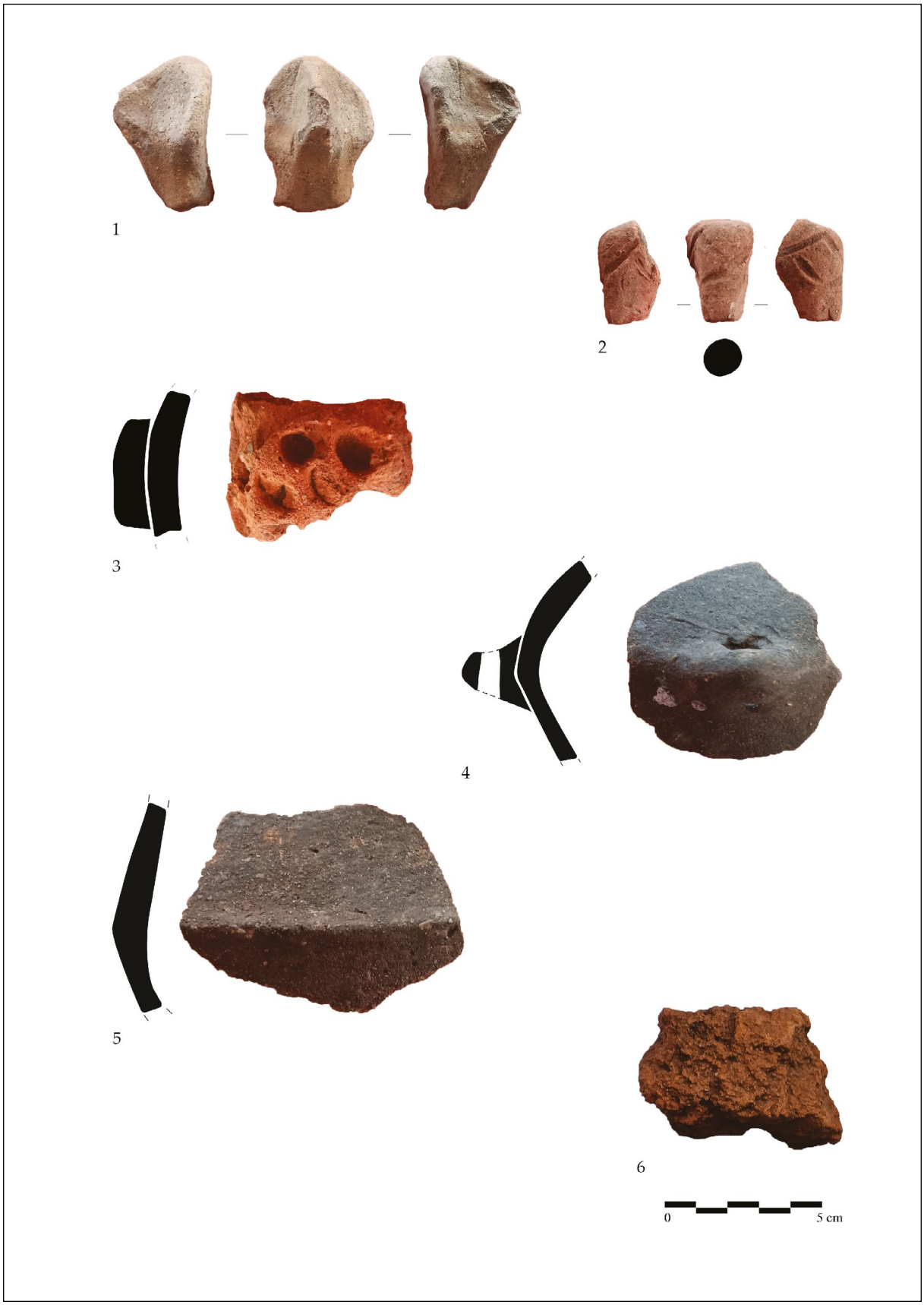
и жълта глазура; *Вътрешна повърхност*: червена, следи от бяла боя и жълта глазура; *Лом*: червен-сив-червен; *Тесто*: с примеси от едър пясък и дребни камъчета; *Диам. на уст.*: 13 см; *Височина на фрагмента*: 2,2 см (Обр. 5).

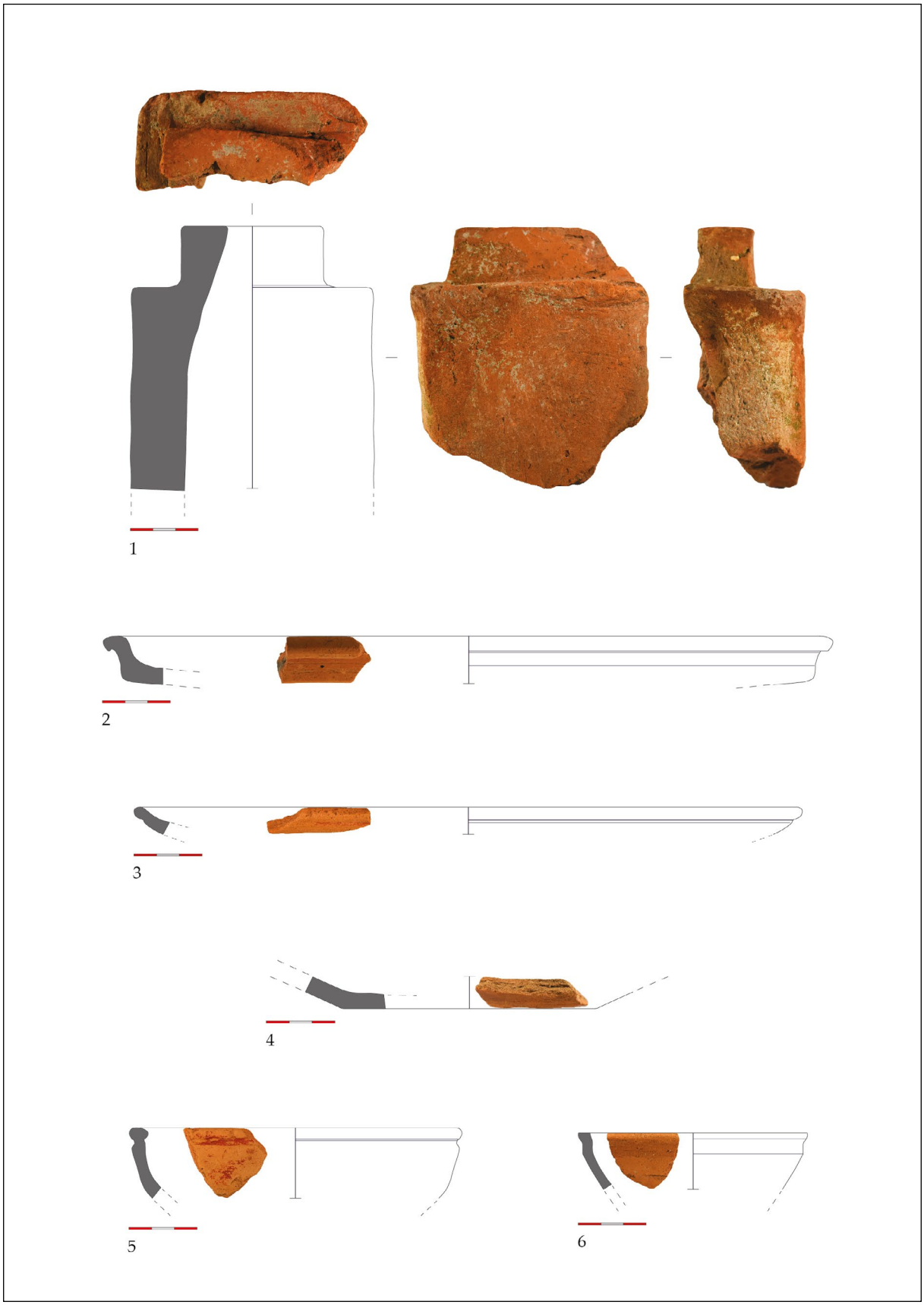
Табло 1.

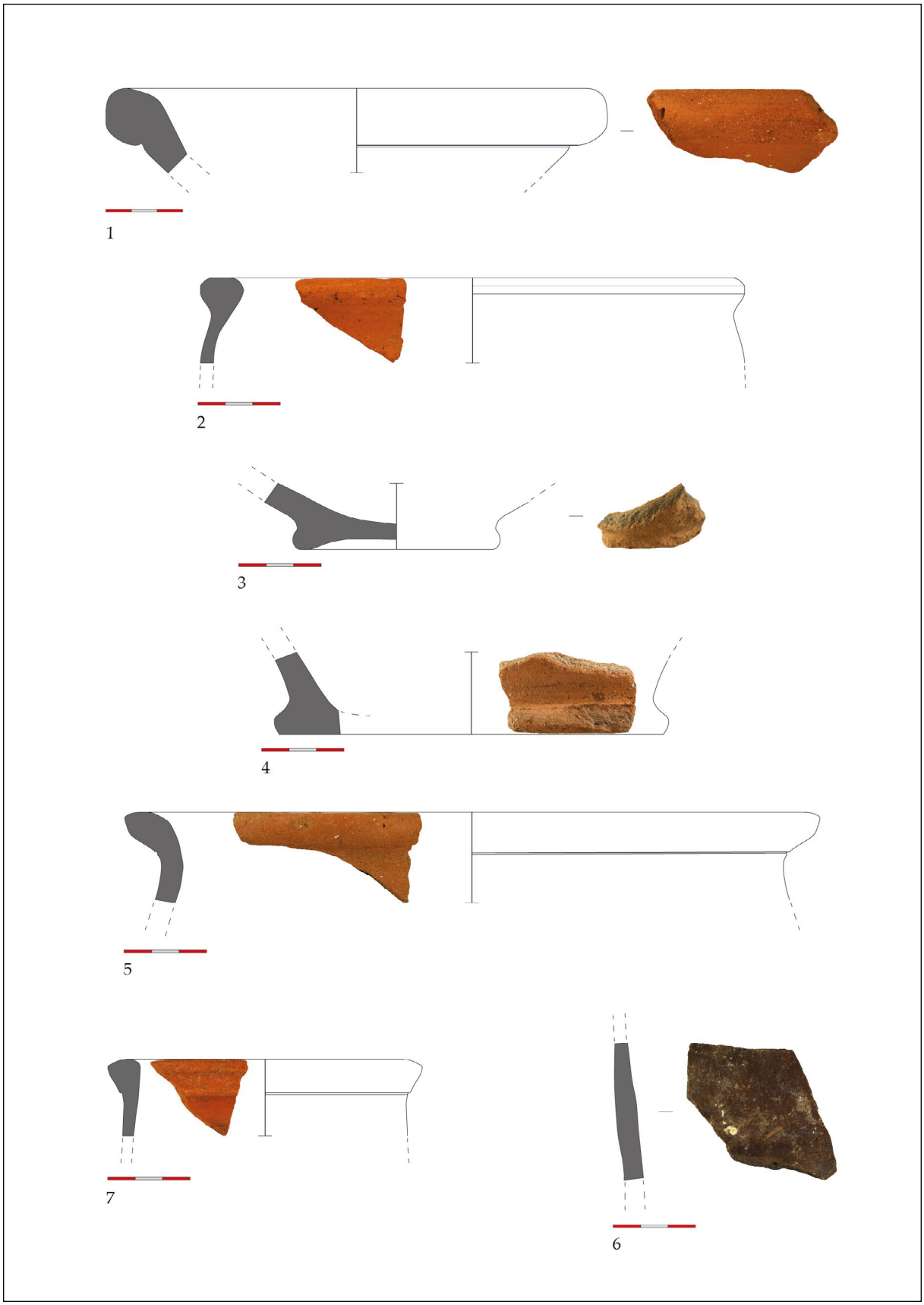
Табло 2.

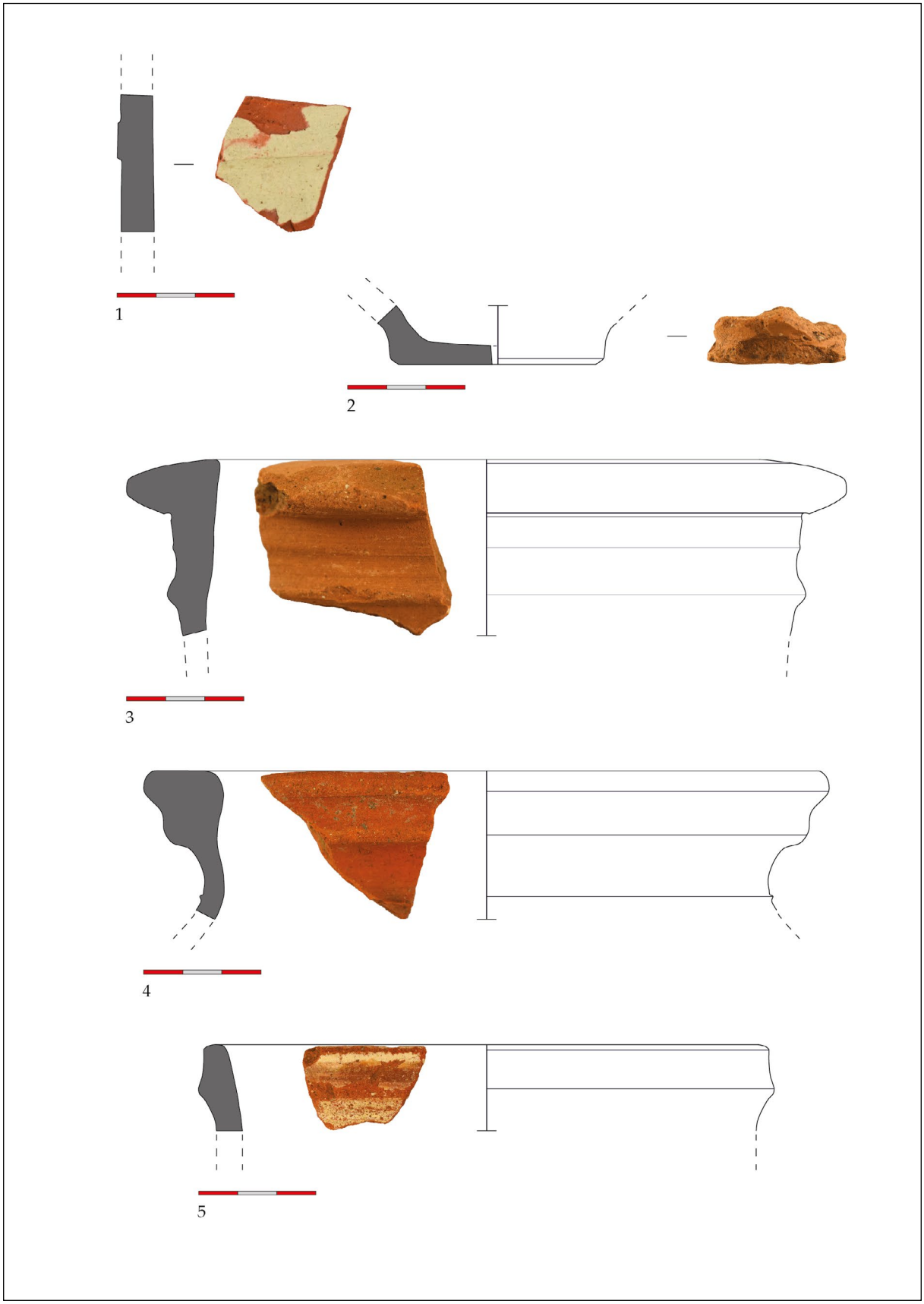
Табло 3.

Табло 4.

Табло 5.

Табло 6.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Борисов 1989: Борисов, Б. Късноантичната грънчарска работилница край с. Караново, Новозагорско, и намерената в нея керамика. – В: Археология, XXXI (1), 1989, 1–15.

Вандова 2000: Вандова, В. Керамичният комплекс на IV строителен хоризонт в неолитното селище Кременик край Сапарева Баня. – В: ИИМК, Приложение 1, 2000, 36–51.

Вайсов 1984: Вайсов, И. Антропоморфная пластика из праисторического поселения Курило-Кременица Софийского округа. In: Studia Praehistorica, 7, 33–63.

Велев 1975: Велев, В. Доброславци. – В: Вестник "Девети септември", бр. 20 (66) от 9.07.1975 г. = ДА – Перник, фонд 1138, а.е. 246.

Георгиев 1975: Георгиев, Г. Стратиграфия и характер на културата на праисторическото селище в с. Кремиковци, Софийско. – В: Археология, 1975, 2, 17–30.

Георгиев К. 1978: Георгиев, Г. Старата железодобивна индустрия в България. София, 1978.

Доброславци [2013]: Село Доброславци: вековно културно наследство. София, 2013.[5]

Гребска-Кулов 2004: Гребска-Кулов, М. Културните контакти между Горна и Средна Струма през ранния неолит. – В: Известия на РИМ - Перник, Т.4, 2024, 21 - 45.

Думанов 2021: Думанов, Б. Археология на стария железодобив на Долен Дунав и в Старопланинската област. София, 2021.

Кечева 2024: Кечева, Н. Археологическа карта на България. Недеструктивни методи за теренни археологически проучвания и приложение на географски информационни системи (Дисертации, 18). София, 2024.

Кръстанов 1974: Кръстанов, Й. Село Доброславци – София. София, 1974.

Найденова 1985: Найденова, В. Римската вила в с. Кралев дол, Пернишки окръг. – В: Разкопки и проучвания, XIV. София, 1985.

Николов и др. 2022: Николов, В., Д. Такорова, Е. Сиракова, Т. Дяков, В. Стоицова. Археологическо проучване на раннонеолитното селище Слатина-София. – В: АОР за 2021 г., 248–254.

Перничева 2008: Перничева, Л. Антропоморфна пластика от праисторическото селище Българчево, Благоевградско. – В: М. Гюрова (ред.). Праисторически проучвания в България: новите предизвикателства. София, 81–91.

Петков 1928: Петков, Н. Предисторическа боядисана керамика от Софийската котловина. Годишник на народния музей в Пловдив, 185–198.

Петков 1936: Петков, Н. Предисторическо изследване на Софийското поле. – В: Годишник на Народния музей, 6, 1936, 403–424.

Станев, Златков 2021: Станев, А., М. Златков. Системни теренни археологически издирвания на територията на Столична община през 2020 г. (Герман и Лозен). – В: Електронен бюлетин на РИМ–София, 4, 2021, 47–77.

Станев, Златков 2022: Станев, А., М. Златков. Теренни издирвания в землищата на селата Лозен и Казичене, район Панчарево, Столична община. – В: Електронен бюлетин на РИМ–София, 5, 2022, 43–111.

Станев, Златков 2023: Станев, А., М. Златков. Редовни теренни издирвания на територията на Столична община (2022 и 2023 г.) – В: Електронен бюлетин на РИМ–София, 6, 2023, 77–169.

[5] Тази книга е без официален автор и година на издаване. Подготвена е от служителите на читалище „Пробуда – 1921" в с. Доброславци. Историческите текстове са взети от записки на краеведа Лука Гълъбов.

Станчева 1980: Станчева, М. Археологически принос към историята на Бояна. – В: Българско средновековие. Българо-съветски сборник в чест на 70-годишнината на проф. Иван Дуйчев. София, 1980, 153–162.

Такорова 2025: Такорова, Д. Раннонеолитни керамични антропоморфни изображения от долината на Струма и Софийското поле в контекста на Анатолия. – В: Раннонеолитната култура в долината на Струма и Софийското поле в контекста на връзките ѝ с Анатолия, 21. София, 7–22.

Чолаков, Райчева 2020: Чолаков, И. Д., М. Райчева. Късноантичен стопански комплекс в землището на с. Мировяне, Столична община. – В: Сердика-Средец-София, 8, 2020, 433–448.

Чолаков, Райчева 2022: Чолаков, И. Д., М. Райчева. Археологическо проучване на обект „Късноантичен стопански комплекс" в землището на с. Мировяне, Столична община. – В: Археологически открития и разкопки през 2021 г. Книга 2. София, 2022, 843–847.

Чолакова 2006: Чолакова, А. Металургични производства в ранната история на Никополис ад Иструм. – Известия на Археологическия институт, 39, 2006, 163 – 184.

Чохаджиев 1990: Чохаджиев, М. Ранният неолит в Западна България: поява, развитие, контакти. Известия на исторически музей Кюстендил, II, 5–22.

Anastassova 2008: Anastassova, E. Stone tools from the Early Neolithic site Dobroslavtsi, Sofia Region. In: Geoarchaeology and Archaeomineralogy. Proceedings of the International Conference (29–30 October 2008, Sofia). Ed. by R. I. Kostov, B. Gaydarska, M. Gurova. Sofia, 51–54.

Boyadzhiev 1995: Boyadzhiev, Y. Relative Chronology of the Neolithic and Eneolithic Cultures in Bulgaria. In: Prehistoric Bulgaria. Sofia, tab. 4.

Čochadžiev, Pavúk 1984: Čochadžiev, M., J. Pavúk. Neolithische Tellsiedlung bei Galabnik in Westbulgarien. Slovenská archeológia, 32 (1), 195–228.

Guionova 2022: Guionova, G. Daily Material Life in Sofia through Locally Produced Ceramics, 15th-19th Centuries. Archaeologia Bulgarica, XXVI (2). 2022. 117–137.

Lichardus-Itten et al. 2002: Lichardus-Itten, M., J. Lichardus, V. Nikolov. The Site of Kovachevo and the Beginnings of the Neolithic Period in Southwestern Bulgaria. In: M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (eds.). Beiträge zu Jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien. Bonn, 99–158.

Nikolić-Đorđević 2000: Nikolić-Đorđević, S. Antička keramika Singidunuma. Oblici posuda. Singidunum 2. Beograd: Arheološki institut; Muzej grada Beograda. 2000.

Nikolov 2003: Nikolov, V. Periodization of the Neolithic along the Struma valley. In honorem annorum LXX Alexandri Fol (Thracia 15). Sofia, 99–106.

Nikolov 2007: Nikolov, V. Problems of the Early Stages of the Neolithization in the Southeast Balkans. In: M. Spataro, P. Biagi (eds.). A Short Walk through the Balkans: the First Farmers of the Carpathian Basin and Adjacent Regions. Trieste, 183–188.

Nikolov, Takorova 2021: Nikolov, V., D. Takorova. Slatina: An Early Neolithic Village in the Sofia Valley (Late 7th – First Half of 6th Millennium BC). Sofia.

Perets, Kulow 2011: Perets, L., M. G. Kulow. Balgarchevo. The Prehistoric Settlement. Sofia.

S U M M A R Y

RESCUE FIELD SURVEY IN THE AREA OF THE VILLAGE OF DOBROSLAVTSI, SOFIA MUNICIPALITY: RESULTS AND OBSERVATIONS ON THE ARCHAEOLOGICAL MATERIAL

Metodi Zlatkov, Tsvetina Getovska, Alexander Stanev

The study is based on a six-day archaeological survey of a 2.9 sq. km area around the former Dobroslavtsi Air Base to identify sites affected by a planned industrial zone and to propose measures to protect them.

Using GIS-based desk analysis and intensive fieldwalking adapted to differing surface conditions, the team systematically covered 3.15 sq. km, including adjacent arable land with good visibility.

Three sites were documented: a Neolithic settlement at Mogilka with evidence of long-term occupation and a possible production center for polished stone tools; a destroyed mound necropolis known only from 19th-century maps and local reports; and a newly registered Roman-period settlement or villa at Rulya with indications of ironworking and later reuse in Late Antiquity and the Ottoman period.

Comparative analysis of ceramics and anthropomorphic figurines situates the Neolithic assemblage within the broader early–late Neolithic sequence of the Sofia Basin and its cultural links to the Struma Valley, while the Roman finds date mainly to the 2nd–4th centuries, aligning the site with regional villa estates and the economic hinterland of Serdica.

Despite its limited scope, the survey significantly refines the archaeological landscape around Dobroslavtsi and contributes new data on long-term habitation and craft production in the Sofia Plain.

A B T O P

Д-р Александър Станев
Регионален исторически музей – София
alexander.stanev@sofiahistorymuseum.com

Alexander Stanev, PhD
Regional History Museum – Sofia
alexander.stanev@sofiahistorymuseum.com

Д-р Методи Златков
Национален археологически институт
с музей при Българска академия на науките
metodi_man@abv.bg

Metodi Zlatkov, PhD
National Archaeological Institute with
Museum Bulgarian Academy of Sciences
metodi_man@abv.bg

Цветина Гетовска, докторант
Софийски университет
„Св. Климент Охридски"
tsgetovska@gmail.com

Tsvetina Getovska, PhD student
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
tsgetovska@gmail.com

ИСТОРИЯ
HISTORY

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

БОРИС ГОНЧЕВ – ЕДИН ЗАБРАВЕН САМОКОВСКИ ФОТОГРАФ

Силвио Томов

„За да бъдем българи,
трябваше да сме планинари."
Стефан Попов (1906 – 1989 г.)[1]

Навярно читателите ще се учудят: „Защо статия за фотограф започва с цитат за планините?". При личността, за която разказвам, планината и фотографията са неразделно свързани. Самоков е родината на фотографията у нас. Градът се свързва и с природата поради факта, че е разположен в полите на Рила, наричан от мнозина „бялата порта на Рила". От този град произлиза фотографската фамилия Карастоянови – няколко поколения фотографи, чието творчество надхвърля по значимост пределите на град Самоков, а техният родственик Бончо Карастоянов е и първият наш кинооператор. Светлописец е и първият самоковски кмет Иван Доспевски. С този край е свързан и Петър Боев – историк на българската фотография.[2] В близкото минало творците се обединяват в клуб „Анастас Карастоянов". Повечето от тези личности са добре проучени, но има десетки имена, за които се знае малко или почти нищо. Изследването на тяхната биография и творчество би допринесло за обогатяване на историята на това изкуство, не само по отношение на Самоков, а и на България. Немалко е написано, но има още какво да се добави. Такъв е и Борис Гончев, чийто живот и творчество са непознати, а заслужават внимание. Сред многобройните му интереси доминират фотографията и природата, по-специално планината.

Роден е на 19.02.1910 г. в Самоков, в семейството на лесничей и домакиня. Учи в родния си град, където и служи в 7-ми артилерийски полк – планинска

[1] Български писател, философ и общественик. В периода на Втората световна война работи на различни дипломатически длъжности в чужбина, а след 09.09.1944 г. е в средите на българската емиграция в изгнание. Автор на трудовете: „Планини и хора" (1938 г.), „Третото поколение" (1981), „Безсъници" (1989) и др.

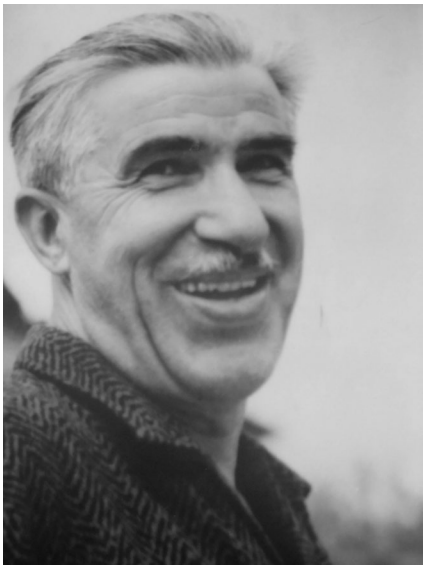
[2] Неговата майка е от Самоков, от рода на поп Паке. Неговият вуйчо Михал Поппакев издава сатиричния вестник „Тинтири-минтири".

батарея. Вероятно по това време у него се заражда интересът към фотографията. Веднъж увлечен от това изкуство, то остава страстта на живота му. Гончев не е учил фотография никъде, самоук фотолюбител е. Водещо е вроденото чувство за красота, формирано от величествените гледки, край които е израснал в подножието на планината Рила.

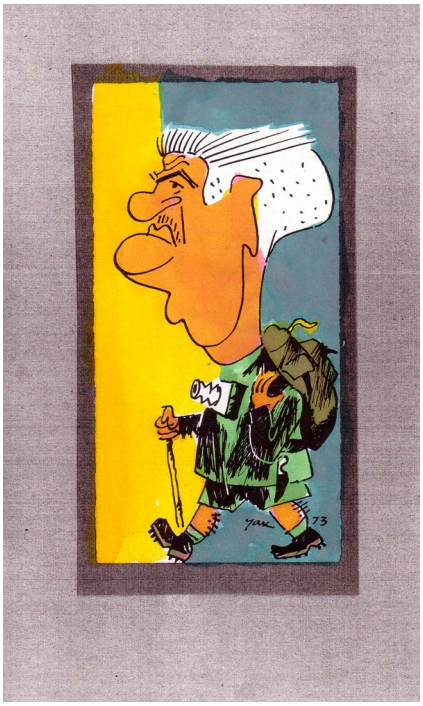
Синът на Гончев, Божидар, си спомня за неговите фотографски опити[3]: „…Спомням си, когато започна да прави контактно снимките, като си беше направил едно куфарче с оранжева или червена лампа вътре и една бяла. Контактно копираше от по-големите негативи, които са 6 на 6. По-късно си направи сам увеличител, като използва един апарат – „Велтафлекс" или „Ролейкорд", който поставяше между светлината и копир-рамката, по този начин фокусираше и можеше да прави увеличения."[4] Вероятно това са първите му опити да си създаде фотолаборатория – от тях личи неговата изобретателност във времена, когато липсват технически средства.

Гончев познава планината във всичките ѝ състояния и като повечето самоковци, съвсем естествено е и запален скиор. Споменат е от Димитър Марков като притежател на първите ски в Самоков, записано от Георги Манов.[5] По спомени на Божидар Гончев, по-късно баща му, заедно със съпругата си, е хижар на „Седемте Рилски езера". „От там има много снимки на планината – всички сезони, защото имаше възможност да е там и да ги снима."

Тези хора, със собствени усилия и на доброволни начала, полагат началото на туризма и планинарството в Самоков. Всичко това е добре документирано чрез снимки и публикации в пресата. През 1936 г. Борис Гончев, заедно с Йордан Йорданов и Александър Белковски – алпинисти, правят първото изкачване на „Иглата" от Северозападната страна.[6]

Обр. 1. *Борис Гончев (1910 – 1987 г.)*

Обр. 2. *Борис Гончев – шарж от художника Васил Чакъров (1934 – 2018 г.)*

[3] Роден 1948 г., завършил НУИИ „Илия Петров" (тогава под името „Художествена гимназия" в София), художник. Борис Гончев има още двама сина: Антон (р. 1945 г.) и Георги (1947-2011 г.).

[4] Устни сведения взети от Божидар Гончев.

[5] В книгата му Физкултурата и спортът в Самоков (1988 г.).

[6] Катерачен маршрут: Заслон БАК (Орловец) Иглата – Северозападна страна > Северен ръб – през Западния кулоар (маршрут).

Едни от най-хубавите му снимки са именно зимните пейзажи, породени от работата на връх Мусала, позволяваща дълги наблюдения. По време на работата му на върха чест посетител е бил и княз Кирил, брат на цар Борис Трети. Както пише Драгомир Йончев[7]: „По-нататък си казва думата Рила, където е прекарал значителна част от живота си. Живее и диша с диханията на дивната и сурова планина, запленяван е от фантастичните изгреви и залези, внезапната смяна на времето и заедно с това на красками – ту жизнерадостни, ту мрачни, отраженията на върховете в очите на планината – езерата. А какви емоции е преживявал, когато в планината са бушували виелиците, бурите и халите, помитащи всичко, мощният тътен и непрогледността в мрака!" (Йончев 1996: 7).

Голямо приятелство свързва Гончев с Михаил Кръшняк (Томов 2021: 137) – алпинист и фотограф, оставил ни едни от най-красивите планински пейзажи, но за съжаление отишъл си от този свят твърде рано. По думите на Божидар Гончев, именно Кръшняк е причината баща му да започне да се занимава с фотография. Нещо повече – двамата са допуснати да снимат погребението на цар Борис Трети през 1943 г.[8] Александър Кръшняк, син на Михаил споделя: „Борис Гончев познавах добре. Няколко години той ползва фотоапарата ми (Weltaflex – DDR), който нямаше качествата на „Rolleiflex", но форматът 6 х 6 беше професионален и му позволяваше да прави добри снимки."[9]

След девети септември, в условията на социализъм и развитие на промишлеността, в град Самоков се развива добива и преработката на лен. По това време Гончев е на работа в „Рилски лен", но не загърбва нито за миг фотографията: „След това се сдоби с един „Опемус" увеличител, който беше и служебен. Тогава беше вече на работа в „Рилски лен". Беше майстор в една работилница, но обикаляше постоянно, снимаше всички процеси (по преработката на лен), като използваше образи на тъкачки, на работници."

В онази действителност на преден план по идеологически причини се издига в култ репортажът, като средство за отразяване на достиженията на комунистическата партия. Това не пречи на мнозина фотографи да се развиват и работят в много други жанрове. Фотографията тогава подлежи на най-слаб идеологически контрол спрямо другите изкуства. Борис Гончев участва в множество колективни изложби, печели награда в Благоевград, но голямата му мечта е да реализира своя авторска изложба.

Борис Гончев, вероятно редом с Михаил Кръшняк, е един от първите самоковци, занимаващи се активно с цветна фотография. В национален мащаб въпросът е спорен. Налице са по-скоро хипотези и предположения, отколкото факти.

В дописка във вестник „Самоковска комуна" четем: „Борис Гончев този път се връща към черно-бялата техника и отново ни показва голямото си майсторство в планинарските сюжети „На боровинки" (наградена) и „Утро". Но сега той твърде убедително ни запознава и с друга своя жанрова възможност – неговите „Бетонджии" безрезервно ни вмъкват в красотата на трудовото ежедневие на

[7] Учител, турист и общественик от Самоков. Потомък на известния род Йончеви, от който произлизат Христо Йончев-Крискарец – художник, Иван Йончев – поет и др.

[8] По устни сведения на Борис Гончев и Александър Кръшняк.

[9] Устни сведения взети от Александър Кръшняк на 03.03.2024 г.

обикновения човек." (Дончов 1977: 4). Във вестник „Софийска правда пък е отбелязано: „Нов момент в работата на клуба са цветните снимки на Борис Гончев." (Ивайлова 1975: 4).

Средата, в която работи Борис Гончев съвсем не е случайна, а и той не е единствен в своето поприще на фотолюбител. През 1964 г. е сред основателите на фотоклуб „Анастас Карастоянов" (Йончев 1995: 7). В него през годините влизат още Георги Григоров, Генко Дончев, Георги Субев, Любомир Борисов-Любовой, Георги Михайлов, Венера Деянова, Надка, Вардарова, Ива Цинзова, Драгомир Йончев, Петър Петров, Тодор Калинов, д-р Мишковски, Борис Узунов, Иван Казанджиев, Никола Илиев, Славчо Вардаров, Снежана Ивайлова и др. Клубът осъществява своите сбирки, под покровителството на Димитър Чаушев, председател на Профсъюзния дом на културата. Обсъждат се снимки, разглеждат се български и чужди фотографски списания, организират се колективни изложби. Към този клуб се присъединява и самоковският художник Васил Чакъров, а чест гост е Кръстан Дянков.[10] Едно от честванията на годишнина на сп. „Българско фото" е организирано в Самоков, като присъства и Петър Боев. По това време в Самоков с фотография се занимават също Ангел Хаджимитов, Христо Маджаров и др. Тук работи и Николай Палатовски – потомствен фотограф, с родов корен от град Дупница. Дълго време е фотограф в Рилския манастир, а е и автор на снимките в книгата на Евдокия Петева-Филова за самоковския зограф Никола Образописов.[11]

За Гончев споделя друг член на фотоклуба Младен Катранджиев[12]: „Беше хубав, интересен член на клуба. Имаше усет към художествената фотография, към художественото, не знам какво образование имаше, може би е вродено. Работеше на връх Мусала, най-хубавите му снимки са от там, едни заледени... Снимаше с хубави апарати, които работят с филми 6 х 6 инча, още тогава. Това мога да кажа. За него повече може да разкаже синът му Божидар."[13]

Божидар Гончев разказва за различните проявления на фотографския талант на баща си: „Направи си фотолаборатория, още в старата къща, в която живеехме. Затъмни стаята и постоянно беше там. Той имаше освен тая „Практика", която давам тук[14], още една „Практика", която е в брат ми в Пловдив. Когато почина всеки искаше да има нещо от него за спомен. Най-интересните апарати са в двете племеннички. Те искат да си останат при тях за спомен – „Ролейкорд" и „Велтафлекс". Имаше и „Канон", който беше от т.нар. шпионски апарати.[15]

---

[10] Един от най-добрите наши преводачи от английски, фотограф. Автор на редица статии в сп. „Българско фото" и негов заместник главен редактор.

[11] Български фотограф с родствен корен в град Дупница. Автор на фотографиите в книга на Евдокия Филова – Никола Образописов (1994 г.).

[12] Фотограф, алпинист и планинар, автор на книгите: „Малък интернационален речник на алпиниста", „100 години Боровец" (1997 г.) „Рила – фотоалбум" (2007 г.).

[13] Устни сведения, взети от Младен Катранджиев.

[14] През 2022 г. Божидар Гончев подари на Исторически музей – Самоков част от фотографското оборудване на баща си.

[15] Тези апарати представляват миниатюрен правоъгълник с големината на две кибритени кутии. В него са налице миниатюрни затвор, обектив и т.н., а самото снимане става посредством отваряне и затваряне на самия апарат – чрез дърпане настрани.

С една микролента. Мисля, че като беше на Мусала на Космична станция, идваха гости и някой от тях му подари този апарат. Тук нямаше ленти и какво правеше: направи си една цепачка – бръснарски ножчета, поставени под ъгъл и съответно разстояние между тях. На тъмно извади един филми 6 на 6 или 6 на 9 (инча) и го разряза. Имаше само една касета и по тоя начин работеше: отваряше касетата, зареждаше вътре, ей така се мъчеше. Само и само да има и такъв апарат, да работи с него. Да не говорим за материали, фотохартии, проявители и т.н. Просто такива неща се намираха трудно и с връзки. Той ходи на нещо като специализация в „ОРВО". В България току-що прохождаше цветната фотография. Мисля, че беше в списанието „Българско фото" за два месеца. Бяха му подарили химикали за диапозитиви, за негативи, за хартия и корекционни филтри. Мисля че той е един от първите в Самоков, който започна да прави цветна фотография. Беше много труд, да направиш една снимка и след това да коригираш цветове и т.н. отнемаше много време."[16]

В списание „Българско фото" от 1976 г., четем: „В историята на фотоклуба има един интересен епизод. В града ни гостуваше съветска делегация от Московска област. При посрещането на гостите от местните ръководители фотолюбителят Борис Гончев, който работеше с цветен диапозитив, не пропусна важните моменти. Какво бе учудването на гостите и на самоковската общественост, когато на излизане от проведеното двучасово събрание, на една от изходните стени всеки видя прожекцията на готовите диапозитиви." За читателите, незапознати с фототехниката, нека поясним – Гончев е снимал и проявил светкавично диапозитивните филми. Това е трудоемък и сложен за изпълнение процес, който наред с другите аналогови техники, се състои от множество стъпки, а евентуалната грешка би довела до унищожаване на изображенията. Нещо непонятно за мнозина в днешната дигитална ера.

Спомените на Божидар Гончев продължават така: „Имаше много голям архив, но доста неща и се погубиха. Двамата с майка живееха в жилищен блок. Долу в мазето се пазеха негативи, диапозитиви и стана едно наводнение, нещо канализацията се повреди. От това нещо пострадаха доста от работите. Те трябва да се пазят при специални условия, особено цветните диапозитиви, негативи, малко да ги пипне влага и почват да миришат на оцет, на ацетон, което говори, че вече не са читави."

Любомир Борисов-Любовой[17], също член на фотоклуб „Анастас Карастоянов", си спомня: „Беше голяма работа. Единственият от нас, който печелеше от фотография. Откривах самостоятелна изложба и помолих едно момиче да снима с моя апарат докато свърши лентата. Тя каза: „добре", направи 2-3 снимки и спря. Започна да слуша Кръстан Дянков какво говори. Отнякъде се появи бай Боре Гончев и почна да щрака. Той снимаше предимно цветно тогава и веднага ми даде снимките. Чудех се какво да го черпя. Снимаше и черно-бяло, беше на Мусала с жена му и там направи една много хубава снимка с много сняг. Донесе я в клуба и всички се ошашкахме!"[18]

[16] Устни сведения взети от Божидар Гончев.

[17] Планинар, алпинист и фотограф от Самоков, автор на десетки книги – поезия и проза.

[18] Устни сведения взети от Любомир Борисов-Любовой (1933 – 2024 г.).

Петър Боев дава висока оценка за състоянието на фотоклуба и творческите прояви на членовете му: „...Добре е да се потърси съдействието на фотоклуба „Анастас Карастоянов", ако съществува. Той беше много деен клуб и аз съм участвал като жури при негови изложби и други прояви... Членове на клуба бяха и Младен Катранджиев, Любомир Борисов, Борис Гончев, Драгомир Йончев. Тези съм запомнил. Добре е да знам съществува ли клубът."[19] Писмото е във връзка с планирана от него изложба за Анастас Карастоянов, който е и патрон на клуба. Тя така и не се състои.

Картината относно творчеството и личността на Гончев се допълва отново от разказите на сина му Божидар: „Имаше една изложба, те често правеха изложби. За деня на детето беше, първи юни. Синът ми беше още дете, баща ми му беше дал един фотоапарат, той беше на 4-5 години, с интерес го гледаше и баща ми оттук-оттам го снима – „щрак, щрак". Кръстан като дойде каза: „Ей това ще го сложите на плаката и на поканата". Без да знае че това е моят син, интересно е. Баща ми все за самостоятелна изложба говореше, и все отлагаше във времето. През последните му дни аз му давах надежда, че ще я направим и ще го представим с негови работи, които заслужаваха да се видят."[20]

Борис Гончев си отива от този свят на 17.08.1987 г., 77-годишен. Споменът за него пазят тримата му сина, неговите внуци, както и десетките колеги и приятели, с които е общувал. Той е добре познат на хората от своето поколение, но остава в сянка в наши дни. Както разбрахме и по-рано, една значителна част от неговия архив е унищожена. Не всичко е изгубено. През 2022 г. неговият син Божидар дари на Исторически музей – Самоков фотоапарати и друго фотографско оборудване. Те ще станат част от бъдещата експозиция на Доспевската къща музей на фотографията.[21] Възможно е да се реализира и неговото голямо желание за самостоятелна изложба. Това би било едно признание за личността и творчеството на Борис Гончев.

[19] Писмо от 25.04.1995 г. до Росица Тренкова.

[20] Устни сведения взети от Божидар Гончев. [прегледано на 28 април 2026 г.]

[21] Доспевската къща се превръща в музей на самоковския градски бит и фотографията https://samokov365.com/доспевската-къща-се-превръща-в-музей-н/ [прегледано на 28 април 2026 г.]

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Дончов 1977: Дончов, Г. Фотоклуб Анастас Карастоянов извисява ръст – В: Самоковска комуна, бр. 6, 5 февр. 1977, 4.

Ивайлова 1975: Ивайлова, С. Фотоизложба в Самоков – В: Софийска правда, бр. 147, 19 дек. 1975, 4.

Йончев 1995: Йончев, Д. Фотоклуб Анастас Карастоянов – В: Любословие, бр. 11 (278), 26 май 1995, 7.

Йончев 1996: Йончев, Д. Борис Гончев 1910 – 1987. – В: Любословие, бр. 11 (278), 15 март 1996, 8.

Томов 2021: Томов, С. Михаил Кръшняк – Човекът и планината. – В: Българска наука, 140, 2021, 137–155.

S U M M A R Y

BORIS GONCHEV – A FORGOTTEN PHOTOGRAPHER FROM SAMOKOV

Silvio Tomov

The article presents the topic of Boris Gonchev, a forgotten photographer from Samokov. The main theme in his photos is the beautiful nature surrounding his hometown, which is also connected to his work on Musala, the highest peak in the Balkans. The main source of information about him and his life and works is his son Bojidar, a painter.

Boris Gonchev worked before digital photography was invented, so he mainly shot on various types of film using different cameras that required specific skills, knowledge of chemistry, and great dedication. Sadly, some of his archives are lost forever. In 2022, his son Bojidar donated some of his cameras and equipment to the Samokov Historical Museum, where they will become part of the history of Bulgarian photography. The heirs of Boris hope to organize an exhibition of his works in his hometown, fulfilling part of his final wish.

Ключови думи: *Самоков, фотография, планина, негатив*
Keywords: *Samokov, photography, mountain, film negative*

A B T O P

Силвио Томов
Регионален исторически музей – София
stomov1996@gmail.com

Silvio Tomov
Regional History Museum – Sofia
stomov1996@gmail.com

Обр. 3. *Нощен Самоков (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 4. *Самоков през нощта, сградите около „Байракли джамия“, днес не съществуват (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 5. *„Скреж“ (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 6. *Връх Мусала (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 7. *Връх Мусала (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 8. *Връх Мусала (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 9. *Връх Мусала (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 10. *Връх Харамията (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 11. *Връх Мусала (Снимка: Борис Гончев)*

Обр. 12. *Връх Мусала (Снимка: Борис Гончев)*

АРХИТЕКТУРА И ГРАДОУСТРОЙСТВО

ARCHITECTURE AND URBAN DEVELOPMENT

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

ПАРК „БОРИСОВА ГРАДИНА“ – ЧАСТ ОТ КУЛТУРНО ИСТОРИЧЕСКОТО НАСЛЕДСТВО НА СОФИЯ

Милена Васева

Въведение

Перспективата, от която разглеждам градските паркове, е в ролята им на обществени пространства, силно влияещи се от икономическия и културен контекст, в който съществуват. Като такива те са ценни обекти за изследване, отразяващи историческото развитие на обществото в социален план.

„Борисова градина“ е най-старият парк на територията на София, като централната му част е паметник на градинско-парковото изкуство, в чиито елементи са втъкани социалните промени през различните икономически условия на новата българска държава от освобождението ѝ до наши дни.

Най-старата част на парка, оградена от бул. „Евлоги и Христо Георгиеви“, бул. „Цариградско шосе“, бул. „Пейо Яворов“ и пешеходната алея, тангираща стадион „Васил Левски“, спортен комплекс „Българска армия“, Колодрума и къпалнята „Княгиня Мария Луиза“, е обявена за резерват и паметник на градинско-парковото изкуство през 1988 г. (ДВ, бр. 96 от 1988).

Разглеждам развитието на парковата част на „Борисова градина“ в три основни периода спрямо промените в управлението на държавата: От 1882 до 1944 г. – монархически период; От 1944 г. до 1990 г. – социалистически период; От 1990 до 2025 г. – период на пазарна икономика.

От 1882 до 1944 г. – монархически период

След Освобождението държавата е ръководена от монарси от чужбина, които постепенно се опитват да въведат европейския начин на светски живот и градско планиране.

Създаването на градски паркове е вследствие на модернизирането на столицата. През 1878 г. София е османско селище от селски тип с рядко разположени къщи с дворове. В стремежа да се европеизира градът, се назначават специалисти от чужбина, за да работят по новото градско планиране. Започва изграждане

Обр. 1. *Свободно стояща паметна плоча на Даниел Неф, Борисова градина до езерото „Ариана“ (Снимка: М. Васева)*

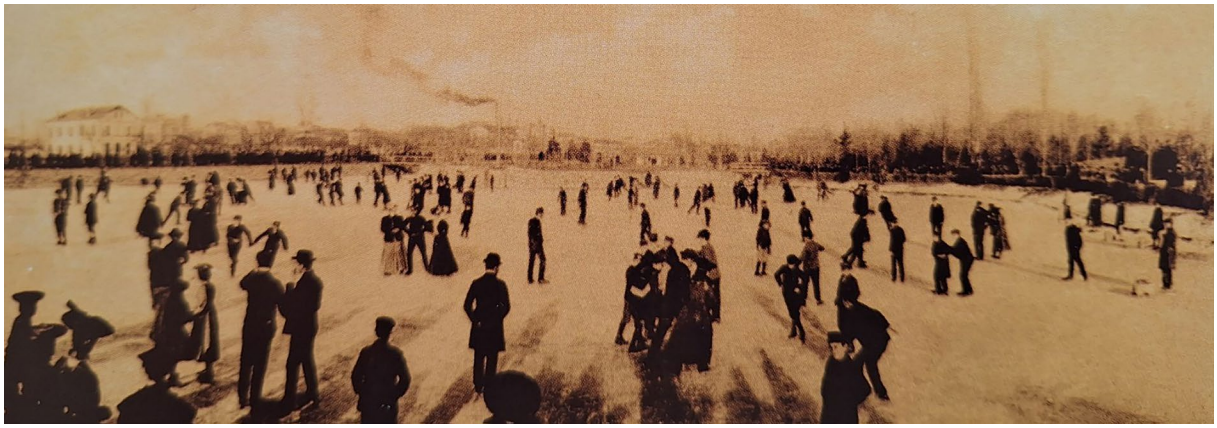
на водопроводи, канализации и булеварди. Появява се необходимост от градски градини и паркове, където европеизиращите се граждани /дипломати, военни, чиновници, интелигенция и др./ да се разхождат и да спортуват.

През 1882 г. кметът на София Иван Хаджиенов предлага да се създаде общински разсадник за декоративна растителност (пепиниера), който да осигурява посадъчен материал, дръвчета, храсти и цветя за новите градски градини и улично озеленяване. Предложението е прието от общинската управа и за изграждането му е избрана територия на края на града, наричана „Табията“ заради близко разположената турска табия (укрепление). Пепиниерата е първият етап от създаването на „Борисова градина“.

Иван Хаджиенов проучва няколко месеца кой може да реализира неговата идея и се спира на градинаря на румънския кралски двор – швейцареца Даниел Неф.

От 1882 до 1906 г. Даниел Неф (Обр. 1) е общинският градинар, който започва създаването на парк „Борисова градина“. Той стартира изграждането на градината по собствен проект, като в долната част на парка, при реката, разполага разсадника и къщата, в която живее. До къщата оформя цветарници, в които произвежда цветя за парка и за продажба на населението. В края на века разсадникът носи значителни приходи на града. Засаждат се дъбове от гората в Лозенец, иглолистни видове от планините, като бял, черен бор и смърч, както и чуждоземни дървета, като секвоя, гинко, кедри и др.

През 1895 г. престолонаследникът княз Борис навършва една година и в негова чест пепиниерата получава името „Княз Борисова градина“.

Обр. 2. *„Дипломатическа“ ледена пързалка в „Княз Борисовата градина“ на мястото на днешното езеро „Ариана“, 1890 г.*

Постепенно се изграждат алеи по основните оси на придвижване и езера в местата, където естествено се събира вода. В една от най-високите точки на парка се построява Астрономическата обсерватория към Софийския университет (строителството ѝ започва през 1892 г.). Планирането и изграждането на парка е вследствие на появяващите се социални необходимости и процеси.

Езерото с лилиите („Рибното езеро“) е оформено на територия, която е била мочурище, а на мястото на езерото „Ариана“ се е образувал речен разлив, използван за водопой на добитъка. Там през зимата чужденците са карали кънки. „Дипломатическата пързалка“ (Обр. 2) е описана от Константин Иречек през 1879 г. „Има пързалка на Цариградското шосе, устроена от дипломатите. Там сега ходи хайлайфа по заграденото с дървена ограда блато. На пързалката свири музика… За софиянци тази пързалка беше цял цирк, шопите се чудели, как така се играе хоро на леда (Иречек 1930: 424).” Езерото „Ариана“ („Голямото езеро“) е създадено през 1889 г., като през зимата е било използвано за пързалка, а през останалите сезони са се карали лодки.

През 1897 г. зад къщата на Даниел Неф е построен „Дипломатическият тенис-клуб”, който съществува и до днес.

След края на Първата световна война, през 20-те години, в южната част на парка започва изграждането на големи спортни съоръжения – колодрума и стадион „Юнак“. Така се оформя обширен спортен парк, който е израз на тогавашната популярна максима „здрав дух в здраво тяло“.

През 1939 г., над Колодрума е открита обществената къпалня „Мария Луиза“, наименувана в чест на дъщерята на Борис III. Новият градски плаж е смятан за една от забележителностите на София. Къпалнята е наричана „великолепно дело на Столична община“. Стремеж на столичната управа е да развие София в „град – градина” и в курортен град, за което има природни и климатични дадености.

Вторият управител на паркове и градини в София от 1906 до 1934 г. е Йосиф Фрай – немец от Елзас. По негово време се разширяват алеите и парк „Борисова градина“ добива по-представителен и монументален вид. Той бил страстен любител на цветните композиции и по утвърдената мода от европейските паркове и градини създава забележителни стилизирани форми от едногодишни

цветя. Започва организирането на цветни изложби, които освен естетическо въздействие, целят и възпитание на населението в любов и отношение към украсата с растителност и цветя. Тези практики продължават и по-късно. През 1935 г. общината отпуска безплатно цветя на населението за украса и прави цветни декорации по различни поводи. „Желателно е хубавият пример, който Столичната община дава от няколко години насам, като окичва общинските учреждения с цветя, да бъде последван от всички държавни и частни учреждения, кооперативни и частни домове" – пише секретарят на дружество „Градинар" Борис Марколев (СОВ, бр. 9 от 1937).

През 1920 г. по алеите в централната част на „Борисова градина" започва поставянето на бюстове на известни българи от XIX в. – революционери, писатели, учени, индустриалци и музиканти – общо 18 броя.

Третият управител на столичните градини и паркове е Георги Духтев, завършил висше специално градинарско образование в Австрия. Той изгражда пейзажни пространства от поляни и масиви и обогатява растителния видов състав в парка.

При промените в столичната администрация през 1935 г. и увеличаването на щатните места е назначен и първият градски скулптор Васил Зидаров, наречен от съвременниците си „Андерсен на каменната пластика", който поставя фигури на животинки на поляните, до детски площадки и чешми. Една от емблематичните чешми в „Борисова градина" е чешмата с мечето и пингвините. Тогава се счита, че най-истинските ползватели на парка са децата, защото те отиват там не за разходка или спорт, а за да живеят в него, затова е важно да им се създаде подходяща среда за игра и възпитание.

Градските паркове се появяват в цяла Европа през XX век с нарастващата индустриализация и урбанизация. През този период „Княз Борисовата градина" е най-старият и голям общоградски парк в страната.

От 1944 до 1990 г. – социалистически период

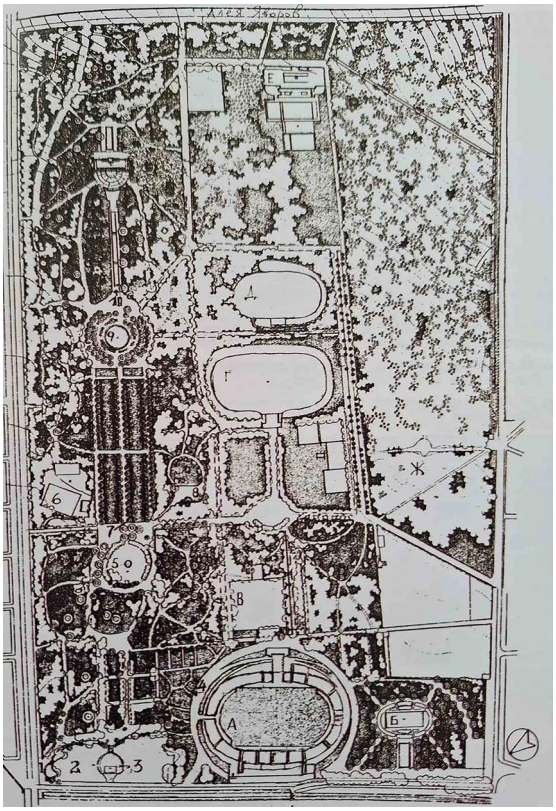
През периода на социализма озеленяването бележи значително развитие в масови мащаби. Изграждат се множество паркове и по-малки обществени градинки за населението. Организират се големи общински структури, които да отговарят за изграждането и поддържането на обществените паркове и градинки.

През 1946 г. започва разработката на генерален план за реконструкция на парка от колектив в общинската проектантска структура „Софпроект" с ръководител арх. Делчо Сугарев (Сугарев 1960).

„Княз Борисовата градина" е преименувана в „Парка на Свободата", а къпалнята „Мария Луиза" в „Република". Реконструкцията съгласно генералния план започва през 1952 г. Запазват се основната ос и елементи на парка, който се доразвива на изток. В най-високата част на „Табията" е построен мемориалът „Братската могила" с 41-метров обелиск и монументална скулптура в памет на загиналите антифашисти (Обр. 3). През този период се поставят още 17 бюст-паметника на бележити българи, с което те стават общо 35. Паркът придобива представителен вид с парадни алеи и цветни партери. През социалистическия период градските паркове имат значението на пространства за „култура и отдих". През 50-те години отляво на „Братската могила", до японските вишни, е създаден

Обр. 3. *Изглед към „Братската могила“, 70-те години на XX век*
(Снимка: Музей за история на София)

Обр. 4. *План на „Парка на Свободата“, 1958 г*
(Историческа справка-приложение към писмо №0800704/08.11.2013 г. НИНКН)

алпинеум с водна каскада. През 70-те години се изграждат езерото с водоплаващите птици и сегашният вид на езерото „Ариана“.

През периода на социализма т. нар. „Спортен парк“, част от „Борисова градина“, се доразвива и разширява. Построени са националният стадион „Васил Левски“, стадион „Българска армия“, а стадион „Юнак“ се превръща в зимна пързалка „Дружба“ (Обр. 4).

От 1990 до 2025 г. – период на пазарна икономика

Падането на социалистическата власт е последвано от сериозна икономическа и институционална криза, която много силно се отразява и на обществените паркове и зелени площи. Закриването на проектантски и поддържащи звена довежда до липса на общо планиране и поддържане на пространства, каквито са градските паркове и градини. Запустели и тъмни площи, празни езера, неработещи чешми, разрушени и затворени тоалетни стават обичайна гледка в парковете. Най-сериозният удар върху градското озеленяване е приватизацията на част от територията на обществените зелени площи.

Върнати са старите наименования на парк „Борисова градина“ и на къпалня „Мария Луиза“, която от десетилетия е частна собственост и пустее. В „Борисова градина“ е изградена автокъща „Капитолия“ и други несвойствени за парково пространство обекти. Голяма част от бюстовете и бронзовите скулптури в парка са откраднати още през 90-те години. През 2010 – 2011 г. Музеят за история на София провежда консервационно-реставрационни работи по почистване на паметниците и възстановяване на надписите по алеята „Бележити българи“.

През 2008 и 2009 г. се приемат решения № 410 и № 502 на Столичен общински съвет за създаване на Общинско предприятие „Паркове и градски градини“, чието изпълнение се реализира на 06. 01. 2011 г., когато предприятието е регистрирано от новоназначения на 30. 12. 2010 г. директор, ландшафтен архитект Милена Васева, на тази длъжност до 21. 08. 2025 г. На новото предприятие са дадени за поддържане най-големите и централни паркове и градски градини в столицата, централната част на „Борисова градина“, „Южен парк“, паркът пред Националния дворец на културата, единственият новосъздаден парк в този период, парк „Възраждане“, два исторически парка и др. Парк „Военна академия“ и парк „Врана“ са отворени за гражданите за първи път от над 100–годишната си история, но последват проблеми с тяхното поддържане, поради невъзможността да бъдат извършвани ремонти в тях, тъй като не са собственост на общината. В другите общоградски паркове и градини започва поетапно извършване на ремонти от централните им части към периферите.

За централната част на „Борисова градина“ са изготвени подробни проекти за възстановяване, въз основа на които се извършват редица ремонти и подобрения, които са изцяло с реставрационен характер и съгласувани с Националния институт за недвижимо културно наследство към Министерство на културата на Република България. Основният приоритет е сигурността след зачестилите криминални прояви на територията на парка, затова първо е възстановено осветлението му с чугунени осветителни тела, тип „кралски фенери“, за да съответстват на културно-историческия облик на обекта; поставени са над 30 камери за видеонаблюдение в централните му зони; организирани са пет охранителни поста. Следват ремонти

Обр. 5. *Реконструирана мозаечно-каменна костенурка катерушка при ремонтирана детска площадка, в заден план реконструирана обществена тоалетна, 2016 г. (Снимка: М. Васева)*
Обр. 6. *Ремонт на бетонно-мозаечна пързалка „Слонче“ от Калин Тодоров – експерт от Музей за история на София (Снимка: К. Тодоров)*

Обр. 7. *Реконструирана „Народна чешма, 2016 г. (Снимка: М. Васева)*
Обр. 8. *Чучури на „Народна чешма“, проект и изпълнение-Цветан Лазаров, 2023 г. (Снимка: М. Васева)*

от централната част към периферията на парка. През 2014 г. са ремонтирани пешеходните площи около езерото „Ариана“ с изцяло нова гранитна настилка – 7664 кв. м, през 2015 – 2016 г. е възстановена обществената тоалетна до детската площадка и е направен цялостен ремонт на детската площадка, която е най-интензивно посещаваната в столицата. Тя е около 3000 кв. м, покрита с декоративна ударопоглъщаща настилка. Реконструирани са мозаечно-каменните пластики, детската пързалка „Слонче“, катерушката „Костенурка“ от 70-те години, станали емблематични за няколко поколения софиянци. През 2016 г. е възстановена „Народната чешма“ с бигорна облицовка от времето на Даниел Неф (Обр. 5–7), чиито чучури са направени отново от масивни гранитни късове през 2023 г. след поредица от вандалски счупвания, по проект и изпълнение на скулптора Цветан Лазаров (Обр. 8). Възстановително-реставрационните работи по скулптури и каменни елементи са извършени с експертното съдействие на специалисти от Регионален исторически музей – София. През 2016 г. над 30 000 кв. м алеи от централния вход на парка, откъм „Орлов мост“, почти до езерото с лилиите са изцяло възстановени, като

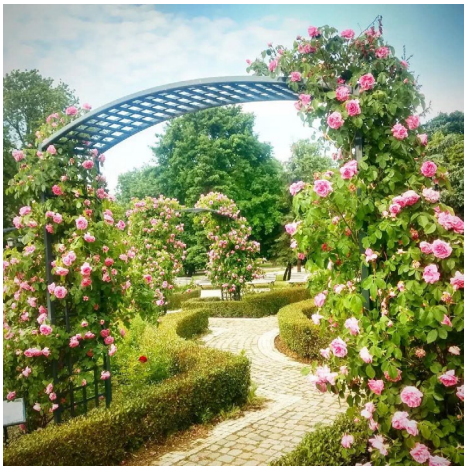
Обр. 9. *Визуализация на проект за реконструкция на розариума, 2017 г. (Проект: студио „Гурков“)*

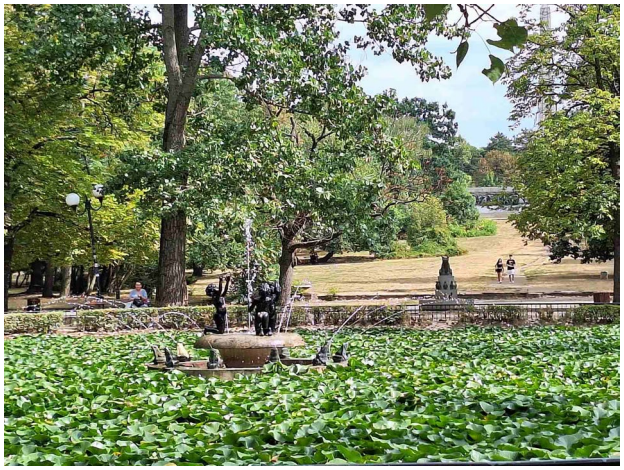
Обр. 10. *Откриване на розариума на 30.05.2019 г., от ляво Йоана Христова (заместник-кмет по направление „Зелена система, екология и земеползване“ на СО, в периода 2017 – 2018 година), в средата Йорданка Фандъкова (Кмет на София от 2009 до 2023 година), от дясно л. арх. Милена Васева (директор на ОП „Паркове и градски градини“ от 30.12.2010 г. до 21.08.2025 г.) (Снимка: М. Васева)*
Обр. 11. *Розариум, фонтан от варовикови масивни блокове и бронзова чаша, 2022 г. (Снимка: М. Васева)*

са поставени гранитни бордюри с гранитни ивици до тях. Възстановена е алеята, обслужваща основното пешеходно и велотрасе от квартал „Изток“ до центъра на града, по протежение на която е възстановено и осветлението, включително и в подлеза под бул. „Яворов“. През 2018 – 2019 г. изцяло е възстановен розариумът на Йосиф Фрай по последния проект на л. арх. Георги Радославов, актуализиран от Студио „Гурков“, възложен от л. арх. Милена Васева. Засадени са над 2000 броя рози от различни сортове, групирани по типове – чаено-хибридни, полиантови, мини, катерливи и увивни и са изработени и поставени табели с информация за видовете рози и историята на розариума. В центъра на композицията е изграден фонтан от варовикови масивни блокове и бронз, съответстващ на модела, използван в средата на 30-те години на XX век (Обр. 9–13).

Обр. 12. *Розариум, арки с увивни рози и информационни табели, 2021 г. (Снимка: М. Васева)*
Обр. 13. *Розариум, 2023 г. (Снимка: М. Васева)*

Обр. 14. *Реконструирана чешма с мече и пингвини, проект и изпълнение на скулптурите, Александър Хайтов, 2023 г. (Снимка: М. Васева)*
Обр. 15. *Реконструиран фонтан при езерото с лилиите, 2023 г. (Снимка: М. Васева)*

Пандемията от COVID-19 повлиява сериозно върху инвестициите за реконструкции на парковете. Дестабилизираната политическа обстановка довежда до спиране на изпълнението на изготвените проекти. Не успяват да се реализират проектите за възстановяване на горната централна част на „Борисова градина“, която включва зоната на езерото с лилиите, обществената тоалетна при лятната читалня, зоната с езерото до „Братската могила“, алпинеума, чрез смяна на настилки, осветление, видеонаблюдение, водопроводи, канализация и др. През 2023 г. се извършват възстановителни дейности само от средствата за поддържане на парка, тъй като в бюджета на общината няма средства за ремонти. Възстановени са чешмите до лятната читалня, до обсерваторията и при езерото с лилиите. Всички чешми имат сериозни проблеми с водопровода и канализацията, но са направени временни решения, свързани със захранването и водооттичането им. Емблематичната чешма с мечето и пингвините също е възстановена по проект на л. арх. М. Васева и изпълнение на фирма „Енчо Енчев“, като в проекта

е заложено модулно сглобяване, с цел възможност за ревизия и ремонт, поради честото запушване на канала и чупене на чучурите. Скулптурните фигури на чешмата и фонтана в езерото са възстановени от Александър Хайтов през 2010 г. от полимер, с инвеститор Ротари клуб. Боядисани да имитират бронз, те са счупени от вандали и крадци на метал. Александър Хайтов е ангажиран отново през 2023 г. за тяхното възстановяване, тъй като разполага с готови калъпи. Този път те са изпълнени да имитират гранит (Обр. 14). Фонтанът в езерото също е възстановен (Обр. 15).

От 2010 до 2025 г. са спрени процесите на застрояване на приватизираните площи в централните паркове на София и се завежда съдебно дело за премахване на автокъща „Капитолия“. Незаконният ресторант „Веселото село“, изграден на територията на бившата картинг писта, е премахнат.

Заключение

Обществените пространства, каквито са парковете, изискват планиране и стабилна институционална власт. Началото на третия разглеждан период, който се отличава с разграждането на централизираната власт, довежда до разруха, разграбване, хаотичност и упадък на градските зелени площи. След 2010 г. започва осъзнаване на необходимостта от възстановяване на структури като Общинско предприятие „Паркове и градски градини“, които да поемат отново грижата за паркове и градини и успешно да поддържат обществени чешми, тоалетни, езера и др. Това са процеси, които още не са завършени и са необходими подробни анализи за постигане на оптимална ефективност в изграждането и поддържането на градските паркови площи. Безспорно е тяхното значение за хората от града, както за отдих, спорт и развлечение, така и в екологичен аспект. Промените в климата, на които все по-осезателно ставаме свидетели, увеличават тяхната важност. Но остава проблемът с надделяване на частния над общия интерес, който в момента се изразява в борба между главоломно разрастващия се строителен бизнес и нестабилните институции.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

ДВ, бр. 96 от 1988: Държавен вестник, бр. 96 от 1988 г. Обявяване на резерват „Борисова градина“.

Желева 2009: Желева, Д. История на българското градоустройство XIX – XX век. Първа част: диахронни анализи. София, 2009.

Иречек 1930: Иречек, К. Български дневник. Т. II. Пловдив, 1930.

Кулелиев 2007: Кулелиев, Й. История на градинско-парковото изкуство. София, 2007.

Мирчев 1971: Мирчев, П. Кипежът. Книги за София 1878 – 1884. София, 1971.

Парк 1969: Парк, Р. Предложения за изследване на човешкото поведение в градска среда. София, 1969.

Радославова 2000: Радославова, Ю. „Градините на София“. -- В: София – 120 години столица. Юбилейна книга. София, 2000, 508–514.

СОВ, бр. 9 от 1937: Столичен общински вестник, бр. 9, 1937.

Стоянова 2002: Стоянова, И., Х. Ганчев, Г. Дойчинов. Европейски влияния в българското градоустройство, архитектура, паркове и градини 1878 – 1918. София, 2002.

Стоянова 2009: Стоянова, И. Софийските градини 1878 – 1939. София, 2009.

Сугарев 1960: Сугарев, Д. Паркове и градини. Озеленяване на населените места. София, 1960.

Фомина 2007: Фомина, Л. Градини и паркове на България. София, 2007.

S U M M A R Y

BORISOVA GARDEN PARK – PART OF THE CULTURAL AND HISTORICAL HERITAGE OF SOFIA

Milena Vaseva

The article presents a brief historical overview of the oldest and largest park in Sofia, "Borisova Garden", through the prism of its cultural significance from its creation in 1882 up to 2025. The main processes of planning and management of the park are traced, as well as its significance for citizens across three historical periods marked by changes in state governance regimes: monarchy, socialism, and the market economy.

Ключови думи: *градско планиране, градски паркове, управление на парковете*
Keywords: *urban planning, urban parks, park management*

A B T O P

л. арх. Милена Васева
Лесотехнически университет – София
milena_vaseva@abv.bg

L. Arch. Milena Vaseva
University of Forestry – Sofia
milena_vaseva@abv.bg

КУЛТУРНО-ИСТОРИЧЕСКО НАСЛЕДСТВО
CULTURAL HERITAGE

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ОПАЗВАНЕ НА НЕДВИЖИМИТЕ КУЛТУРНИ ЦЕННОСТИ В БЪЛГАРИЯ

Калин Тодоров, Сотир Иванов

„Ако не можете да го измерите,
не можете да го подобрите."
Лорд Келвин

Културното наследство, в частност недвижимото културно наследство, представлява връзката между миналото и бъдещето. Затова то е тясно свързано с идентичността, културните ценности и колективната памет на българското общество. Освен това културното наследство има историческа, художествена, научна и образователна стойност, като съдейства за развитието на глобален културен диалог и устойчива културна икономика и туризъм. Опазването на недвижимото културно наследство (НКН) е включено в чл. 23 от Конституцията на Република България (ДВ, бр. 56 от 1991), като териториално-устройствената му защита е регламентирана в редица специални закони – Закон за културното наследство (ЗКН) (ДВ, бр. 19 от 2009), Закон за устройство на територията (ЗУТ) (ДВ, бр. 1 от 2001), Закон за регионалното развитие (ЗРР) (ДВ, бр. 50 от 2008) и съответните подзаконови нормативни актове. За съжаление, подобно на реликва от миналото, остава неясно и противоречиво разпределението на правата и задълженията между собствениците на недвижими културни ценности (НКЦ) и държавните органи. В тази насока би било положително в бъдеще да бъде уредено конституционното задължение на държавата по чл. 23 чрез пряко финансиране или гарантиран кредит, безплатни консултации и документално обслужване, застраховки или данъчни облекчения за собствениците на обекти със статут на НКЦ. Към тази слабост на законовата рамка за опазване на НКЦ трябва да отчетем и изоставането ѝ спрямо развитието и потребностите на съвременното българско общество, както и запазването на редица административни монополни права и контрол,

наследени от тоталитарното минало. Това позволява оцеляването на противоречиви традиции и институции в съвсем различна на техния характер политическа, правна, икономическа и социална рамка, което предопределя тяхната неефективност и известна липса на легитимност при опазване на културното наследство. С настоящето изследване се стремим да предложим варианти, които да намалят дублирането на усилия в опазването на НКЦ, които произтичат от неясни класификации или несъгласувани стандарти, принципи и практики.

Съвременният ЗКН е приет едва през 2009 г., като в периода до 2026 г. претърпява 30 промени, факт, който достатъчно отчетливо демонстрира липсата на устойчивост.

Така например в политиката за опазване на НКЦ липсва визия за стратегическо планиране. В Закона за закрила и развитие на културата (ДВ, бр. 50 от 1999) се предвижда създаването на Национална стратегия за развитие на културата за срок от 10 години. От друга страна, в ЗКН се предвижда изработването на Национална стратегия за културното наследство. Следователно в България нормативно са предвидени две национални стратегии – Национална стратегия за развитието на културата по реда на чл. 2а, ал. 1 от Закона за закрила и развитие на културата (ЗЗРК) и Национална стратегия за културното наследство по реда на чл. 11, ал. 3 на ЗКН. Въпреки изискванията на ЗКН и ЗЗРК, до днес не само няма приет стратегически документ, но и не е напълно ясно кой ръководи разработването и реализирането на държавната политика в областта на НКН. Без съответните изменения в нормативната база, а именно в чл.12, ал.1 от ЗКН, чл.2а от ЗЗРК и чл.5, ал.1, т.1 от устройствения правилник на Министерството на културата, ще остане противоречивото припокриване на правомощия между Министерския съвет и Министерството на културата. При бъдещото му приемане би следвало да се вземат предвид съвременните международни актове в областта на НКЦ, част от които вече са ратифицирани от България. Тук можем да посочим поне няколко:

Международна харта за консервация и реставрация на паметниците на културата и забележителните места, Венеция 1964 г. (The Venice charter 1964) и др.

Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство (Париж 1972), в сила от 1975 г. (ДВ, бр.44 от 2005).

Конвенция за защита на европейското архитектурно наследство – Гранада, 1985 (ДВ, бр. 13 от 1991).

Конвенция за опазване на археологическото наследство на Европа – Ла Валета, 1992 г., в сила от 1995 г. (ДВ, бр. 30 от 1993).

Краковска харта за принципите на консервация и реставрация на недвижимото наследство от 2000 г. (Charter of Cracow 2000).

Лондонска харта за компютърна визуализация на културното наследство от 2008 г. (The London Charter 2008).

Своевременното приемане на адекватна национална стратегия за културното наследство ще разшири възможностите и ефективността на държавната администрация, културните и научните институции, което от своя страна ще доведе до по-комплексно удовлетворяване на потребностите на музейната аудитория. Едва след приемането на национална стратегия могат да се разработят и общински стратегии за опазване на НКН, както и визията на местните административни структури за опазване на НКН. При разработването на стратегия трябва да се обезпечи и нейното финансиране, защото е очевидно, че сегашният

модел на финансиране не позволява ефективно опазване и управление на обектите на НКЦ[1].

Като изключително важна в политиката на опазване на НКЦ се очертава методиката за извършване на тази дейност. До днес тя е въведена нормативно, но не е приложена на практика. През 2011 г. е приета Наредба за обхвата, структурата, съдържанието и методологията за изработване на плановете за опазване и управление на единичните и груповите недвижими културни ценности (ДВ, бр. 19 от 2011). Плановете за опазване и управление на културни ценности включват в себе си план за опазване (консервация) и план за управление. Съгласно чл. 3, ал. 2 от наредбата, съответните планове включват режимите на опазване и охранителните зони на НКЦ, специфичните правила и нормативи към устройствените планове за територията, в която са разположени. По този начин се определят както органите на управление на НКЦ (чл. 7), така и методологията (чл. 8). По реда на чл. 4 от наредбата плановете за опазване и управление се изработват за прогнозен период до 20 години, който включва петгодишни програми за прилагане и едногодишни работни програми. В продължение на 15 години Наредбата не е прилагана, като включително не е спазен и §14 от Преходни и заключителни разпоредби на приетия през 2009 г. ЗКН, според който „в 5-годишен срок от влизането в сила на закона министърът на културата и/или кметовете на общините, които упражняват правото на управление или ползване, изготвят планове за управление на заварените обявени недвижими паметници на културата от световно значение“. Тук влизат Боянската църква, Ивановските скални църкви, Казанлъшката гробница и Мадарския конник (вписани през 1979 г.), Стария град на Несебър и Рилския манастир (вписани през 1983 г.), и Свещарската гробница (вписана през 1985 г.). След приемането на ЗКН нито един от 33-те регистрирани археологически резервата и 12-те обекта от “Индикативна листа за културното и природното наследство на Република България”, т.е. списъкът на ценностите по чл. 11, ал. 1 от Конвенцията за опазване на световното културно и природно наследство, няма режими на опазване.

Съществен пропуск в българското законодателство е фактът, че въпреки сложната международна обстановка и рисковете от климатични промени, до този момент не е приета предвидената през 2009 г. в чл. 5, ал. 2 от ЗКН наредба за опазване на културното наследство при бедствия и въоръжени конфликти.

Като специфичен проблем в опазването на НКЦ можем да посочим неясния им брой. Според Министерството на културата (МК) на територията на България са регистрирани 39 674 НКЦ (вж. бел. 1). От тях само 18 879 имат официален статут, докато останалите само са декларирани, без за тях да е издадена заповед на министъра на културата или оправомощен от него заместник-министър.

[1] „Портал за обществени консултации на Министерския съвет. Данни за регистрираните недвижими културни ценности в България [онлайн]. Достъпно на: https://www.strategy.bg/bg/library/1/21163/details [посетено на 14.04.2026].“ Функционален анализ от 2018 г. на секторната политика в областта на опазване и представяне на недвижимото културно наследство. Анализът е проведен по проект BG05SFOP001-2.001-0006 „Създаване на единни правила за провеждане на функционални анализи по хоризонтални и секторни политики“, финансиран от Оперативна програма „Добро управление“, съфинансирана от Европейския съюз чрез Европейския социален фонд.

Освен че никой не знае каква част от регистрираните НКЦ са съхранени и в какво състояние има и сериозни разминавания в статистиките на отделните институции. Например в Националния институт за недвижимо културно наследство (НИНКН) са регистрирани 15 567 археологически обекта, но според Национален археологически институт с музей към Българска академия на науките (НАИМ-БАН) и ръководената от тях Автоматизирана информационна система „Археологическа карта на България" (АИС „АКБ") в рамките на страната са вписани 25 475 археологически обекта. Очевидно трябва да се създаде адекватна на съвременната епоха информационна система за НКЦ, като регистърът на културните ценности и Националния документален архив на НИНКН бъдат дигитализирани и базирани в интернет. В тези бази данни задължително трябва да се включи информация за актуално състояние, статут и вид собственост. Не трябва да се забравя фактът, че във връзка с Наредба № РД-02-20-5 от 15 декември 2016 г. за съдържанието, създаването и поддържането на кадастралната карта и кадастралните регистри, защитените територии съгласно ЗКН се отразяват на кадастралната карта. В този смисъл НИНКН би следвало да предостави тези данни на Агенцията по геодезия, картография и кадастър (АГКК). Създаването на актуален и адекватен културен кадастър би позволило създаването на ефективен механизъм за мониторинг и качествена правна защита на НКЦ.

Анализът на съвременната система на опазване на НКЦ показва липсата на баланс между функциите на институциите, тяхната финансова обезпеченост и числен състав. Числеността на персонала в НИНКН и на заетите в областта на НКЦ в МК е по-малко от 100 служители и очевидно не е съобразена със значителния брой НКЦ и нужните за тяхното опазване мониторинг на текущото състояние, реставрация, консервация и адаптация. За разлика от стройната музейна система и нейният ангажимент към движимите културни ценности е относително неясно коя институция ежедневно се грижи за НКЦ, какъв е отпуснатият екип от специалисти и бюджет. Единствено чл. 35, ал. 1 от ЗКН предвижда общ и недефиниран ангажимент на българските музеи към НКЦ, като в Правилник за устройството и дейността на НИНКН (ДВ, бр. 8 от 2012 г) не присъства ежедневната дейност по поддържане, консервация, реставрация и адаптация на НКЦ. Поради тази причина за голяма част от недвижимите културни ценности не са определени специалисти и режими за опазване, а това често води до неприемливи намеси и опасност от увреждане или разрушаване.

Изброените очевидни предизвикателства и проблеми в политиката на опазване на НКЦ не са непреодолими. Развитието на обществото, европейската и световната практика са важен фактор в осъвременяването на българското законодателство и администрация в областта на опазването на НКЦ. Разбира се, това е продължителен процес, който обективно се движи с известно закъснение. Този дефицит може да се преодолее с приетите от българската държава международни и европейски стандарти за дейностите за опазване на НКЦ.

За да се разберат специфичните особености на европейската политика за опазване на културното наследство, първо трябва да се разгледат основните принципи, които формират отличителния, последователен и дългосрочен подход в тази област.

В последните десетилетия все повече започва да става актуално схващането, че опазването на културните ценности не може да бъде оставено за управление и

стопанисване на различни институции, между които почти не съществува адекватна комуникация. Това поражда идеята за разработване на международни и европейски стандарти, които определят общи принципи и методи за изследване, описване, консервация, реставрация и съхранение. Тези стандарти не са просто технически документи – те въвеждат етични и качествени критерии, гарантират професионализъм във всяка намеса, като дават яснота на процесите.

Съгласно Закона за националната стандартизация (ДВ, бр. 88 от 2005), приетите стандарти от Български институт за стандартизация (БИС) се прилагат доброволно, по-скоро като препоръчителни. А всъщност именно стандартите осигуряват на специалистите общ език и ясна методологична рамка, чрез която културното наследство може да бъде разпознато и оценено както в неговата материална същност, така и в неговата естетическа и историческа стойност.

Тази концепция е формулирана от Чезаре Бранди — първия директор на Института по реставрация в Рим (Istituto Centrale del Restauro), основан през 1939 г. В своята книга „Теория на реставрацията“ той подчертава, че всяка намеса върху обект, който е културна ценност, трябва да бъде акт на познание, а не просто техническа процедура (Brandi 1963). Бранди определя реставрацията като „методологически момент на разпознаване на произведението на изкуството в неговата физическа цялост и в неговата естетическа и историческа двойственост, с цел то да бъде предадено на бъдещето“. В международната дефиниция на професията реставратор, приета от Международния съвет на музеите — International Council of Museums (ICOM) през 1983 г. в Копенхаген (Ballestrem et al. 1983). В документа “The Conservator-Restorer: a definition of the profession” се описва дейността на консерватора-реставратор като неразделна комбинация от технически умения, научен подход и етична отговорност. Всяка намеса следва да бъде предшествана от задълбочено изследване, оценка на материалите и потенциалното въздействие върху обекта. Според тази дефиниция реставраторът не създава ново произведение, а работи върху оригинала, уважавайки неговата автентичност, документална и историческа стойност. Тази концепция утвърждава професията на реставратора като научна и интердисциплинарна и е основа за създаването на по-късните европейски стандарти, разработени от CEN/TC 346 (Conservation of Cultural Heritage)[2] и Международната организация по стандартизация – International Organization for Standardization (ISO). Важно е да се отбележи, че тези документи не са само инструмент за качество, а представляват цялостна методика за извършване на научно обосновани прецизни и етично осъзнати дейности.

CEN/TC 346 е техническият комитет по опазване на културното наследство към Европейския комитет по стандартизация – The European Committee for Standardization (CEN). Основан е през 2004 г. Дейността на този комитет е свързана с разработването, актуализирането и координирането на европейските стандарти и технически спецификации, които определят добрите практики, терминологията и методологията в областта на консервацията и реставрацията. Техническият комитет БИС/ТК-94[3] „Опазване на културното наследство“ на Български институт за стандартизация съдържа и изготвя основополагащи стандарти. Целта е да се

[2] The European Committee for Standardization. < https://www.cencenelec.eu/>.

[3] Български институт за стандартизация. < https://bds-bg.org/bg/committee/show/9132>

улеснят специалистите и организациите, работещи в тази област, в ползването и прилагането на стандартите.

Основните цели на CEN/TC 346 са да обедини усилията на различни национални институции, експерти, научни организации и професионални асоциации в обща рамка, която да осигури високо ниво на съвместимост и съгласуваност на дейностите по опазване на културното наследство във всички държави членки на Европейския съюз. Дейността на комитета се основава на принципа, че културното наследство, макар и разнообразно по своята същност и произход, представлява общо европейско богатство, чието съхраняване изисква единни стандарти и координирани действия.

Процесът на разработване и приемане на европейски стандарти в областта на културното наследство следва установени правила и процедури, които гарантират тяхната легитимност, съвместимост и признание във всички държави членки на Европейския комитет по стандартизация. Всеки стандарт преминава през няколко етапа на разработване, обсъждане и утвърждаване, преди да придобие официален статут и да бъде приложим на национално ниво. Всички институции, обединени в рамките на Техническия комитет, участват в процеса – етапите на изготвяне на проект за стандарт, обществено обсъждане, технически ревизии и окончателно гласуване от всички членове на CEN.

Паралелно с CEN/TC 346, на международно ниво функционира и Технически комитет ISO/TC 349[4]. Този комитет е към Международната организация по стандартизация и е създаден с цел разработване на световни стандарти за опазване и управление на културното наследство. Основният фокус е върху области като терминология, управление на риска, оценка на състоянието и дигитализация. Сътрудничеството между CEN/TC 346 и ISO/TC 349 е ключово, тъй като осигурява хармонизацията на европейските норми със световните, като българските експерти участват в работни групи на двата комитета.

Историята на българската стандартизация започва през 1932 г., когато Министерство на обществените сгради, пътищата и благоустройството въвежда първите опити за технически норми, свързани с профилите на врати и прозорци. През 1938 г. се прави решителна крачка – създава се Български институт за норми (БИН) към Търговско-индустриалните камари. В учредяването му участват министерства, банки, инженерни и занаятчийски организации, обединени около създаването на единна регулаторна рамка. След Втората световна война процесът се централизира. През 1964 г. се създава Комитет по стандартизация и метрология, който координира въвеждането на стандарти в различните отрасли. По-късно, през 1999 г., със Закона за националната стандартизация се поставят основите на съвременната система, а от 2005 г. насам Българският институт за стандартизация (БИС) функционира като независим орган. Това означава, че България вече не само следва, но и участва в създаването на международни стандарти – чрез експерти, които работят в технически комитети към CEN и ISO.

Като национален орган за стандартизация БИС представлява Република България в международните и европейските организации за стандартизация. От 1955 г. е член на ISO, който е най-големият международен орган за разработване

[4] International Organization for Standardization. < https://www.iso.org/>

и публикуване на стандарти, съставен от представители на 148 национални стандартизационни организации.

От 2007 г. БИС е пълноправен член на CEN и CENELEC (The European Electrotechnical Committee for Standardization). През същата година БИС се присъединява към IECEE (IEC System for Conformity Assessment Schemes for Electrotechnical Equipment and Components). Това означава, че всички европейски стандарти се приемат като национални, без промени в съдържанието им. Така се улеснява обмена на технологии и добри практики и се дава възможност на страната ни да бъде активен участник в процесите. Това участие се осъществява чрез национални технически комитети в БИС, като за опазването на културното наследство е отговорен техническият комитет БИС/ТК 94, който в структурата си включва заинтересовани организации и специалисти от университети, музеи, научни институти и професионални асоциации, като се осигурява не само обмен между академичните среди и специалисти с доказан опит, но и пряка връзка с международните процеси, тъй като номинираните експерти участват в работни групи към CEN/TC 346 и ISO/TC 349. Така те имат възможност да влияят върху съдържанието на стандартите и да защитават националните интереси, предоставяйки примери и казуси от конкретни обекти, културно-историческо наследство на територията на страната.

В заключение, европейската политика за опазване на културното наследство, водена от теорията на Чезаре Бранди и дефиницията на ICOM, намира своята практическа реализация чрез работата, осъществявана от CEN/TC 346 и ISO/TC 349. Интегрирането на България в тази система чрез техническия съвет на БИС и активната роля на експертите, участващи в техническия комитет на БИС/ТК 94 не само осигурява достъп до най-добрите световни практики, но и утвърждава професията на реставратора като интердисциплинарна научна дейност с висока етична отговорност, което е гаранция за дългосрочното и устойчиво съхранение на нашето общо европейско богатство.

Най-бързото, а вероятно и единственото възможно реално решение в краткосрочен план, насочено към ефективно преодоляване на очевидната институционална слабост на структурите, свързани с опазване на културното наследство е прилагането на български, европейски и международни стандарти в тази сфера. Този подход ще гарантира легитимност и обективност на предприетите действия, защото стандартът е документ, създаден чрез консенсус и одобрен от признат орган, който определя за общо и повтарящо се прилагане правила, насоки или характеристики за дейности или техните резултати, с цел постигане на оптимален ред в дадена съвкупност от обстоятелства.

Българският стандарт (БДС) е одобрен от Българския институт за стандартизация, който е общодостъпен. Европейският стандарт (EN standard) е одобрен от CEN/CENELEC и носи със себе си задължение за прилагане като идентичен. Международният стандарт (International Standard) е стандарт одобрен от световната организация по стандартизация и е общодостъпен.

В областта на опазване на недвижими културни ценности могат да се прилагат редица стандарти като: БДС EN 16096:2012 – Проучване и документиране на състоянието на обекти на архитектурно-строителното културно наследство; БДС EN 16085:2012 – Методология за вземане на проби от материали от обекти на културното наследство; БДС EN 16853:2017 – Процес на консервация. Вземане на

решения, планиране и прилагане; БДС EN 15757:2010 – Определяне на температурата и относителната влажност на предизвиканите от климата механични повреди на хигроскопични органични материали; БДС EN 2020 –Охарактеризиране на строителни разтвори, използвани в обекти на културното наследство, както и признати практики на ICCROM (International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property), ICOMOS (International Council of Monuments and Sites) и ICR (Istituto Centrale per il Restauro). „Следва да се отбележи, че действащата Наредба № 4 от 21 декември 2016 г. (ДВ, бр. 105 от 2016) за обхвата и съдържанието на документации за извършване на консервационно-реставрационни дейности на недвижими културни ценности към Закона за културното наследство е насочена към административно-процесуалните изисквания (процедури, визи), а не към научно-техническата методология за изследване и технология за реставрация и консервация на културните ценности. За разлика от нея, стандартите на БДС съдържат ясни измервателни методи и конкретни критерии за оценка, изследване, анализ и документиране, основани на утвърдени научни подходи, постигнати чрез консенсус между експерти от 172 държави членки на ISO, което ги утвърждава като водеща технологична рамка за опазване на културното наследство в световен мащаб.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

ДВ, бр. 13 от 1991: Държавен вестник, брой 13 от 1991 г. Конвенция за защита на европейското архитектурно наследство.

ДВ, бр. 56 от 1991: Държавен вестник, брой 56 от 1991 г. Конституция на Република България.

ДВ, бр. 30 от 1993: Държавен вестник, брой 30 от 1993 г. Конвенция за опазване на археологическото наследство на Европа.

ДВ, бр. 130 от 1998: Държавен вестник, брой 130 от 1998 г. Закон за администрацията.

ДВ, бр. 50 от 1999: Държавен вестник, брой 50 от 1999 г. Закон за закрила и развитие на културата.

ДВ, бр. 55 от 1999: Държавен вестник, брой 55 от 1999 г. Закон за националната стандартизация.

ДВ, бр. 1 от 2001: Държавен вестник, брой 1 от 2001 г. Закон за устройство на територията.

ДВ, бр. 44 от 2005: Държавен вестник, брой 44 от 2005 г. Конвенция за опазване на световното културно и природно наследство.

ДВ, бр. 88 от 2005: Държавен вестник, брой 88 от 2005 г. Закон за националната стандартизация.

ДВ, бр. 50 от 2008: Държавен вестник, брой 50 от 2008 г. Закон за регионалното развитие.

ДВ, бр. 19 от 2009: Държавен вестник, брой 19 от 2009 г. Закон за културното наследство.

ДВ, бр. 19 от 2011: Държавен вестник, брой 19 от 2011 г. Наредба за обхвата, структурата, съдържанието и методологията за изработване на плановете за опазване и управление на единичните и груповите недвижими културни ценности.

ДВ, бр. 8 от 2012: Държавен вестник, брой 8 от 2012 г. Правилник за устройството и дейността на Националния институт за недвижимо културно наследство.

ДВ, бр. 105 от 2016: Държавен вестник, бр. 105 от 2016 г. Наредба № 4 от 21 декември 2016 г. за обхвата и съдържанието на документации за извършване на консервационно-реставрационни дейности на недвижими културни ценности

ДВ, бр. 98 от 2017: Държавен вестник, брой 98 от 2017 г. Устройствен правилник на Министерството на културата.

Ballestrem et al. 1983: Ballestrem, A., H. Imhoff, E. McMillan, P. Perrot. The Conservator-Restorer: a Definition of the Profession. ICOM Committee for Conservation, 1983.

Brandi 1963: Cesare Brandi. Teoria del Restauro. Roma, 1963.

Charter of Cracow 2000: Краковска харта за принципите на консервация и реставрация на недвижимото наследство, 2000 г. [online]. <https://www.triestecontemporanea.it/pag5-e.htm> [accessed 30 March 2026].

The London Charter 2008: The London Charter for the Use of 3D Visualisation in the Research and Communication of Cultural Heritage, 2008 [online]. < https://www.london-charter.org/introduction.html> [accessed 30 March 2026].

The Venice charter 1964: Международна харта за консервация и реставрация на паметниците на културата и забележителните места. Венеция 1964г., приета от ИКОМОС 1965 г. [online]. <https://icomos-bg.org/filebank/att_82.pdf> [accessed 30 March 2026].

S U M M A R Y

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR THE PRESERVATION OF IMMOVABLE CULTURAL HERITAGE IN BULGARIA

Kalin Todorov, Sotir Ivanov

Cultural heritage, and in particular immovable cultural heritage, represents the link between the past and the future. Therefore, it is closely associated with the identity, cultural values, and collective memory of Bulgarian society. The preservation of immovable cultural heritage is enshrined in Article 23 of the Constitution of the Republic of Bulgaria. At the same time, its spatial and territorial protection is regulated by several special laws – the Cultural Heritage Act, the Spatial Planning Act, the Regional Development Act, as well as the relevant secondary legislation. In recent decades, the understanding has increasingly emerged that the preservation of cultural properties cannot be left to the management and administration of various institutions, among which there is little to no adequate communication. It has given rise to the idea of developing international and European standards that define common principles and methods for research, documentation, conservation, restoration, and preservation. These standards are not merely technical documents: they introduce ethical and qualitative criteria, ensure professionalism in every intervention, and provide clarity to the processes involved.

Ключови думи: *опазване на недвижимото културно наследство, Национална стратегия за културното наследство, планове за опазване и управление на културни ценности, Международната организация по стандартизация, Европейския комитет по стандартизация, Български институт за стандартизация*

Keywords: *policy for the preservation of immovable cultural properties, National Strategy for Cultural Heritage, plans for the preservation and management of cultural heritage, International Organization for Standardization, The European Committee for Standardization, Bulgarian Institute for Standardization*

A B T O P

Калин Тодоров
Регионален исторически музей – София
pikaso1977@abv.bg

д-р Сотир Иванов
БНК на ИКОМ
i.sotir@gmail.com

Kalin Todorov
Regional History Museum – Sofia
pikaso1977@abv.bg

Sotir Ivanov, PhD
BNC of ICOM
i.sotir@gmail.com

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

ВИДЕОРУБРИКАТА „СГРАДИТЕ РАЗКАЗВАТ“. ИСТОРИИ ЗА ГРАДСКАТА ПАМЕТ

Йордана Николова

Настоящата статия има за цел да представи пред публика процеса по създаването на видеорубриката *„Сградите разказват“*[1] и да очертае основните мотиви, довели до нейното реализиране. В изложението се проследяват предпоставките и необходимостта от подобен тип инициативи, както и тяхното значение за популяризирането и опазването на културното наследство. Рубриката се вписва в последователен цикъл от дейности на Регионален исторически музей – София. Тя същевременно представлява и своеобразен завършек на един етап от работата на институцията, насочен към съхраняване и социализиране на градската памет (за повече подробности виж Николова 2022: 45–53; Николова 2024а: 370–378; Николова 2024б: 157–168; Николова 2025: 635–648; Николова под печат).

Въведение

Регионален исторически музей – София е пълноправен партньор в националната инфраструктура КЛаДА–БГ от 2019 г. Тази организация представлява интердисциплинарна изследователска Е–инфраструктура за ресурси и технологии, посветена на българското езиково и културно наследство, и е интегрирана в рамките на европейските мрежи *CLARIN* и *DARIAH*. Основната ѝ цел е изграждането на устойчива изследователска среда чрез мрежа от свързани центрове[2]. В това партньорство Регионален исторически музей – София играе ролята както на експерт, така и на доставчик на данни.

[1] Можете да гледате поредица в YouTube канала на Музея за история на София – @sofiahistorymuseum1854 – плейлист „Сградите разказват“ https://www.youtube.com/playlist?list=PLeqoklq4KVDT0t0tjh50RRejJW0JRwVO [прегледано на 09 март 2026 г.]

[2] https://clada-bg.eu/bg/ [прегледано на 09 март 2026 г.]

Основният принос на музея е създаването на дигитални идентификационни досиета за недвижимите културни ценности в столицата, в които акцентът е поставен не върху архитектурната, а върху историческата стойност на всяка разглеждана сграда. Всеки дигитален картон съдържа ключова информация – наименование на обекта по официалния списък на Националния институт за недвижимо културно наследство (НИНКН), неговите координати и местоположение, архитектурно описание, архивна и съвременна снимка, както и изображения на художествени детайли или паметни плочи, включени в Регистъра на паметниците на културата[3]. Основният акцент е историческата справка, която проследява миналото на сградата, значими събития и именити личности, свързани с нея. Информацията е събирана от разнообразни източници – научния архив и библиотека на Регионален исторически музей – София (РИМ – София), Централния държавен архив (ЦДА), Национален институт за недвижимо културно наследство, Столична библиотека и други. Допълнителен ценен ресурс са устните свидетелства, събрани чрез контакти с наследници на строителите и обитателите на сградите.

На базата на събраните материали между 2020 и 2022 г. музейният екип започва системно дигитализиране на документацията и създаване на дигитални картони за всички недвижими културни ценности в централната част на София и съседните квартали – общо около 1300 обекта. В периода 2021 – 2023 г. са проведени теренни обходи за документиране на актуалното състояние на сградите, а паралелно с това са сканирани и обработени архивни фотографии.

Дейността е обогатена и с дигитализация на 742 книги от библиотеката на музея, свързани с историята на София и със значими личности, обитавали разглежданите сгради. Всички тези книги са превърнати в дигитален текст във формат *BibTeX*, който улеснява търсенето и систематизирането на информация. Изготвена е и подробна библиографска справка, която служи като основа за изграждането на дигиталните досиета. Към този корпус от материали е добавена и част от археологическата документация от научния архив на музея (2022 г.).

В партньорство с НИНКН, през 2023 и 2024 г. са дигитализирани 274 досиета, липсващи в музейния архив. По този начин беше запълнена празнина в документалния масив и едновременно с това обогатена дигиталната колекция на институцията. Наред с изследователската работа, за популяризиране на резултатите пред широка публика бяха създадени две градски обиколки: „*Изчезналата улица Търговска*“ и „*Сградите разказват*“, които от 2021 г. се провеждат ежегодно по време на Европейска нощ на музеите и Деня на София (Обр. 1).

През 2023 – 2024 г. усилията на екипа бяха насочени и към теренни обходи, свързани с откриване на наследници на създателите на някои от къщите. Благодарение на тези контакти в дигиталния архив постъпиха нови документи, снимки и други, които бяха сканирани, обработени и описани. В същия период беше извършена проверка на фондовете на музея с цел издирване на експонати и инвентарни единици, пряко свързани със сградите, техните обитатели и събитията от историята на града.

Най-новата инициатива на музея (2024 – 2026 г.) е свързана със създаването на късометражни научнопопулярни филми за социалните мрежи, които разкри-

[3] Администриран от РИМ – София – https://registersofia.bg/ [прегледано на 09 март 2026 г.]

Обр. 1. *Снимка от проведена градска обиколка „Сградите разказват“, 2022 г. (Снимка: Б. Василева)*

ват историите зад фасадите на софийските сгради. Така работата по изграждането на дигитален архив логично се допълва от нови форми на комуникация с публиката, които превръщат научно събраната информация в достъпен и жив културен разказ.

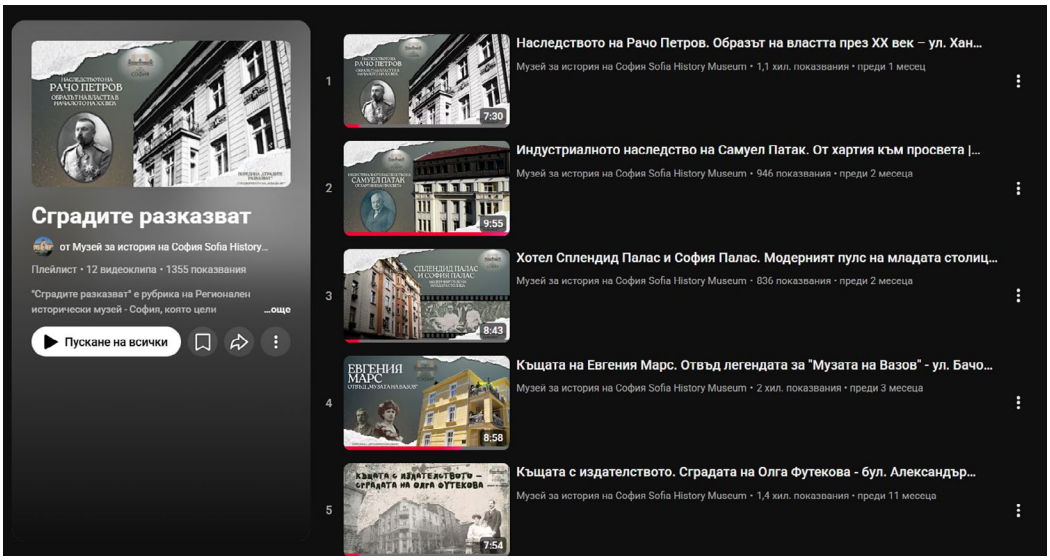
Видеорубриката „Сградите разказват”

Цели

Видеорубриката „Сградите разказват“ е посветена на проучването, съхраняването и популяризирането на недвижимото културно наследство на столицата (Обр. 2)[4]. До момента са създадени два сезона. Първият излиза в края на 2024 – началото на 2025 г. и включва осем епизода. Вторият стартира в края на 2025 г. и съдържа четири епизода, като последният е публикуван през февруари тази година. В епизодите са представени историите на софийските сгради – недвижими културни ценности, чиито фасади пазят историите на личности и семейства, оформили интелектуалния облик на града през първата половина на XX век. Основната цел е чрез видеоразкази миналото на София да бъде разкрито пред съвременната публика, като се покаже не само архитектурната стойност на сградите, но и социалният и културен контекст на тяхното съществуване.

Разработването на видеорубриката е провокирано от засиления обществен интерес към старите сгради на София – към архитектурното им наследство, към хората, които са ги изградили, и към историите, които те пазят. Чрез кратки филми с продължителност до 10 минути, зрителят се запознава с документи и фотографии, с архитектурните особености на сградите, както и с личните съдби, които те съхраняват. Този подход съчетава научното знание с достъпна визуална форма, превръщайки историята в живо и споделено преживяване.

[4] https://www.sofiahistorymuseum.bg/bg/proekt-sgradite-razkazvat [прегледано на 12 март 2026 г.]

Обр. 2. *Плейлист на видео рубриката „Сградите разказват“*

Дейности

Работата по създаването на рубриката се отнася до пет основни дейности, които осигуряват пълния цикъл на конструиране, обработка и популяризиране на видеопоредицата. Първият етап включва задълбоченото проучване на недвижимите културни ценности, част от регистъра на паметниците, съхраняван в Националния институт за недвижимо културно наследство и Регионален исторически музей – София (Николова 2024а: 371). Тези проучвания се провеждат както на терен – чрез документиране на архитектурното състояние на сградите, така и в архивни и библиотечни фондове, където се събират данни за тяхната история и за значими личности, свързани с тях. Към първата част на изследванията се включва и търсене на наследници на хората – строители и собственици, както и други личности, пряко свързани със зданията като живущи, проектанти, архитекти и други.

На основата на събрания материал се изготвят подробни исторически справки (Николова 2022: 46; Николова 2024а: 371). Те, от своя страна, са основа за създаването на сценарии за филмите. По този начин последните съчетават научната достоверност с достъпния и увлекателен разказ, необходим за ангажиране на широката публика.

Четвъртият етап е техническата реализация – заснемането и монтажът на видеоматериалите. Екипът работи с внимание към визуалния език, който да съчетае документалната стойност на съдържанието с естетическа визия, подходяща за представяне в дигитална среда.

Последният етап е представянето и популяризирането на готовата поредица. Това се реализира както в онлайн среда – чрез *YouTube*, *Facebook* и други дигитални канали – така и в рамките на културни събития, организирани от Регионалния исторически музей – София и негови партньори. По този начин се гарантира максимално широк достъп до резултатите и се създават възможности за продължаващо взаимодействие с разнообразни публики (Обр. 3–4).

Музей за история на София Sofia History Museum

@sofiahistorymuseum1854 · 722 subscribers · 116 videos

Добре дошли в официалния канал на Регионален исторически музей - София. ...more

sofiahistorymuseum.bg/index.php?lang=bg and 2 more links

Customise channel | Manage videos

Subscribers by: Content

Content Duration / Publishing date	Subscribers	Views from playlist	Views
Total	**165**	**655**	**9,909**
Къщата на ул. Будапеща 7 – Историята на Георги С...	51 30.9%	95 14.5%	2,043 20.6%
Сградите разказват: Проект КЛаДА-БГ	32 19.4%	69 10.5%	1,050 10.6%
Къщата с издателството. Сградата на Олга Футеко...	24 14.6%	113 17.3%	1,089 11.0%
Къщата на ул. Бачо Киро 29 - Историята на д-р Кост...	19 11.5%	84 12.8%	1,840 18.6%
Централни софийски хали. Модерният пазар на ст...	15 9.1%	102 15.6%	1,174 11.9%
Кооперативна палата "Мусала" | Сградите разказва...	11 6.7%	60 9.2%	1,211 12.2%
Къщата на ул. Бачо Киро 29 – Реставрацията | Част...	8 4.9%	78 11.9%	904 9.1%
Екипът зад "Сградите разказват". Предизвикателст...	5 3.0%	54 8.2%	598 6.0%

Обр. 3. *Статистика от гледанията на видеата от видео рубриката „Сградите разказват“ през 2024 г. и първото тримесечие на 2025 г.*

Engaged views by: Content

Show chart

Content Duration / Publishing date	Engaged views	Views from playlist	Views	Views per playlist start	Playlist watch time (hours)	Watch time (hours)
Total	**16,693**	**1,358**	**16,693**	**1.9**	**56.9**	**741.0**
Къщата на ул. Будапеща 7 – Историята на Георги Савов ...	2,310 13.8%	129 9.5%	2,310 13.8%	2.8	6.7 11.9%	112.5 15.2%
Къщата на Евгения Марс. Отвъд легендата за "Музата н...	2,036 12.2%	69 5.1%	2,036 12.2%	2.9	2.6 4.6%	103.2 13.9%
Къщата на ул. Бачо Киро 29 - Историята на д-р Костов. П...	2,005 12.0%	123 9.1%	2,005 12.0%	3.5	5.1 8.9%	81.8 11.0%
Централни софийски хали. Модерният пазар на столица...	1,574 9.4%	152 11.2%	1,574 9.4%	1.6	9.7 17.1%	83.7 11.3%
Кооперативна палата "Мусала" | Сградите разказват | К...	1,437 8.6%	91 6.7%	1,437 8.6%	3.0	5.4 9.5%	66.5 9.0%
Къщата с издателството. Сградата на Олга Футекова - бу...	1,425 8.5%	204 15.0%	1,425 8.5%	1.3	6.4 11.3%	54.5 7.4%
Сградите разказват: Проект КЛаДА-БГ	1,184 7.1%	98 7.2%	1,184 7.1%	2.5	1.8 3.2%	20.1 2.7%
Наследството на Рачо Петров. Образът на властта през ...	1,181 7.1%	39 2.9%	1,181 7.1%	1.3	1.2 2.1%	65.8 8.9%
Къщата на ул. Бачо Киро 29 – Реставрацията | Част 2 | С...	1,043 6.3%	107 7.9%	1,043 6.3%	3.1	5.9 10.3%	49.3 6.7%
Индустриалното наследство на Самуел Патак. От харти...	952 5.7%	72 5.3%	952 5.7%	1.4	2.4 4.2%	44.7 6.0%
Хотел Сплендид Палас и София Палас. Модерният пулс ...	859 5.2%	189 13.9%	859 5.2%	1.3	6.9 12.1%	38.9 5.3%
Екипът зад "Сградите разказват". Предизвикателства и ...	687 4.1%	85 6.3%	687 4.1%	2.4	2.8 4.9%	19.9 2.7%

Обр. 4. *Статистика от гледанията на видеата от видео рубриката „Сградите разказват“ през 2026 г.*

Обр. 5. *Тъмбнейл на видео рубриката „Сградите разказват“ (Изготвил: Т. Ташев)*

Съдържание

Рубриката „Сградите разказват“ съдържа дигитални разкази под формата на кратки филми, посветени на общо девет сгради в центъра на София (Обр. 5). През първия сезон са представени пет обекта: три частни къщи на хора, живели в столицата, една жилищна кооперация и една обществена сграда – Централните софийски хали. В част от късометражните филми участват и наследници на лицата, построили тези домове, както и личности, тясно свързани със сградите.

Първият сезон включва общо осем епизода. Пилотният има представителен характер и съдържа информация за дейността, финансирането и екипа, работил по поредицата. Вторият е посветен на сградата на инженер Георги Савов, третият и четвъртият – на дома на д-р Костов, а петият – на кооперативна палата „Мусала“. Шестият епизод е свързан с коледните и новогодишните празници и показва процеса на заснемане, както и кадри зад сцената. Седмият представя историята на Централните софийски хали заедно със съвременния проект за джентрификация на сградата и превръщането ѝ в част от голяма верига хранителни магазини (Василева, Симеонова 2025). Осмият и последен епизод от първия сезон е посветен на дома на известния езиковед Захари Футеков и неговата съпруга Олга – издателка на вестник „Глобус“.

Всеки филм включва няколко типа кадри. От една страна е разказът на експерт от музея, основан на проведените изследвания, а от друга – личните истории на респондентите. Те могат да бъдат наследници на хората, построили сградата – например внукът на инженер Георги Савов, акад. Иван Загорчев, както и внукът на д-р Георги Костов – фармацевтът Георги Димитров. В други случаи това са настоящи обитатели, проявяващи силен интерес към историята на сградата (собственик на имот от кооперативна палата „Мусала“ – Мирослав Каремов), или

специалисти, работили по нея, както при Централните софийски хали (Полина Стоянова от РИМ – София и инж. Ангел Димитров). В един от епизодите участие взема и артистът *Nasimo* (Станислав Трифонов), автор на стенописа „Прегръдката“, изрисуван върху една от фасадите на къщата на д-р Костов. Допълнителните сцени включват въздушни кадри, заснети с дрон, както и архивни изображения на сградите или на свързани с тях личности. Последните са любезно предоставени от наследниците-респонденти, както и от различни институции – Софийска градска художествена галерия (СГХГ), Исторически музей – Панагюрище (ИМ – Панагюрище), както и от частни лица, сред които галерия „Велев“ и Милена Балчева-Божкова – автор на каталога „Жените художници“.

Вторият сезон се състои от четири епизода, посветени на сгради с различен характер. Първият представя дома на писателката и общественичка Евгения Марс, а вторият разказва за сграда-близнак, в която се помещават два хотела – „Сплендид Палас“ и „София Палас“. Третият е посветен на канцеларията и книговезницата на индустриалеца Самуел Патак, а последният представя здание, собственост на ген. Рачо Петров, събрало историите на много личности от началото на XX век.

Подходът за представяне на сградите във втория сезон е надграден с цел създаване на по-цялостен и увлекателен разказ за представените обекти. Основната линия на повествованието се води от диктор, който представя историята на всяка сграда – нейното построяване, свързаните с нея личности и по-важните етапи от съществуването ѝ. В разказа са включени интервюта с експерти от музея, работили върху историческите справки, както и с хора, пряко свързани със съответните обекти. Епизодите са структурирани като кратки документални филми с продължителност до 10 минути, изградени чрез съчетание от дикторски текст, интервюта, архивни материали и съвременни визуални кадри.

Във филмите освен музейните експерти са представени и наследници на първоначалните собственици, като Мария Елмазова – наследница на Евгения Марс, и Светлана Дяконова-Арсен – правнучка на един от тримата братя Хаджиласкови, свързани с хотел „София Палас“. Участват и собственици, които днес стопанисват сградите, например Кристоф Кута – собственик на *Advent Group*, свързан със сградата на канцеларията за хартия на индустриалеца Самуел Патак. Включени са също изследователи, сред които Катя Зографова – главен уредник на къща музей „Никола Й. Вапцаров“, работила по темите, свързани с къщата на Евгения Марс и сградата на ген. Рачо Петров, както и Севдалина Попова – директор на Исторически музей – Белово.

Допълнителните сцени включват въздушни кадри, заснети с дрон, както и архивни изображения на сградите и на личности, свързани с тях. Тези материали са любезно предоставени от наследниците-респонденти и от различни институции, сред които Централният държавен архив – документи и фотографии на историческите личности, Националният институт за недвижимо културно наследство – архивни документи, както и Исторически музей – Белово, предоставил фондови материали, свързани с дружество „Самуел Патак“. Допълнително, при проучвания във фондовете на Регионален исторически музей – София (вж. *Въведение*), бяха открити фотографии, свързани с част от разглежданите сгради и личности, които също са включени във филмите.

Всички събрани материали – интервюта, архивни фотографии, съвременни кадри и въздушни снимки – са обединени в цялостен аудиовизуален разказ чрез професионален монтаж. Филмите съчетават различни типове визуални и звукови елементи: архивни изображения и документи, заснети кадри от сградите в съвременното им състояние, въздушни снимки с дрон, както и подходящ музикален фон. Тези компоненти са внимателно подбрани и комбинирани така, че научната информация да бъде представена по достъпен и увлекателен начин за по-широка аудитория. Чрез редуването на изображения, интервюта и дикторски текст се изгражда последователен разказ, който проследява както отделните истории на сградите, така и връзките между личностите и историческите събития, свързани с тях. Продължителността на всеки кратък филм е до около десет минути, което позволява синтезирано и ясно представяне на основната информация. Монтажът и цялостната визуална реализация на поредицата са дело на Тихомир Ташев от *Diplodigital Studio.*

Истории за градската памет

Историята на един град винаги се материализира в неговата архитектура. В динамично развиващата се София част от сградите, издигнати през първата половина наXX век, вече изчезват, а други са под заплаха. С тях постепенно се губи и паметта за хората и събитията, които са оформили културния облик на столицата. Чрез видеорубриката „Сградите разказват“ музеят цели да противодейства на този процес, като създаде своеобразен мост между науката и обществото и да съхрани градската памет.

Видеопоредицата е естествено продължение на други дейности на музея, свързани с опазването и популяризирането на културното наследство на столицата ни. Тя е своеобразно продължение на изложбата „Истории зад фасадите“ и придружаващите я събития (Обр. 6). Те са с идентично съдържание под раз-

Обр. 6. *Снимка от откриването на изложбата „Истории зад фасадите“, 2024 г. (Снимка: Б. Василева)*

лична форма – като градски турове, за които стана дума по-нагоре или публични лекции с дискусии – отворени към спомените на софиянци. Докато изложбата и събитията създават основа за жив контакт с публиката, видеоразказите разширяват обхвата на инициативата, като достигат до много по-широка аудитория чрез социалните мрежи и онлайн платформите. Така музеят продължава да разкрива и представя новооткрити факти и материали, събрани от архиви, библиотеки и наследници-респонденти.

Създаването на видеорубрики, посветени на културното наследство, е от особено значение в съвременния контекст на дигитализация и динамични комуникационни практики (Parry 2010: 7–12). Развитието на дигиталните технологии съществено променя начина, по който музеите и културните институции представят своите колекции и комуникират с публиката, като мултимедийните формати и онлайн платформите се превръщат във важен инструмент за достигане до по-широка аудитория (Kidd 2014: 3–8). Подобни инициативи изпълняват няколко ключови функции. На първо място, те осигуряват по-широк достъп до културното наследство. Чрез кратки, визуално въздействащи формати, историческите сгради и свързаните с тях личности „оживяват" и достигат до разнообразна публика – включително до млади хора, които все по-често предпочитат дигиталните платформи като основен канал за информация и културно съдържание (Kidd 2014: 64–69).

В същото време, видеоматериалите изпълняват важна роля в съхраняването на паметта за архитектурни и културни ценности, а оттам и в запазването на градската памет. Документирането на техния облик, история и значение може да се разглежда като своеобразна форма на дигитална консервация, която създава устойчиво свидетелство за тяхното съществуване и значение (Parry 2010: 115–118). Подобни практики се вписват и в по-широката концепция за „места на паметта", чрез които обществото съхранява и интерпретира своето историческо наследство (Nora 1989: 12–14). Разпространението и гледаемостта на видеоматериалите допринасят за повишаване на обществената ангажираност. Те не само информират, но и създават емоционална връзка със сградите и историите зад тях, което стимулира чувство за принадлежност и желание за тяхното опазване (Kidd 2014, 94–98). Не на последно място, подобни инициативи изпълняват важна образователна и културна функция – подпомагат разбирането за миналото на града, подчертават ролята на отделни личности и събития и изграждат мост между научното знание и по-широката общественост (Parry 2010: 143–147). По този начин видеорубриките се превръщат в ефективен инструмент за популяризиране и съхраняване на културното наследство, адаптиран към нуждите и очакванията на съвременната публика. Популяризирането на този продукт е от много важно значение за разработването на идеята. Както вече бе споменато, дигиталният формат и разпространението в онлайн пространството имат основна цел: от една страна, да достигнат до младото поколение, и от друга – да обгърнат максимално голям брой хора. Стратегията за популяризиране на рубриката е съсредоточена в две посоки. В онлайн пространството, използвайки не само социалните мрежи, но и традиционните медии – като телевизия и радио, както и официалния медиен партньор на музея – Българска телеграфна агенция (БТА). Екипът, работещ по видеорубриката, участва в различни интервюта в радио и телевизионни предавания, чрез които представя както самата поредица, така и

темите, свързани с опазването и популяризирането на културното наследство на София. Като част от популяризирането на инициативата, кратки трейлъри на епизодите са излъчвани на екраните в Софийското метро, както и в отделните филиали на музея, което позволява достигането до по-широка и разнообразна публика.

Друга важна посока на популяризация е прякото общуване с аудиторията. Освен чрез градските турове и постерната изложба, за които стана дума по-горе, екипът на музея организира и публични лекции, съпроводени с дискусии. Те обикновено се провеждат по повод премиерите на новите епизоди и включват кратко представяне на историята на съответната сграда, интересни факти от нейното проучване и разговор с публиката относно представения обект. Този формат създава възможност за активен диалог с посетителите, както и за получаване на ценна обратна връзка, която допринася за обогатяването на съдържанието и по-нататъшното развитие на поредицата.

През януари и февруари 2026 г. вторият сезон на поредицата беше изцяло представен на Културна сцена „Централни хали“, която е партньор на музея в реализирането на подобни дейности (Николова 2025: 635). В рамките на тези събития бяха прожектирани всички епизоди от новия сезон, като всяко представяне беше съпроводено от допълнителни инициативи, съобразени с изследователския подход на съответния проучвател (Обр. 7–10). Те включваха кратки лекции, разговори с участниците в проекта и дискусии с публиката, посветени на историята на представените сгради, както и въпроси, свързани с опазването на културното наследство в градската среда.

Обр. 7. *Представяне на Епизод 1 „Къщата на Евгения Марс. Отвъд легендата за „Музата на Вазов” – ул. Бачо Киро 39“, сезон 2 на Видео рубриката „Сградите разказват“ в Сцена „Централни хали“ (Снимка: Б. Василева)*

Обр. 8. *Представяне на Епизод 2 „Хотел Сплендид Палас и София Палас. Модерният пулс на младата столица“, сезон 2 на Видео рубриката „Сградите разказват“ в Сцена „Централни хали“ (Снимка: Б. Василева)*

Обр. 9. *Представяне на Епизод 3 „Индустриалното наследство на Самуел Патак. От хартия към просвета“, сезон 2 на Видео рубриката „Сградите разказват“ в Сцена „Централни хали“ (Снимка: Б. Василева)*

Обр. 10. *Представяне на Епизод 4 „Наследството на Рачо Петров. Образът на властта през XX век – ул. Хан Крум 3“, сезон 2 на Видео рубриката „Сградите разказват“ в Сцена „Централни хали“ (Снимка: Й. Николова)*

Заключение

Процесът по създаването на видеорубриката „Сградите разказват“ показва, че подобни инициативи имат потенциала да променят начина, по който обществото възприема и общува с културното наследство. Поставя се нов етап в традиционните форми на музейна дейност чрез разширяване обхвата на научно събраната информация, която се превръща в достъпен, визуално въздействащ и лесно споделим разказ. Видеопоредицата не само документира и популяризира културни паметници, но и създава взаимодействие между науката, институциите и обществото.

В същото време инициативата показва и дигитализацията като инструмент за устойчиво съхранение на паметта. Кратките филми действат като форма на дигитална консервация, която може да компенсира уязвимостта на материалното наследство в условия на урбанизация и социална динамика. Чрез включването на лични свидетелства и архивни материали се изгражда многопластов наратив, който съчетава историческата достоверност с човешки истории, способни да предизвикат емоционална ангажираност.

По този начин видеорубриката „Сградите разказват“ се вписва в по-широкия процес на адаптиране на културните институции към изискванията на съвременната дигитална епоха. Инициативата доказва, че популяризирането и опазването на културното наследство може да бъде едновременно научно обосновано и обществено въздействащо. В крайна сметка, рубриката не само съхранява спомена за архитектурното и културно богатство на София, но и допринася за неговото актуализиране в съзнанието на днешната и бъдещите публики. Важен акцент е поставен върху личностите, обитавали тези домове, чиито биографии се превръщат в своеобразен ключ към по-дълбокото разбиране на културната памет на София.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Василева, Симеонова под печат: Василева, Б., К. Симеонова. Съвременни методи за изследване и опазване на градската памет. – В: Сборник с доклади от Ежегодни Кюстендилски четения 2024 на тема „Приемственост и промяна в историята“. Регионален исторически музей – Кюстендил, под печат.

Николова 2022: Николова, Й. „Дигитализацията като форма на опазване на културно-историческото наследство. Примери от недвижими културни ценности от София. Проект КЛаДА-БГ“. – В: Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация, т. 8, № 2, 2022, 45–53. http://www.math.bas.bg/vt/kin/files/papers/8_2/KINJ.2022.080204.pdf [прегледано на 09 март 2026 г.].

Николова 2024а: Николова, Й. „Атанас Буров в София. Сгради на паметта. Проект КЛаДА-БГ“. – В: Епохи, личности, памет. Част 2. Исторически музей – Дряново, 2024, 370–378.

Николова 2024б: Николова, Й. „Сградите разказват – разходка из улиците на София“. – В: Музеят и градската памет. Троян, 2024, 157–168.

Николова под печат: Николова, Й. „Нов прочит на историята за къщата на ул. „Будапеща“ № 7 или кой е инженер Георги Савов?“. – В: Ежегодни Кюстендилски четения 2024: Приемственост и промяна в историята. Регионален исторически музей – Кюстендил, под печат.

Николова 2025: Николова, Й. „Временна постерна изложба „Истории зад фасадите“ (12 септември – 16 октомври 2024 година)“. – В: Плевенски исторически четения. Том IV. “Конфликти и разбирателства в историята”. Регионален исторически музей – Плевен, 2025, 635–648. https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1379262 [прегледано на 12 март 2026 г.].

Kidd 2014: Kidd, J. Museums in the New Mediascape: Transmedia, Participation, Ethics. Farnham, Ashgate, 2014.

Nora 1989: Nora, P. Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire. – In: Representations, № 26, 1989, 7–24.

Parry 2010: Parry, R. Museums in a Digital Age. London, Routledge, 2010.

S U M M A R Y

THE VIDEO SERIES “THE BUILDINGS TELL THEIR STORIES”: STORIES OF URBAN MEMORY

Yordana Nikolova

This article presents the complete process that led to the creation of the video series “The buildings tell their stories”, which serves as a tool for the visual and social representation of Sofia’s urban history. The series focuses on buildings in Sofia and the individuals associated with them, which often remain outside popular public interest but constitute important carriers of historical and cultural information. “The buildings tell their stories” consists of two seasons, covering a total of nine buildings in the central part of Sofia, including both residential and administrative structures. The first season features: the house at 7 Budapeshta Street, the story of Georgi Savov (E2, S1); the house at 29 Bacho Kiro Street, the story of Dr. Kostov (E3–4, S1); Musala Cooperative Palace (E5, S1); Central Sofia Halls (E7, S1); and the house with the publishing office of Olga Futekova, 21 Alexander Dondukov Boulevard (E8, S1). The second season covers: the house of Evgenia Mars, 39 Bacho Kiro Street (E1, S2); the Splendid Palace and Sofia Palace hotels (E2, S2); the industrial heritage of Samuel Patak (E3, S2), and the legacy of Gen. Racho Petrov, 3 Khan Krum Street (E4, S2). The article outlines the stages of information collection and processing, as well as the objectives of the project. The series functions as a kind of digital narrative through which Sofia’s cultural heritage is documented, preserved, and popularised, while integrating historical data, visual materials, and personal testimonies.

Ключови думи: *сградите разказват, градска памет, видеорубриката, сгради, недвижими културни ценности*

Keywords: *urban memory, video series, buildings, immovable cultural heritage*

A B T O P

Йордана Николова
Регионален исторически музей – София
yordana.nikolova@abv.bg

Yordana Nikolova
Regional History Museum – Sofia
yordana.nikolova@abv.bg

СЪОБЩЕНИЯ
REPORTS

Електронен бюлетин
Регионален исторически музей – София
E-Bulletin
Regional History Museum – Sofia

Бр. 07/2025
Vol. 07/2025

ДИГИТАЛНА БИБЛИОТЕКА КЪМ БИБЛИОТЕКАТА НА РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – СОФИЯ

Бианка Василева

В рамките на проекта ClaDA-BG проектният екип към Регионален исторически музей – София подбра 742 заглавия от фонда на музейната библиотека, свързани с историята на града. Основен акцент беше следосвобожденското развитие на столицата. Подбраните материали бяха използвани и в проучванията върху архитектурно-историческото наследство на София, извършени в рамките на проекта. Всички книги бяха сканирани, а сканираните страници допълнително обработени, за да бъдат с по-добра четимост.

Устойчивостта е взета под внимание. Всички обработени книги са запаметени в архивния PDF/A-3a формат (ISO 19005-3:2012), с цел да бъде осигурена максимална съвместимост с по-нови софтуерни версии през следващите години. PDF/A е специализиран формат, предназначен за архивиране на електронни документи с цел осигуряване на максимална съвместимост с бъдещи софтуерни версии и изграждане на дигитални архиви. Форматът позволява файловете да бъдат възпроизвеждани визуално непроменени, независимо от използваните инструменти за тяхното създаване, прехвърляне или възпроизвеждане. Най-ранният PDF/A стандарт е разработен през 2005 година (Evans 2014: 124–125). Избраният вариант PDF/A-3a е със специализирана насоченост към достъпност за потребителя – по-добро търсене в самия файл, както и по-добра интеграция с екранни четци. Това позволява изградената електронна библиотека да бъде използвана и от потребители със специализирани потребности.

Във връзка с това част от обработката на книгите включваше и разпознаване на текста в тях чрез специализиран за OCR (Optical character recognition) софтуер. Точността на „разчитането“ на книгите е над 90% при изданията след правописната реформа на българския език от 1945 г. При книгите, използващи по-стари правописни системи или стилизирани шрифтове, понякога точността е малко по-ниска. В изключително редки, единични случаи при налична силна повреда на самата книга, тя може да бъде определена като нефункционална. Софтуерът разпознава и отпадналите вече от българския език букви като ѣ, ѫ, і и др. след допълнителна езикова настройка. В резултат на обработката може ефективно да се търси в самия текст, както и да се изваждат лесно цели пасажи от него.

Обработената литература беше систематизирана и организирана чрез употребата на Zotero, който е open-source RMS (Reference management software). Този софтуер беше избран, тъй като е безплатен, open-source, има лесен за употреба интерфейс и

търсачка, добра интеграция с редица текстови програми и браузъри, както и възможност за споделяне на библиографията online в работна група. Zotero е правен от и насочен към изследователи, което прави лесно изграждането на ефективна, добре организирана библиографска база данни за академична литература, както и търсенето и сортирането в нея. Споменатата вече интеграция с текстови редактори позволява лесно цитиране на добавената литература по множество различни стандарти, включително и създадени от потребителя, както и генерирането на библиографии на базата на тях (Puckett 2017: 3–12).

Създадената към момента база данни включва пълна, стандартизирана библиографска информация за всички обработени книги. Освен библиографските данни, към всяка книга са добавени и тематични ключови думи, което силно улеснява търсенето и подбора на литература при конкретни изследвания. Вписването на всяка книга може да бъде анотирано с разнородна, допълнителна информация. Добър пример за това са някои сборници със статии, към които допълнително е добавено тяхното съдържание, с цел по-лесно намиране на релевантна информация за потребителя чрез търсачката. Отделно програмата позволява добавяне на анотации в самите PDF файлове при работа с тях, като запаметява последната отворена страница. Цялата информация може да бъде експортирана в множество формати, включително BibTeX и съвместим със стандартите на Text encoding initiative (TEI) XML.

Дигиталната библиотека е изцяло достъпна за читателите на библиотеката на РИМ – София на територията на Центъра за дигитализация към музея. Служители на музея, които се занимават с изследвания, обвързани с темата на подбраната литература, могат да използват версия на библиотеката, при която имат облачен достъп до сканираните книги след инсталация на Zotero.

Б И Б Л И О Г Р А Ф И Я

Evans 2014: Evans, T. N. L., R. H. Moore. The Use of PDF/A in Digital Archives: A Case Study from Archaeology. In: International Journal of Digital Curation, 9/2, 2014, 123–138, DOI: 10.2218/ijdc.v9i2.267.

Puckett 2017: Puckett, J. Zotero: A Guide for Librarians, Researchers and Educators. 2nd ed. Chicago, Illinois. Association of College and Research Libraries, 2017.

S U M M A R Y

A DIGITAL LIBRARY WITHIN THE REGIONAL HISTORY MUSEUM – SOFIA

Bianca Vassileva

The announcement gives a brief overview of a small digital library within the Regional History Museum – Sofia, created as a part of the ClaDA-BG project. 742 books, mainly concerning the post-Liberation history of Sofia, were selected from the museum's library and digitised. The books underwent OCR processing and were saved in the archival PDF/A-3a format to ensure long-term compatibility and accessibility. The processed works were organised using Zotero, an open-source reference management software. The digital library is available for use on-site and museum staff can further access a cloud-based version.

Ключови думи: *дигитизация, дигитална библиотека, достъпност, история на София*
Keywords: *digitisation, digital library, accessibility, history of Sofia*

A B T O P

Бианка Василева
Регионален исторически музей – София
bianca.vassileva@sofiahistorymuseum.bg

Bianca Vassileva
Regional History Museum – Sofia
bianca.vassileva@sofiahistorymuseum.bg